

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Ústav obecné lingvistiky
Studijní program: Filologie
Studijní obor: Obecná lingvistika

Disertační práce

Jiří Januška

**Porovnávání středoevropských jazyků:
za horizont strukturních rysů a lexikálních přejímek**

Comparing Central European languages:
beyond structural features and loanwords

Školitel: doc. PhDr. Zdeněk Starý, CSc.

2017

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 31. března 2017

.....
Jiří Januška

Abstrakt

Hlavními cíli disertační práce je (1) podat přehled dosavadních poznatků o porovnávání středoevropských jazyků, (2) na jeho základě naznačit možné nové směřování tohoto výzkumu a (3) empirickou studií k němu přispět. První část (2. kapitola) práce se věnuje areálové lingvistice, jakožto disciplíně zaměřené na výzkum podobnosti a konvergence geograficky blízkých jazyků, a zejména jejímu ústřednímu pojmu *jazykový areál* (*jazykový svaz*). Představuje okonosti jeho vzniku, jeho různé definice a jeho kritické (pře)hodnocení v pracích současných areálových lingvistů. Další část (3. kapitola) sumarizuje výzkum středoevropských jazyků: různé koncepce středoevropského (popř. dunajského) jazykového svazu, podobnosti a vzájemné vlivy lexika a frazeologie těchto jazyků a popisy situací jazykového kontaktu v rámci areálu. Tento přehled ukázal, že hlavními doménami porovnávání jazyků areálu dosud byly strukturní rysy a lexikální přejímky a kalky. Novější vývoj lingvistiky, jak je naznačeno ve 4. kapitole, však operuje rovněž s jazykovými jednotkami, které překlenují a relativizují bipolární dichotomii gramatika–lexikon (např. konstrukce, kolokace, prefabrikáty, konstruování události). Nabízí se tedy, aby se rovněž komparativní výzkum středoevropských jazyků soustředil na tyto jevy zahrnutelné pod pojem idiomaticnosti. Poslední část práce (5. kapitola) představuje příklad takového výzkumu: experimentální studii jazykového ztvárnění pohybových událostí zaměřených na koncový bod. Předchozí bádání provedená mj. na němčině, češtině, slovenštině a ruštině ukázala, že čeština je co do míry zmiňování koncového bodu pohybu podobná němčině a liší se od dalších zkoumaných slovanských jazyků. Vlastní experiment si kladl za cíl porovnat v tomto ohledu slovenštinu s maďarštinou. Výsledky experimentu provedeného metodou elicítace slovních popisů na základě videostimulů ukázaly, že tyto dva jazyky se navzájem neliší. V kontextu výše uvedené podobnosti češtiny a němčiny to umožňuje uvažovat o kontaktové-areálových efektech mezi středoevropskými jazyky v oblasti tohoto druhu idiomaticnosti.

Klíčová slova: středoevropské jazyky, středoevropský jazykový svaz, areálová lingvistika, idiomaticnost, pohybové události zaměřené na koncový bod, maďarština, slovenština

Abstract

The aims of the dissertation are (1) to give an overview of research results concerning the comparison of Central European languages, (2) to suggest a new possible research direction, and (3) to contribute to this research conducting an empirical study. The first part of the dissertation (chapter 2) is focused on areal linguistics as a discipline concerned with exploring similarity and convergence of geographically related languages, and mainly on its central concept: *language area* (*Sprachbund*). It describes the origin of the concept, its various definitions and the criticism as it was presented by contemporary linguists. Next part of the dissertation (chapter 3) summarizes the research on Central European languages: various definitions of the Central European (or Danubian) Sprachbund, similarities and mutual influences between and among lexicon and phraseology of these languages, and situations of language contact in the area. The overview shows that the main domains of the comparison of these languages are structural features, loanwords and calques. Nevertheless, as it is presented in chapter 4, recent approaches in linguistics use other language units as well which bridges the bipolar dichotomy between grammar and lexicon (e.g. constructions, collocations, prefabs, event construal). Thus, it suggests itself that the comparative research on Central European languages could also focus on these phenomena which we can subsume under the notion of idiomaticity. The last part of the dissertation (chapter 5) is an example of such research: an empirical study on the construal of goal-oriented motion events which involve the motion of an animate or inanimate entity towards an endpoint. Previous research involving among others German, Czech, Slovak and Russian has showned that in respect of mentioning the endpoint the Czech is similar to German and it differs significantly from other involved Slavic languages. The present experiment aimed to compare Slovak and Hungarian in this respect. The method used in this experiment was elicitation of spontaneous verbal descriptions based on watching short clips. The results of the experiment show that there is no difference between the two languages. In the context of the similarity of Czech to German in this respect we can consider areal-contact effects among Central European languages concerning this aspect of idiomaticity.

Key words: Central European languages, Central European Sprachbund, areal linguistics, idiomaticity, goal-oriented motion events, Hungarian language, Slovak language

Poděkování

V přímé souvislosti s podobou a obsahem přítomné práce bych chtěl vyjádřit poděkování Andoru Mészárosovi a Tamási Riblingovi za poskytnutí patřičného zázemí pro sběr dat na univerzitě ELTE v Budapešti a dále Andree Balázsové, Evženu Gálovi, Janu Chromému, Jakubu Jehličkovi, Haně Prokšové a Magdaleně Zíkové za konzultace některých aspektů práce. Můj zvláštní dík náleží prof. Barbaře Mertins[ové] za to, že mi poskytnutím materiálu a cenných rad umožnila provést sice samostatný, avšak s jejími bádáními kompatibilní empirický výzkum. *Last but not least* chci poděkovat svému školiteli doc. Zdeňku Starému za všechny formy podpory.

Chci rovněž vyjádřit upřímnou vděčnost za bezbřehou podporu, které se mi dostalo od mých nejbližších.

In an article published in 1954, the geographer Karl Sinnhuber examined sixteen definitions of Central Europe. The only part of Europe that none of them included was the Iberian peninsula. The only areas they all had in common were Austria, Bohemia, and Moravia. Tell me your Central Europe and I will tell you who you are.

Timothy Garton ASH (1999: 18)

Nirgends findet sich ein günstigerer Boden für Sprachmischung als in unserer Monarchie; [...].

Hugo SCHUCHARDT (1884: 17)

Rusovi, který ovládá češtinu a němčinu, je snadnější překládat z jednoho z těchto jazyků do druhého, než z těchto jazyků do ruštiny či naopak. O stejné zkušenosti povídali mně také francouzští a jihoslovanští filologové.

Roman JAKOBSON (Havránek – Weingart 1932: 117).

Что там ни говори, а всё славянское, средневропейское и русское французские слависты в глубине души презирают и считают варварством. [...] По той же причине Исаченко, утративший благодаря эмигрантским условиям воспитания значительную долю национально-культурной специфичности и легко приспосабливающийся к любым внешним формам чуждой культуры (умеющий «попасть в тон» этой культуры), оказывается для французских славистов более приемлемым какого нибудь Новака, от которого отдает сливовицей и паприкой.

Nikolaj Sergejevič TRUBECKOJ, tvůrce pojmu *Sprachbund*, o Eudovítu Novákovi, tvůrci pojmu *mitteleuropäische Sprachbund*, v dopise R. Jakobsonovi z května 1934 (Jakobson 1985: 301).

Qu'on ne dise pas que je n'ai rien dit de nouveau ; la disposition des matières est nouvelle.

Blaise PASCAL (*Pensées*. 22.)

Obsah

Zkratky	17
1. Úvod	19
1.1 Cíle práce.....	19
1.2 Vitalita, význam a důvod volby tématu.....	19
1.3 Metody	20
1.4 Struktura práce	20
2. Porovnávání jazyků: areály a strukturní rysy	23
2.1 Typy porovnávání jazyků.....	23
2.1.1 <i>Historická lingvistika</i>	24
2.1.2 <i>Jazyková typologie</i>	24
2.1.3 <i>Areálová lingvistika</i>	26
2.1.3.1 Vymezení disciplíny	26
2.1.3.2 Prototypická charakteristika jazykového areálu	27
2.1.3.3 Příklady jazykových areálů	28
2.1.3.4 Bližší pohled na pojem jazykový areál: jeho dějiny a (různé) definice	30
2.1.3.5 Bližší pohled na pojem jazykový areál: jeho problematičnost a (ne)užitečnost	39
2.1.3.6 Areálová lingvistika – kontaktní lingvistika – areálová typologie.....	43
2.1.3.7 Evropa jako jazykový areál	44
2.1.3.8 Areálová distribuce a typologická diverzita jazyků Evropy a severní a střední Asie	48
2.1.3.9 Lexikální svaz.....	51
2.2 Shrnutí	53
3. Porovnávání středoevropských jazyků: shrnutí	54
3.1 Střední Evropa.....	54
3.2 Bližší pohled na adjektivum <i>středoevropský</i>	58
3.2.1 <i>Které prvky adjektivum středoevropský zahrnuje?</i>	58
3.2.2 <i>Které typy souvislostí adjektivum středoevropský označuje?</i>	59
3.3 Středoevropské jazyky	61
3.4 Typy dosavadních poznatků o středoevropských jazycích.....	63
3.5 Středoevropský jazykový svaz, (po)dunajský jazykový svaz, středoevropský jazykový areál.....	65
3.5.1 <i>Přehled dosavadní literatury</i>	66
3.5.1.1 30. léta 20. století	66
3.5.1.2 Ernst Lewy	68
3.5.1.3 László Gáldi	70
3.5.1.4 Henrik Becker.....	72
3.5.1.5 Vladimír Skalička.....	73
3.5.1.6 Gyula Décsy	74
3.5.1.7 Harald Haarmann	76
3.5.1.8 István Futaky – Erzsébet Hochwald – Stefan Niederkirchner – Jürgen Udolph.....	77
3.5.1.9 Ľudovít Novák.....	79
3.5.1.10 János Balázs	79
3.5.1.11 István Fodor.....	81
3.5.1.12 Emil Skála	85
3.5.1.13 Helena Kurzová	86
3.5.1.14 János Pusztay.....	88

3.5.1.15 Jiří Pilarský.....	91
3.5.1.16 Stefan Michael Newerkla	95
3.5.1.17 George Thomas	97
3.5.1.18 Ondřej Bláha.....	102
3.5.1.19 Další	104
3.5.2 <i>Shrnutí a komentáře</i>	107
3.5.2.1 Dynamika zájmu o téma.....	108
3.5.2.2 Terminologie	108
3.5.2.3 Zahrnuté jazyky.....	110
3.5.2.4 Sdílené charakteristické rysy	111
3.5.2.5 Další (méně soustavné) poznámky	113
3.6 Další porovnání strukturních vlastností středoevropských jazyků	116
3.7 Lexikum středoevropských jazyků.....	118
3.7.1 <i>Lexikální přejímky</i>	124
3.7.1.1 Evropeismy a středoevropský lexikální svaz.....	125
3.7.1.2 Karpatismy a karpatský „jazykový areál“	129
3.7.1.3 Austriacismy a germanismy v ostatních středoevropských jazycích: srovnání	130
3.7.1.4 Jednotlivé vzájemné bilaterální vztahy mezi jazyky areálu.....	142
3.7.2 <i>Kalky</i>	144
3.8 Frazeologie	150
3.9 Situace jazykového kontaktu ve střední Evropě.....	153
3.10 Shrnutí	155
4. Porovnávání (středoevropských) jazyků: za horizont strukturních rysů, lexémů a areálů	159
4.1 Tendence k rozrušení ostré dichotomie gramatika–lexikon	159
4.2 Tendence k rozrušení „velkých“ konceptů.....	162
4.3 Porovnávání středoevropských jazyků: nová perspektiva	163
5. Empirická studie: Pohybové události zaměřené na koncový bod (srovnání slovenštiny a maďarštiny)	166
5.1 Úvod.....	166
5.2 Dřívejší výzkum středoevropských jazyků	167
5.3 Vlastní experiment	168
5.3.1 <i>Výzkumná otázka a hypotéza</i>	168
5.3.2 <i>Participanti</i>	169
5.3.3 <i>Elicitační materiál</i>	170
5.3.4 <i>Procedura elicitace</i>	171
5.3.6 <i>Kódování a analýza dat</i>	172
5.3.6.1 Značení koncového bodu pohybu.....	172
5.3.6.2 Značení místa a dráhy pohybu ve slovenštině	173
5.3.6.3 Značení místa a dráhy pohybu v maďarštině.....	174
5.3.6.4 Značení způsobu pohybu.....	175
5.3.6.5 Holá verbální fráze	176
5.3.6.6 Bez značení	176
5.3.6.7 Kombinace více značení v jedné větě.....	177
5.3.6.8 Vícevětné popisy	179
5.3.6.9 Spolehlivost kódování	180
5.3.7 <i>Výsledky</i>	180
5.4 Diskuse a výhledy	185

6. Závěr.....	187
Literatura.....	191
Příloha č. 1: Seznam stimulů použitých v experimentu.....	213
Příloha č. 2: Dotazník pro sběr základních údajů o participantech (v maďarštině).....	215
Příloha č. 3: Instrukce participantům (v maďarštině)	217

Zkratky

Zkratky jazyků a dialektů:

alb.	albánština, albánský
ang.	angličtina, anglický
běl.	běloruština, běloruský
bul.	bulharština, bulharský
čes.	čeština, český
dluž.	dolní lužická srbština, dolnolužický
fin.	finština, finský
fr.	francouzština, francouzský
hluž.	horní lužická srbština, hornolužický
chor.	chorvatština, chorvatský
it.	italština, italský
jid.	jidiš
kaš.	kašubština, kašubský
lat.	latina, latinský
luž.	lužičtina, lužickosrbský
maď.	maďarština, maďarský
pol.	poština, polský
prasl.	praslovanština, praslovanský
rak.	rakouský
rum.	rumunština, rumunský
rus.	ruština, ruský
řec.	řečtina, řecký
sch.	srbochorvatština, srbochorvatský
slk.	slovenština, slovenský
sln.	slovinština, slovinský
srb.	srbština, srbský
šp.	španělština, španělský
švéd.	švédština, švédský
ukr.	ukrajinština, ukrajinský

Zkratky meziřádkového glosování příkladů v experimentu:

3SG	3. osoba singuláru
ALLAT	allativ
ART	člen
ILLAT	illativ
INESS	inessiv
INSTR	instrumentál
NOM	nominativ
POSS	posesivní sufix
PRS	prézens
SUBL	sublativ
SUPER	superessiv

Zkratky prvků pohybové události (obr. 19, 20):

EP	koncový bod pohybu
LO	místo pohybu
MI	bez značení
MN	způsob pohybu
NV	holá verbální fráze
PA	dráha pohybu
PL	dráha & místo pohybu

1. Úvod

1.1 Cíle práce

Tato disertační práce se věnuje tématu porovnávání středoevropských jazyků. Hlavní cíle práce jsou následující: 1) podat strukturovaný přehled dosavadních typů výsledků tohoto porovnávání (v některých oblastech přímo podat přehled dosažených výsledků a zhodnotit je); 2) na základě novějšího chápání pojmů areálové lingvistiky a některých konceptů moderní lingvistiky (jako např. konstrukce, kolokace, konstruování události) navrhnout možnou novou perspektivu tohoto porovnávání; 3) přispět k nově navržené perspektivě empirickou studií z oblasti konstruování tzv. pohybových událostí (*motion events*), konkrétněji srovnáním slovenštiny a maďarštiny z hlediska míry verbalizace koncového bodu pohybu, který je na tento bod orientován.

Ústřední postavení má mezi těmito cíli ten prostřední, k němuž předcházející část, tedy zjištění dosavadního stavu, je podkladem a následující část jednou z mnoha možných ilustrací, resp. je jeho (částečným) naplňováním. Podstata onoho ústředního cíle, návrh, který tato práce předkládá, se dá shrnout do následujících vět: *Porovnávání středoevropských jazyků jako celku se zatím zabývalo především strukturními rysy a lexikálními přejímkami a kalky. Možnou – a snad i žádoucí – cestou, jak oblast výzkumu tohoto tématu obohatit – by mohlo být jeho rozšíření o porovnávání konstrukcí, kolokací, konstruování událostí atd.*

Rozsah jednotlivých částí práce sice uvedenému rozložení jejich „významnosti“ nenapovídá, ale to je dáno zaprvé tím, že právě formulovaná vůdčí myšlenka (4. kapitola) je prostá, zadruhé tím, že pojmy moderní lingvistiky, na které se odvolává (jako třeba konstrukce či kolokace), jsou poměrně známy, ale hlavně mnohokrát v literatuře zpracovány. Zatímco třeba extenzivní přehled literatury k tématu středoevropského jazykového svazu ještě podán nebyl. Je tedy zpracován v přítomné práci (3.5).

1.2 Vitalita, význam a důvod volby tématu

Co se vitality zvolené tematiky týče, porovnávání středoevropských jazyků jako celku není rozhodně tématem, který by se dal označit za mainstreamový. Avšak své badatelské i publikační zastoupení má. Nejnovější příspěvek představuje monografie Bláhy (2015). Není to však publikace, která by výzkum středoevropských jazyků rozšiřovala (např. ve výše

naznačeném smyslu), spíše jej fundovaně shrnuje prohlubuje. S ohledem na to, že české prostředí je součástí středoevropského regionu, lze snad tvrdit, že zvolená tematická oblast práce náleží mezi zájmy české lingvistiky. Práce může mít i jistý didaktický význam pro FF UK, neboť na naší fakultě se vyučuje obor Středoevropská studia.

Důvodem volby tématu je můj dlouhodobý zájem o středoevropské jazyky, na prvním místě pak maďarštiny, která mě v průběhu toho, jak jsem si ji osvojoval – ve vztahu k češtině jakožto mému mateřskému jazyku – nejprve udivovala svojí odlišností, později udivovala svojí podobností. Onen údiv nad podobností, poté, co jsem překonal odlišnosti zejména maďarské morfologie, totiž spočíval právě v tom, čeho se přítomná práce dotýká – jak často se v obou jazycích „stejně věci řeknou stejným způsobem“.

1.3 Metody

V přehledové části práce byly přirozeně použity různé techniky bibliografické rešerše a metoda analýzy pojmů. Empirická část pak spočívala v provedení psycholingvistického experimentu, při kterém byly pomocí krátkých videostimulů, jež zobrazovaly pohybové události, elicitovány jejich slovní popisy. Nashromážděný zvukový materiál byl přepsán, kódován (s ověřením spolehlivosti kódování na vzorku materiálu) a statisticky zpracován za použití smíšených lineárních modelů. Výzkum navazoval – včetně svého designu – na dřívější bádání provedená mj. na dalších středoevropských jazycích.

1.4 Struktura práce

První dvě kapitoly jsou přehledové. Přehledový charakter těchto kapitol také vysvětluje jejich větší rozsah. První z nich (2. kapitola) je věnována porovnávání jazyků, po krátké zmínce o historické lingvistice (2.1.1) a jazykové typologii (2.1.2) je celý zbytek kapitoly věnován výkladu k lingvistice areálové, jakožto disciplíně zaměřené na porovnávání jazyků, jež si jsou blízké geograficky (což jsou i středoevropské jazyky jako téma přítomné práce). Prostor je věnován zejména ústřednímu pojmu této disciplíny, pojmu *jazykový areál* (*jazykový svaz*), okolnostem jeho vzniku, jeho různým definicím (2.1.3.4) a také kritickému (pře)hodnocení v pracích některých současných areálových lingvistů, kteří jej odmítají jako málo použitelný (2.1.3.5). Další části této kapitoly se pak týkají vztahu areálové lingvistiky k areálové typologii a kontaktové lingvistice (2.1.3.6), tematizují myšlenku Evropy jako jazykového areálu nejbližšího nadřazeného střední Evropě (2.1.3.7), statistický výzkum

typologické diverzity jazyků Evropy a severní a střední Asie (2.1.3.8) a také pojem lexikálního svazu, který představuje jistý (nikoli však rozšířený) pendant pojmu jazykový svaz (2.1.3.9).

Druhá přehledová kapitola (3. kapitola), je částí co do rozsahu nejobjemnější, shrnuje dosavadní výsledky porovnávání středoevropských jazyků. Soustředí se na fenomén střední Evropy z nejazykového hlediska (3.1), představuje typologii toho, co může označovat adjektivum *středoevropský*, a to jak v otázce, které prvky (země, kultury, jazyky atd.) jsou do něj zahrnuty (3.2.1), tak v otázce, které typy vztahů označuje – myšleno ke kolika prvkům zároveň se vztahuje – (3.2.2). Toto hledisko totiž bylo v některých dalších podkapitolách uplatněno jako princip jejich uspořádání – poznatky, které se týkaly porovnávání více jazyků, byly upřednostněny (někdy – např. při výzkumu gramatických podobností – nebyly poznatky týkající se srovnání pouze dvou jazyků v přehledu uváděny vůbec). Další podkapitola se věnuje úvodní charakteristice střední Evropy z jazykového hlediska (3.3) a shrnuje typy poznatků o středoevropských jazycích (3.4), přičemž ty nejvýraznější typy poznatků jsou dále rozvedeny v samostatných podkapitolách. První a nejrozsáhlejší z nich je koncept *středoevropského jazykové svazu* (/po/dunajského jazykového svazu, středoevropského jazykového areálu) (3.5). Výklad probírá chronologicky všechny autory, kteří se daným tématem zabývali, a resumuje, co o něm napsali (3.5.1). Poté tento přehled shrnuje (3.5.2): co do období, ve kterých lingvisté o středoevropském svazu publikovali, jaké pro něj používali termíny, které jazyky do něj zahrnovali a na základě kterých rysů jej vymezovali. Následuje podkapitola o dalším porovnávání gramatických vlastností středoevropských jazyků (3.6) a po ní druhý nejčastější typ poznatků, totiž porovnávání a vztahování jejich lexika (3.7). Nejvíce pozornosti si v dějinách výzkumu vysloužily lexikální přejímky (3.7.1). Všech jazyků areálu se týkají evropeismy, na základě kterých pak vznikl i marginální pojem středoevropského lexikálního svazu (3.7.1.1), karpatismy (3.7.1.2), austriacismy a germanismy (3.7.1.3). Po nich přichází přehled výpůjček v jednotlivých bilaterálních vztazích (3.7.1.4). Podkapitola 3.7.2 referuje o kalcích, dalším důležitém tématu podobností mezi středoevropskými jazyky, následuje oblast frazeologie (3.8). Samostatná podkapitola je věnována přehledu situací jazykového kontaktu ve střední Evropě (3.9).

Čtvrtá kapitola, rozsahem nepoměrně menší, se snaží syntetizovat závěry vyplývající z přehledových kapitol a obecně formulovat možné rozšíření výzkumné perspektivy. Na základě stručného přehledu několika rozšířených pojmů současné lingvistiky (4.1), které se nacházejí na škále mezi gramatickými rysy a lexémy – což jsou jazykové domény, o které bylo doposavad opřeno i srovnávání středoevropských jazyků –, navrhuje zaměřit pozornost

při dalším porovnávání také na ně (4.3). Podkapitola 4.2 pak nastiňuje drobnou reflexi nad „dekonstrukcí“ velmi obecných jednotek (typu jazykový areál, jazykový typ), kterou lze ve vývoji lingvistiky pozorovat.

Po čtvrté kapitole, jako ilustrace navrženého výzkumného zaměření, je zařazena empirická studie (5. kapitola) spočívající v porovnání skupiny slovenských mluvčích a skupiny maďarských mluvčích, jejichž úkolem bylo slovně popisovat krátké videoklipy zobrazující nějakou pohybovou událost zaměřenou na koncový bod. Kritické stimuly zobrazovaly událost, jež směřuje ke koncovému bodu, ale nedosáhne jej (např. nákladní automobil jede krajinou po silnici směrem k vesnici, ale nedojede do ní), kontrolní stimuly pak obsahovaly událost, která ke koncovému bodu dospěje (např. vlak jede směrem k tunelu a vjede do něj). Jak ukázaly dřívější studie, jazyky se mohou lišit co do míry toho, kdy mluvčí při popisu kritického stimulu zmíní nedosažený koncový bod. Mertins[ová] (Schmiedtová: 2012) ukázala, že mluvčí češtiny – stejně jako mluvčí němčiny, ovšem na rozdíl od mluvčích ruštiny – mají tendenci nedosažený koncový bod zmiňovat častěji. Provedla srovnání také pro další středoevropské jazyky: slovenštinu a polštinu. Přičemž tyto jazyky se od češtiny a němčiny lišily. Přítomná studie si tedy kladla za cíl porovnat slovenská data (která mi autorka laskavě poskytla, stejně jako patřičné videostimuly) s nově nasbíranými daty maďarskými a zařadit tak do výzkumu tohoto tématu další, geneticky i typologicky odlišný středoevropský jazyk. Slovenská data byla vybrána s ohledem na historický kontaktní vliv maďarštiny na slovenštinu (stejně jako Mertins[ová] předpokládá za důvod podobnosti mezi němčinou a češtinou jejich analogický vztah). Výsledky experimentu neukázaly mezi mluvčími maďarštiny a slovenštiny ve sledovaném ohledu žádné rozdíly. K plauzibilní interpretaci těchto výsledků je ale třeba dalšího výzkumu.

2. Porovnávání jazyků: areály a strukturní rysy

2.1 Typy porovnávání jazyků

Ačkoliv vlastním předmětem přítomné práce je porovnávání jazyků, není jejím předmětem teorie porovnávání jazyků. Na úvod proto jen velmi stručně něco málo o této otázce v obecné rovině a z určitého úhlu pohledu.

Zatímco hned několik prací (Balázs 1983: 8; Pilarský 2001: 3–13; Aikhenvald – Dixon 2002: 1–4) začíná podobný úvod vyjmenováním typů podobností mezi jazyky, možná je na místě předsunout takové úvaze ještě jedno východisko: položit si nejprve otázku, *z jakých důvodů může mít jazyk nějakou vlastnost*. Dle mého názoru přicházejí v úvahu čtyři různé důvody (pátým je pak nějaká kombinace oněch čtyř):

- 1) na základě univerzálně platného principu¹ (ať už vnitrojazykového, či nejazykového);
- 2) na základě setrvačnosti (tj. zachování vlastnosti z dřívějšíka);
- 3) na základě ovlivnění jiným jazykem;
- 4) na základě vnitřního vývoje v rámci daného jazyka;
- 5) na základě nějaké kombinace (některých ze) čtyř předchozích důvodů.

Když pak jazyky mezi sebou porovnáváme, můžeme mezi nimi nalézt podobnosti právě proto, že 1) se v porovnávaných jazycích manifestuje stejný univerzální princip, 2) jedná se o jazyky se společnou minulostí, 3) jazyky se buď ovlivnily navzájem (jednostranně, či oboustranně), nebo byly ovlivněny (v posledku) stejným dalším zdrojovým jazykem. Podobnost vzniklou jinými než právě uvedenými způsoby nazýváme (4) náhodnou.² Kromě toho někteří autoři mluví o další možnosti, totiž o (5) paralelním či konvergentním vývoji. Aikhenvald[ová] a Dixon (2002: 3–4) o tomto druhu podobností říkají: „two languages (often, but not always, two languages of the same genetic group) may share an inner dynamic that propels them to change, independently, in the same way“. O konvergentním vývoji s akcentem na proovávání podobností sousedících jazyků mluví třeba Jakobson (srov. pozn. 32).

Výhoda uvědomit si nejdříve to, proč má jazyk nějakou vlastnost, a teprve poté se zabývat typy podobností mezi jazyky, spočívá podle mě v tom, že třeba zmíněný paralelní vývoj se dá přesněji uchopit jako kombinace vnitřního vývoje a setrvačnosti, resp. vnitřního vývoje a ovlivnění jiným jazykem, či že stejně tak se dá přesněji uchopit a analyzovat to, o

¹ Tím je zde míněn nejen absolutně platný princip, ale rovněž univerzální tendence.

² Srov. Balázs (1983: 8), Aikhenvald – Dixon (2002: 2).

čem bychom jinak řekli, že je to podobnost náhodná. Největší výhoda se ale ukáže, když si uvědomíme, že výsledkem porovnávání jazyků může být kromě nalezení podobností rovněž nalézení rozdílností. Pomocí typů příčin vlastností lze analyzovat i je, pomocí typů podobností to ale přirozeně možné není.

Od těchto obecných úvah provedme krok „konkrétnějším“ směrem. Pro první tři uvedené oblasti podobností mezi jazyky se v rámci jazykovědy etablovaly samostatné disciplíny: historická lingvistika, jazyková typologie a areálová lingvistika.³ Z hlediska dějin lingvistiky se etablovaly v uvedeném pořadí (k jejich dějním srov. Auroux – Koerner 2000). Pro přítomnou práci je nejdůležitější aspekt areálový, proto je mu věnována drtivá většina této kapitoly. O zbylých dvou disciplínách jen velmi krátce.

2.1.1 Historická lingvistika

Ze tří zde uvedených způsobů porovnávání jazyků se tento v lingvistice jako vědě etabloval nejdříve a zejména v 19. století představoval její mainstream. Historická lingvistika studuje jazykovou změnu jakožto svébytný fenomén a její různé podoby. Nejznámějším výsledkem porovnávání jazyků z hlediska historické lingvistiky je klasifikace jazyků podle tzv. genetické příbuznosti a jejich uspořádání do tzv. genealogických stromů (jazykových rodin, větví atd.) podle toho, zda se dané jazyky vyvinuly prostřednictvím jazykových změn z jednoho společného prajazyka. Pro další seznámení s touto disciplínou srov. např. příručky Joseph – Janda (2005) a Bowerman – Evans (2015) či úvody Campbell (2004) a Ringe – Eska (2013).

Z hlediska přítomné práce je genetický aspekt porovnávání jazyků důležitý v tom ohledu, že srovnání vlastností geneticky příbuzných jazyků a jejich sousedních nepříbuzných jazyků může pomoci detekovat ty vlastnosti, které vznikly vlivem jazykového kontaktu. Středoevropský region je jazykově charakterizován mj. právě tím, že se v něm mluvilo a mluví jazyky pocházejícími z několika různých jazykových rodin a větví (srov. 3.3).

2.1.2 Jazyková typologie

Jazyková typologie je disciplína, která se skrze porovnávání jazyků chce dobrat poznání toho, jak jsou lidské jazyky co do své stavby a fungování variabilní a na jaká zobecnění lze na základě této mezijazykové variability usuzovat. Pro další seznámení s touto

³ Srov. Daniel (2011: 44).

disciplínou srov. např. příručky Haspelmath et al. (2001) a Song (2011) či úvody Velupillai (2012) a Moravcsik (2013).

Na tomto místě bude s ohledem na jeden z dalších aspektů přítomné práce věnována pozornost jen jedné myšlence. V kontextu toho, co bude později řečeno o vývoji areálové lingvistiky, se totiž zdá nebýt bez zajímavosti reflexe jedné z linií proměn a vývoje moderní jazykové typologie (řekněme v posledních sto letech). Konkrétně jde o změnu toho, s jakými „útvary“ operuje typologie jako s primárními (mohli bychom také říci: jako s „primárními jednotkami“).⁴

Nejdříve takovým primárním útvarem byl *jazykový typ*, charakterizovaný jako svazek strukturních vlastností. Příkladem uveďme v českém prostředí dobře známou typologii Vladimíra Skaličky. V jeho pojetí existuje pět různých jazykových typů, tj. svazků vlastností „navzájem si příznivých“ (typ aglutinační, flexivní, izolační, polysyntetický, introflexivní; např. pro typ flexivní je charakteristické, že se v něm slovo skládá z jednoho kmene a jedné koncovky, jasně jsou v něm rolišeny slovní druhy, je silně vyvinutý protiklad koncovek a odvozovacích sufixů, má volný slovosled také a bohatě rozvinuté vedlejší věty). Tyto typy jsou ale abstraktní konstrukty, extrémní.⁵ Každý jazyk je smíšeninou, kombinací těchto typů, přičemž příznaky každého z typů se v různých jazycích objevují v různé míře a v různých oblastech jazykového systému; typ, jehož příznaky se v daném jazyce vyskytují v míře největší, je pro tento jazyk dominantou.⁶

Tato tzv. holistická typologie – nazvaná takto proto, že operuje s celými jazykovými systémy – byla vystřídána přístupem, ve kterém se ústředními staly jednotlivé strukturní rysy (a jejich vzájemné vztahy). Prominentně pak vztahy implikačního typu. Důležitou roli v tomto přístupu sehrávaly poznatky typu: pokud v daném jazyce nabývá strukturní rys A hodnoty X, pak strukturní rys B v něm nabývá hodnoty Y. Srov. Greenbergovu (1963: 62) univerzálii č. 3: „Languages with dominant VSO order are always prepositional.“

V nedávné době lze pak zaznamenat příchod další inovace na poli jazykové typologie v podobě tzv. distribuční typologie (srov. Bickel 2015). Jedním z jejích výchozích bodů je také nedostatečnost předchozího přístupu spočívající v následujícím:

[...] in some sense, German main clauses can be said to have ‘SVO’ order like in English but there are many well-known differences; most importantly, the pre-verbal position in German is not limited to ‘S’, and the way it is filled is mostly driven by information structure. (Bickel 2015: 6–7)

⁴ Srov. celkový přehled Shibataniho a Bynon[ové] (1999).

⁵ Skalička (2006 [1966]). Dnes bychom snad mohli dodat, že Skaličkovy jazykové typy jsou vlastně *prototypy*. A mluvit pak o Skaličkově *proto(typo)typologii* (jakožto typologii prototypů).

⁶ Skalička (1968: 4–5).

Řešením tu pak je rozložit daný strukturní rys na jeho jednotlivé vlastnosti:

[...] the goal is to decompose every single descriptive notion into evermore fine-grained variables and thereby achieve at the same time greater precision in description and richer opportunities for detecting generalizations. (Bickel 2015: 9)

Zobecnění jsou pak vyvozována pomocí statistických metod.

Přítomná práce není soustředěna na otázky typologie, proto zde výklad končí. Další, výrazně rozsáhlejší kapitola se již bude týkat disciplíny nejbližší vlastnímu tématu práce.

2.1.3 Areálová lingvistika

Širším tématem přítomné práce je podobnost jazyků, které jsou si geograficky blízké. Etablovanou disciplínou jazykovědy, která se zabývá poznatky tohoto typu, je tzv. areálová lingvistika. Proto zde bude představení této disciplíny věnován větší prostor.

2.1.3.1 Vymezení disciplíny

K základnímu vymezení toho, co se rozumí termínem areálová lingvistika (*areal linguistics*), dostačujícím způsobem poslouží následující encyklopedická formulace:

Areal linguistics is concerned with the diffusion of structural features across language boundaries within a geographical area. The term 'linguistic area' refers to a geographical area in which, due to borrowing and language contact, languages of a region come to share certain structural features – not just loanwords, but also shared phonological, morphological, syntactic, and other traits. The terms 'sprachbund,' 'diffusion area,' 'adstratum relationship,' and 'convergence area' are also sometimes used to refer to linguistic areas. The central feature of a linguistic area is the existence of structural similarities shared among languages of a geographical area, where usually some of the languages are genetically unrelated or at least are not all close relatives. It is assumed that the reason the languages of the area share these traits is because they are borrowed. (Campbell 2006a: 454)

Klíčovým pojmem – specifickým pro areálový pohled na jazyky – je zde *linguistic area*. Pro tento pojem existuje více termínů: historicky dřívější je termín *jazykový svaz* (*Sprachbund, linguistic union, linguistic league, alliance linguistique* atd.),⁷ pozdější termín je *jazykový areál* (*linguistic area, Sprachareal* atd.).⁸ V literatuře jsou tyto termíny ponejvíce

⁷ Tento termín pochází od Trubeckého (1928) – srov. 2.1.3.4.

⁸ Tento termín je Veltenovým (1943: 271) překladem Trubeckého termínu *Sprachbund*. Převzal jej a rozšířil Emeneau (1956: 16) – srov. Campbell (2006b: 3).

užívány synonymně.⁹ Jen někteří autoři mezi nimi činí explicitní konceptuální rozdíly (např. Urban /2007/ rozlišuje *jazykový areál* jako označení pro situaci se slabšími vztahy mezi danými jazyky, a *jazykový svaz* pro situaci, kdy jsou kontakty mezi danými jazyky těsnější). Další užívané termíny jsou: *diffusion area*, *adstratum relationship*, *convergence area* atd.

Tři základní jednotky, se kterými se v areálové lingvistice operuje, jsou: 1) jazyk, 2) jazykový areál, 3) strukturní rys¹⁰. Jejich vzájemný vztah je pak takový, že jazykový areál je skupina (geograficky blízkých) jazyků, které sdílí dané strukturní rysy.

2.1.3.2 Prototypická charakteristika jazykového areálu

Pro jednoduchou ilustraci toho, jak vypadá taková charakteristika jazykového areálu, uveďme charakteristiku tzv. balkánského jazykového svazu, nejznámějšího a široce akceptovaného – po právu lze říci: prototypického – jazykového svazu, s nímž odborná literatura tradičně pracuje.¹¹

V podání Campbella (2006a: 454) tvoří balkánský jazykový svaz řečtina, albánština, srbochorvatština, bulharština, makedonština a rumunština (někteří lingvisté připojují i romštinu a turečtinu) a jsou pro něj určující následující výrazné rysy:¹²

- A) střední vokál /i/ nebo /ə/ (není v řečtině a makedonštině);
- B) synkretismus dativu a genitivu (dativ a genitiv splynuly ve formě i funkcích);
- C) postponovaný člen (není v řečtině);
- D) perifrastické futurum s pomocným slovesem, které mělo původní význam ‚chtít‘ nebo ‚mít‘ (není v bulharštině a makedonštině);
- E) perifrastické perfektum s pomocným slovesem, které mělo původní význam ‚mít‘;
- F) absence infinitivu;
- G) dvojitě značení životného předmětu ve větě pomocí zájmena.

⁹ I já používám v přítomné práci tyto termíny zcela synonymně a míšeně (většinou s přizpůsobením se úzu autora či tématu, o kterém je zrovna řeč, někde – když je to s ohledem na kontext vhodné – dokonce lomeně ve formě: *svaz/areál*).

¹⁰ Viz citát z Campbella výše: „shared structural features – [...] shared phonological, morphological, syntactic, and other traits“.

¹¹ Na mnohé společné vlastnosti jazyků Balkánského poloostrova poukazovali lingvisté již poměrně dávno před vznikem a etablováním pojmu *Sprachbund* a používali je jako příklad podobnosti jazyků, která nevznikla geneticky (např. Kopitar v roce 1829, Sandfeld na počátku 20. století atd. – více viz Campbell 2006b: 2). Rovněž sám tvůrce tohoto pojmu N. S. Trubeckoj používal při jeho zavádění balkánský jazykový svaz jako prvotní příklad. (I z těchto důvodů jej lze označit za v jistém smyslu prototyp jazykového areálu.)

¹² Více o tomto svazu a jeho charakteristice např. Tomić (2006).

2.1.3.3 Příklady jazykových areálů

Pro lepší představu zde uvedme výběrově několik přehledů jazykových areálů (a případně také jazyků do nich zahrnutých) v Evropě i na dalších kontinentech, jak je prezentují někteří autoři.¹³

- Décsy (1973) – zabývá se pouze evropskými jazyky:
 - SAE-Bund (Deutsch, Französisch, Englisch, Italienisch, Russisch);
 - Der Wikinger-Bund (Dänisch, Norwegisch, Isländisch, Färingisch, Irisch, Schottisch-Gälisch, Kymrisch, Bretonisch, Schwedisch, Lappisch, Finnisch, Wepsisch);
 - Der Litoral-Bund (Friesisch, Niederländisch, Baskisch, Spanisch, Portugiesisch, Maltesisch);
 - Der Peipus-Bund (Estnisch, Wotisch, Livisch, Lettisch);
 - Der Rokytno-Bund (Polnisch, Litauisch, Weißrussisch, Ukrainisch, Kaschubisch);
 - Der Donau-Bund (Tschechisch, Slowakisch, Ungarisch, Slovenisch, Serbokroatisch);
 - Der Balkan-Bund (Rumänisch, Moldauisch, Bulgarisch, Makedonisch, Albanisch, Griechisch, Türkisch);
 - Der Kama-Bund (Tschuwaschisch, Tscheremissisch, Tatarisch, Baschkirisch, Wotjakisch, Mordwinisch, Syrjänisch, Jurakisch, Kalmückisch).

- Campbell (2006a):
 - The Balkans (Greek, Albanian, Serbo-Croatian, Bulgarian, Macedonian, Romanian /Romani and Turkish/);
 - South Asia (Indo-Aryan, Dravidian, Munda, and Tibeto-Burman language families);
 - Mesoamerica (Nahua, Totonacan, Otomanguean, Mixe-Zoquean, Mayan, Xinkan, Tarascan, Cuitlatec, Tequistlatecan, Huave);
 - The Northwest Coast of North America (Tlingit, Eyak, the Athabaskan languages of the region, Haida, Tsimshian, Wakashan, Chimakuan, Salishan, Alsea, Coosan, Kalapuyan, Takelma, and Lower Chinook);

¹³ Se zachováním jejich původní terminologie v původním jazyce.

- The Baltic (Old Prussian, Lithuanian, and Latvian; the ten Saami languages, Finnish, Estonian, Livonian, Votic, Vepsian, Karelian, and others /of the Finnic branch of Finno-Ugric/; High German, Low German, Baltic German, and Yiddish; Danish, Swedish, and Norwegian; Russian, Belorussian, Ukrainian, Polish, and Kashubian; Romani; and Karaim);
 - Ethiopia (Beja, Awngi, Afar, Sidamo, Somali, etc.; Geez, Tigré, Tigrinya, Amharic, etc.; Wellamo, Kefa, Janjero, etc. ; Anyuak and Gumuz; and others).
- Muysken (2008: 6):
 - na americkém kontinentě:
 - Northern Northwest Coast;
 - Northwest Coast, Plateau;
 - Northern California;
 - Clear Lake;
 - South Coast Range;
 - Southern California/Western Arizona;
 - Great Basin;
 - Pueblo;
 - Plains;
 - Northeast;
 - Southeast;
 - Mesoamerica;
 - Colombia/Central America;
 - Vaupés;
 - Guaporé/Mamoré;
 - Southern Cone;
 - Venezuelan/Antillean;
 - Ecuadorean-Colombian;
 - Amazon;
 - Lowland South America;
 - v Eurasii a Pacifiku:
 - Balkan;
 - Baltic;

- Caucasus;
- Mediterranean;
- Europe;
- Ethiopian highlands;
- Benin/Surinam;
- South Asia;
- South China/Indochina;
- East Indonesia/Papua;
- Sepik River basin.

I z toho je vidět množství, ale i variabilita uvažovaných jazykových areálů.

2.1.3.4 Bližší pohled na pojem jazykový areál: jeho dějiny a (různé) definice

Detailní historické přehledy i porovnání různých konkrétních areálovělingvistických studií ukazují, že není žádná šířeji akceptovaná shoda na univerzální definici pojmu *jazykový areál*. Tuto skutečnost také někteří autoři reflektují a explicitně se o ní vyjadřují.¹⁴ Co se pak jednotlivých areálů týče, ani u těch nejakceptovanějších areálů se lingvisté neshodnou na tom, které jazyky do nich patří a které rysy tyto areály charakterizují. Následující historický náčrt by měl poskytnout lepší vhled do některých způsobů uvažování o areálové perspektivě v lingvistice, a to zejména prostřednictvím nejdříve nastínění situace před a kolem vzniku pojmu *jazykový areál* (či *jazykový svaz*) a poté prostřednictvím citací nejdůležitějších definic tohoto pojmu.¹⁵

Poznatky a s nimi spojené koncepty spadající do oblasti areálové lingvistiky se v jazykovědě vyskytovaly již (dávno) před explicitní definicí jazykového areálu.¹⁶ Tematizace přejímání strukturních rysů nepříbuznými jazyky a tzv. míšených jazyků (něm. *Mischsprache*)

¹⁴ Srov. Campbell (2006b: 1): „It is generally acknowledged that linguistic areas are ‘notoriously messy’, ‘notoriously fuzzy’ things [...], and that ‘what we understand about linguistic areas is depressingly meager’ [...]“ (Tam také odkazy na další literaturu.)

¹⁵ Výběr definic a postup výkladu je primárně založen na Campbell (2006b: 1–7), ovšem různě je výklad doplněn rovněž o informace z jiných zdrojů.

¹⁶ Jak je to ostatně u takových pojmů obvyklé. Lze tedy předpokládat, že se budou v lingvistické historiografické literatuře objevovat stále nové a nové objevy starších a starších areálových konceptů. Srov. případ „islandského fonologa“ ze 14. století (např. Thomas 2011: 40). Zdejší historický přehled nemá ambice být z hlediska dějin lingvistiky úplný.

byla v historické srovnávací jazykovědě přítomna od jejího počátku.¹⁷ Výrazněji se myšlenkami areálové konvergence v druhé půlce 19. století a na počátku 20. století zabývali třeba následující autoři.

Indoeuropeista Johannes Schmidt v odmítavé reakci na Schleicherovu koncepci genealogického stromu nabídl alternativní představu, že indoevropské jazyky tvořily něco jako vlnové geografické kontinuum od Asie po Evropu, ve kterém si sousedící jazyky byly podobnější.¹⁸ Německý lingvista Hugo Schuchardt, který většinu svého života a odborné kariéry strávil ve Štýrském Hradci v tehdejší rakouské monarchii, studoval míšení jazyků v Evropě (mj. právě v rámci habsburské monarchie), Africe a Asii, včetně kreolů. Znamé je jeho konstatování: „Es gibt keine völlig ungemischte Sprache.“¹⁹

Dalším autorem někdy zmiňovaným je polský lingvista Jan Niecisław Baudouin de Courtenay (1903)²⁰. V citovaném encyklopedickém hesle poté, co vyložil genealogickou klasifikaci jazyků, upozorňuje na to, že při vzájemném styku se kmeny a národy ovlivňují také jazykově, tudíž jazyk či jazyková skupina může v důsledku smíšení různorodých prvků plným právem náležet do dvou různých větví nebo do dvou jazykových rodin (jako jeden z příkladů uvádí i angličtinu, která náleží do rodiny germánské a – sice v mnohem menší míře, ale přece jen – také do rodiny románské). Jazyky Balkánského poloostrova či jazyky Kavkazu jsou mu příkladem společných vlastností zcela nezávislých na jejich genetické příbuznosti. Proto vedle „pokrevní příbuznosti“ jazyků (*pokrewieństwo*) musíme přijmout také jejich „nepokrevní příbuznost“ (*powinowactwo*)²¹ – jako výsledek vzájemného vlivu a společných podmínek existence (1903: 288–289).

Klasický filolog Eduard Schwyzer se pak ve své knize *Genealogische und kulturelle Sprachverwandtschaft* (1914) zabýval kontaktem jazyků v římské říši. Zaměřoval se především na „duchovní vlivy“ v jazyce, na konvergenci lexikonu a slohu vědecké a odborné prózy, na evropeizaci spisovné jazykové vrstvy.²²

¹⁷ Campbell (2006: 2) uvádí autory a práce od konce 18. století (Girard), přes např. Schleichera, až po první třetinu 20. století (Meillet). Bližší bibliografické údaje viz tam.

¹⁸ Srov. Pottelberge (2006), Sériot (2002: 125–126).

¹⁹ Srov. Sériot (2002: 122).

²⁰ Na areálovělingvistické myšlenky Baudouin de Courtenay upozornil Chirikba (2008: 26) s odkazem na jeho slovníkové heslo „Jazykoznanie“ publikované v ruské encyklopedii vydané v roce 1904 Petrohradu. Toto heslo však vyšlo také o rok dříve v polské encyklopedii ve Varšavě, ze které na tomto místě vycházím. Shrnutí některých dalších myšlenek Baudouina de Courtenay o míšení jazyků srov. Toman (2011: 232).

²¹ Tento polský výraz není snadné do dnešní spisovné češtiny přeložit, znamená totiž primárně ‚rodinný vztah mezi jedním z manželů a pokrevními příbuznými druhého z manželů‘ (Dubisz 2003: 466).

²² Srov. Toman (2011: 230).

Počátky moderní areálové lingvistiky lze vystopovat zejména v díle amerického lingvisty Franze Boase. Např. v článku z roku 1920 probírá oblasti distribuce (*areals of distribution*) některých fonetických jevů, morfologických charakteristik a podobností slovní zásoby napříč americkými jazyky. Nadhazuje – k pozdějšímu empirickému ověření – otázku, nakolik se tyto jednotlivé oblasti překrývají. Jestliže spolu nekoincidují, „then the conclusion seems inevitable that the different languages must have exerted a far-reaching influence upon one another“ (Boas 1920: 371). Tento jev označuje za součást akulturace (*acculturation*) a vyvozuje z něj – v případě, že bude empiricky potvrzena jeho existence – metodologické důsledky pro sestavování genealogické klasifikace amerických jazyků.²³

V Evropě v té době vznikla mj. práce dánského romanisty Kristiana Sandfelda *Linguistique Balkanique: problèmes et résultats* (1930), která nejdříve vyšla dánsky v roce 1926 a která se po přeložení do francouzštiny stala klasickou, zakladatelskou prací moderní lingvistické balkanistiky. Kromě lexikálních výpůjček mezi bálkanskými jazyky shrnuje autor rovněž další shody, které mezi těmito jazyky jsou, včetně obecných strukturních shod týkajících se jich všech. Mluví o jazykové jednotě (*unité linguistique*), kterou tyto jazyky tvoří a která oprávněně může být předmětem samostatné disciplíny:

Bien que d'origine très diverse, les langues parlées par ces peuples ont développé nombre de traits communs qui en font une unité linguistique remarquable rappelant, sous bien des rapports, les unités linguistiques qui ont pour base une origine commune, comme c'est le cas des langues romanes, des langues germaniques, etc. Il y a donc lieu d'en faire l'étude comparative comme pour les groupes de langues apparentées et de constituer une « linguistique balkanique » spéciale; [...]. (Sandfeld 1930: 6)

Za původce explicitního vymezení pojmu jazykového areálu je tradičně považován Nikolaj Sergejevič Trubeckoj, jeden z jádrových členů Pražského lingvistického kroužku a zakladatelů Pražské školy.²⁴ (Pravděpodobně) Poprvé byl tento pojem prezentován v jeho článku „Vavilonskaja bašňa i smešenije jazykov“.²⁵

Ale kromě tohoto genetického seskupování se jazyky zeměpisně sousedící často seskupují i nezávisle na svém původu. Stává se, že několik jazyků jedné a téže zeměpisné a kulturněhistorické oblasti vykazuje znaky zvláštní shody nehledě na to, že tato shoda není podmíněna společným původem, nýbrž pouze delším sousedstvím a souběžným vývojem. Pro takové skupiny nezaložené na principu genetickém

²³ Campbell (2006: 2) upozorňuje na to, že dílo Franze Boase mělo vliv také na tzv. Pražskou školu. V tom případě je ale na místě dodat, že vliv na Pražskou školu mělo rovněž myšlení Baudoina de Courtenay.

²⁴ O intelektuálním, myšlenkovém vývoji Trubeckého (včetně teorie jazykové konvergence) viz Toman (2011: 206–237).

²⁵ Tento článek, který vyšel v časopise *Jevrazijskij vremennik*, není vlastně jazykovědným pojednáním, ale teologickým traktátem. Více o tomto článku Toman (2011: 226–228) a Sériot (2002: 87–88).

navrhujeme termín „jazykové svazy“ [*jazykovyje sojuzy*]. (Trubeckoj 1923: 116, přel. Toman 2011: 227)²⁶

Avšak mnohem známější Trubeckého formulace, povšechně uváděná jako původní a základní vymezení pojmu, je jeho „Proposition 16“ přednesená prvnímu mezinárodnímu kongresu lingvistů, jenž se uskutečnil v dubnu 1928 v Haagu, a publikovaná v *Actes du premier congrès international des linguistes à la Haye*:

Proposition 16. *Jede Gesamtheit von Sprachen, die miteinander durch eine erhebliche Zahl von systematischen Übereinstimmungen verbunden sind, nennen wir Sprachgruppe.*

Unter den Sprachgruppen sind zwei Typen zu unterscheiden:

Gruppen, bestehend aus Sprachen, die eine grosse Ähnlichkeit in syntaktischer Hinsicht, eine Ähnlichkeit in der Grundsätzen des morphologischen Baus aufweisen, und eine grosse Anzahl gemeinsamer Kulturwörter bieten, manchmal auch äussere Ähnlichkeit im Bestande der Lautsysteme, – dabei aber keine systematische Lautentsprechungen, keine Überreinstimmung in der lautlichen Gestalt der morphologischen Elemente und keine gemeinsamen Elementarwörter besitzen, – *solche Sprachgruppen nennen wir Sprachbunde.*

Gruppen, bestehen aus Sprachen, die eine beträchtliche Anzahl von gemeinsamen Elementarwörtern besitzen, Übereinstimmungen im lautlichen Ausdruck morphologischer Kategorien aufweisen und, vor allem, konstante Lautentsprechungen bieten, – *solche Sprachgruppen nennen wir Sprachfamilien.* (Trubetzkoy 1928: 18)

Rozlišuje tedy dva typy jazykových skupin – jazykové rodiny a jazykové svazy – a hned vzápětí uvádí jako příklad bulharštinu, která z jedné strany patří ke slovanské jazykové rodině (spolu se srbochorvatštinou, polštinou, ruštinou atd.) a z druhé strany k balkánskému jazykovému svazu (spolu s novořečtinou, albánštinou a rumunštinou). Všimněme si např. toho, že výše citovaná vymezení vůbec neoperují v historických dimenzích (neoperují s pojmem genetické příbuznosti jazyků a ani nic neříkají o tom, jakým způsobem který typ jazykové skupiny vzniká).²⁷

Problematika jazykových svazů se následně stala jedním z výzkumných témat jazykovědců náležejících do okruhu Pražského lingvistického kroužku (PLK). Studie na toto téma psali ve 30. letech Jakobson, Trubecký, Havránek, Novák, Isačenko, Skalička, tematika se objevila i v Tezích PLK předložených prvnímu sjezdu slovanských filologů v roce 1929.²⁸ Evidentně šlo to téma, které tehdy u „pražských“ lingvistů rezonovalo. Historiograf PLK

²⁶ Více mj. Chirikba (2008: 26).

²⁷ Nekula (1996: 69) upozorňuje na to, inspirací mohla být pro Trubeckého také starší ruská lingvistika, která si s ohledem na genetickou roztržitost jazyků nacházejících se na území Ruska kladla vlastně podobné otázky jako Boas v případě amerických indiánských jazyků.

²⁸ Srov. Toman (2011: 232–233), v Tezích pod bodem 1c).

Jindřich Toman (2011: 164–165) uvádí oblast „Jazykový kontakt a konvergence“ v kapitole „Magie společného jazyka“ jako jedno z několika sdílených témat, kolem kterého začala vznikat lingvistika Pražské školy. I první „oficiální“ schůzka 6. října 1926 byla věnována této problematice, neboť se uskutečnila při příležitosti návštěvy mladého německého badatele Henrika Beckera v Praze, který na setkání proslovil svoji přednášku *Der europäische Sprachgeist*.²⁹ Nabízí se také úvaha na téma, nakolik je myšlenka přirozené (a tudíž tolerovatelné) konvergence geograficky blízkých jazyků přítomná nejen v explicitním výzkumu jazykových svazů, ale také v postoji PLK vůči purismu.³⁰ Interpreti se shodují, že zájem o tyto otázky se zrodil při emancipaci synchronního srovnávání jazyků od dominance srovnávání diachronního.³¹ Ve shodě s tehdejšími trendem v bádání PLK stály v centru pozornosti takto zaměřeného výzkumu „pražských“ lingvistů jazykové svazy fonologické, tedy založené na fonologických vlastnostech, rysech. Nejvýraznějším z nich byl eurasijský jazykový svaz (teritoriálně se přibližně kryl s územím Sovětského svazu), který Jakobson formuloval pomocí dvou fonologických vlastností: 1) přítomnost korelace měkkosti, 2) absence polytonie.³²

Po tomto historickém výkladu okolností vzniku pojmu jazykový areál³³ a po uvedení Trubeckého definice, se zaměříme již bez uvádění historického kontextu na další důležitá vymezení tohoto pojmu. Včetně toho, jak jazykový svaz definoval Jakobson. Následují dvě jeho definice, obě z publikací zveřejněných v roce 1931:

[...] die Fragen nach gemeinsamen Erscheinungen [...], die in der Struktur benachbarter Sprachen vorkommen und nicht durch gemeinsamen Ursprung bedingt sind. (Jakobson 1931a: 234)

²⁹ Srov. Toman (2011: 154–155 a 164–165). Viz též 3.5.1.4.

³⁰ Srov. Havránek – Weingart (1932).

³¹ Skála (2000: 77), Nekula (2002: 470).

³² Hlubokou analýzu pojmu *jazykový svaz* u Trubeckého a Jakobsona v kontextu celého jejich teoreticko-filozofického myšlení provedl ve své knize o „intelektuálních počátcích strukturalismu ve střední a východní Evropě“ Sériot (2002: zejména 81–184). Na Jakobsonových úvahách o eurasijském fonologickém svazu se snaží ukázat, že v pojetí těchto dvou čelních ruských představitelů pražského meziválečného strukturalismu – na rozdíl od jejich předchůdců Schuchardta, Boudouina de Courtenay či Sanfelda – nejde o otázku substrátu, míšení jazyků či vlivu nebo přejímek, zkrátka difuze, nýbrž o *konvergentní vývoj* systémů sousedících jazyků. Cituje např. Jakobsonovu práci *K charakteristice jevrazijského jazykového sojuza* z roku 1931 (Sériot 2002: 102): „Vliv je pouze jednou částí problému, je to jen nejjednodušší důsledek soužití jazyků. Jsou případy, kdy je těžké rozhodnout, o co jde, zda o výpůjčku či o výsledek konvergentního vývoje. Výpůjčka a konvergence [...] se vzájemně nevylučují a nemohou být jednoznačně protichůdné. Důležitá není výpůjčka samotná, ale její funkce z hlediska systému, který ji přejímá; nejdůležitější je, aby dotyčná novinka byla žádoucí, aby ji systém přijal v souladu s možnostmi a potřebami svého vývoje. Výpůjčka je pouze zvláštním druhem konvergence. Hlavní problém srovnávání sousedních jazyků spočívá v konvergenční vývoje.“

³³ Dále k dějinám pojmu srov. též Nekula (1993), Vašek (2006).

[...] on appelle unions linguistique des ensembles de langues dont les domaines géographiques sont contigus, et qui sont caractérisées par le fait qu'elles présentent dans leur structure des ressemblances *acquises*. (Jakobson 1931b: 371)

Zásadními motivy jsou zde geografické sousedství jazyků a sdílení podobností, které jsou získané, nikoli společného původu.

Henrick Becker (1948a) vymezuje *Sprachbund* výrazně jinak než ostatní citovaní autoři:

Unter einem Sprachbund verstehen wir eine Gruppe von Sprachen, die durch gemeinsame Schicksale im gleichen Kulturraum und durch wechselseitige Beeinflussung einander so stark angenähert wurden, daß man in jeder von ihnen ungefähr das gleiche auf ungefähr die gleiche Art sagen kann. (Becker 1948a: 5)

Nosnými prvky této definice jsou: skupina jazyků, sdílený kulturní prostor, vzájemné ovlivňování, výsledkem je vyjadřování přibližně toho samého přibližně tím samým způsobem.

Zámořský lingvista Murray B. Emeneau svým článkem „India as a linguistic area“ (1956) opět obrátil v poválečném období pozornost lingvistů, zvláště amerických, k areálové lingvistice. Jeho definice jazykového areálu zní následovně:

This term 'linguistic area' may be defined as meaning an area which includes languages belonging to more than one family but showing traits in common which are found not to belong to the other members of (at least) one of the families. (Emeneau 1956: 16)

Klíčovými momenty tohoto vymezení jsou: oblast, více než jedna jazyková rodina, rysy nevyskytující se u dalších členů rodiny.

Další definice pochází od Joela Sherzera:

A *linguistic area* is defined here as an area in which *several* linguistic traits are shared by the languages of the area and furthermore, there is evidence (linguistic and non-linguistic) that contact between the speakers of the languages contributed to the spread and/or retention of these traits and thereby to a certain degree of linguistic uniformity within the area. It is important to remember that languages which are unrelated or distantly related may very well and probably do disagree with regard to many traits and yet still in the same linguistic area according to the above definition, since they share *several* traits (which one might want to call diagnostic traits). What is significant, then, is that linguistic structure, usually impervious to influences coming from outside its own internal mechanisms, has been affected by linguistic contact. (Sherzer 1973: 760)

Hlavními prvky zde jsou: několik sdílených jazykových rysů, geografická oblast, ke sdílení rysů (jejich šíření či zachování) přispěl kontakt.

Uralista Hartmut Katz ve své práci o fonologických svazech vymezoval:

Von einem *Sprachbund* kann man sprechen, wenn:

- (a) zu einer gegebenen Zeit
- (b) ein zusammenhängendes geographisches Gebiet, das
- (c) von mindestens einer Sprachgrenze durchzogen ist,
- (d) von mindestens einer Isoglosse umspannt wird. (Katz 1975: 16; cit. Campbell 2006b: 5)

Důležité jsou: geografická oblast, vymezená alespoň jednou izoglosou, protnutá alespoň jednou jazykovou hranicí.

Německý slavista a balkanista Helmut W. Schaller představil následující definici:

Bei den Mitgliedern eines Sprachbundes handelt es sich zumindest bei einem Teil der Sprachen um solche, die nicht zu einer Familie gehören, die geographisch benachbart sind und auf grund gegenseitiger Beeinflussung eine Reihe von gemeinsamen Merkmalen aufweisen, die sich auf den lautlichen, morphologischen oder syntaktischen Bereich der betreffenden Sprachen beziehen. Ein Sprachbund weist mindestens zwei gemeinsame Merkmale auf, die sich auf mindestens drei nicht zur gleichen Familie gehörende Sprachen erstrecken, um genetisch bedingten Ursprung oder einseitige Beeinflussung im Definitionsbereich des Sprachbundes auszuschließen. (Schaller 1975: 58)

Tato definice je opřena na následujících charakteristikách: alespoň část jazyků nepatří do jedné jazykové rodiny, geografické sousedství, řada sdílených rysů (fonetika, morfologie, syntax), na základě vzájemného vlivu – resp. alespoň dva rysy sdílené alespoň třemi jazyky nepocházejícími ze stejné jazykové rodiny.

Definice Williama Brighta a Joela Sherzera se od výše uvedeného vymezení druhého z nich liší některými zexplicitněnými body:

The term 'linguistic area' generally refers to a geographical area in which, due to borrowing, languages of different genetic origins have come to share certain borrowed features – not only vocabulary [...] but also elements of phonological, grammatical, or syntactic structure, which are less liable to be diffused in this way. (Bright – Sherzer 1978: 228, cit. Campbell 2006b: 6)

Tedy: geografická oblast, jazyky odlišného genetického původu, sdílené rysy vzniklé přejímáním (nejen lexikální, ale také fonologické, gramatické, syntaktické).

Lyle Campbell se v jedné definici pokusil shrnout tehdejší běžné používání pojmu a také přidat svůj vlastní pohled:

Areal linguistics, as broadly conceived, deals with the results of diffusion of structural features across linguistic boundaries. As commonly viewed, linguistic areas are characterized by a number of linguistic features shared by various languages (some of which are unrelated or are from different subgroups within a family) in a geographically contiguous area [...] linguistic diffusion and AL [areal linguistics] are to be equated and cannot profitably be separated; i.e. I will argue that there is no sharp boundary between the two, that all areal linguistic phenomena involve diffusion and all structural diffusion involving more than two languages is areal. Campbell (1985: 25)

Důležité zde je: strukturní difuze, více rysů, více než dva jazyky, jazyky ne z jedné podskupiny jazykové rodiny, geografická oblast.

Sarah Thomason[ová] ve své známé knize *Language contact: an introduction* píše:

A linguistic area is a geographical region containing a group of three or more languages that share some structural features as a result of contact rather than as a result of accident or inheritance from a common ancestor. (Thomason 2001: 99)

Klíčové motivy: geografická oblast, tři a více jazyků, sdílení několika rysů, důsledkem kontaktu (nikoli děděním).

Editoři svazku *Areal diffusion and genetic inheritance: problems in comparative linguistics* Aikhenvald[ová] a Dixon ve svém úvodu k této publikaci uvádějí:

A linguistic area (or *Sprachbund*) is generally taken to be a geographically delimited area including languages from two or more language families, sharing significant traits (which are not found in languages from these families spoken outside the area). There must be a fair number of common traits and they should be reasonably distinctive. (Aikhenvald – Dixon 2001: 11)

Kladou tedy důraz na následující: geografická oblast, jazyky ze dvou či více jazykových rodin, přiměřené množství sdílených rysů, rysy významné a distinktivní (které nejsou v jazycích daných rodin mimo areál).

Samozřejmě by bylo možné přehled definic jazykového areálu dále doplňovat o další a další,³⁴ ovšem pro nastínění jejich základních typů to již není nutné. Na základě tohoto výběru totiž Campbell (2006: 7–17) vyjmenoval klíčové otázky, které jsou při vymezování jazykového areálu považovány za kruciólní či přinejmenším užitečné:³⁵

- **počet jazyků:** Nejběžnější stanovisko v této otázce je takové, že jazykový areál musí tvořit několik jazyků, přinejmenším tři nebo více. Některé definice ovšem připouští i takovou situaci, kdy k utvoření jazykového areálu postačí jazyky dva (např. Katz 1975: 16). Výtkou pak bývá to, že v takovém případě je pojem jazykového areálu trivializován na jakoukoli kontaktní situaci (např. Thomason 2001: 99; Urban 2007: 141–144).
- **počet jazykových rodin:** Některé definice explicitně požadují, aby byl jazykový areál tvořen jazyky pocházejícími ze dvou a více jazykových rodin (např. Emeneau 1956: 16; Schaller 1975: 58; Aikhenvald – Dixon 2001: 11). Všimněme si ale, že takový

³⁴ Např. Campbell (1985: 25; 2002: 729; 2006a: 454), Chirikba (2008: 25), Nekulova encyklopedická hesla (Nekula 2002; a Karlík et al. 2016: 769), srov. také literaturu v Campbell (2006: 7).

³⁵ Podobně orientovanou, ovšem nikoli přehledově pojatou a zdaleka ne obdobně obsáhlou diskuzi kritérií definice jazykového areálu (konkrétně jde o jednu konkrétní definici – výše uvedenou definici Thomason[ové] 2001: 99) provádí také Muyskens (2008: 3–9). Pro další diskusi definic pojmu srov. Urban (2007).

balkánský jazykový svaz – který zde byl označen jako prototypový – tuto podmínku nespĺňuje. Některé jiné definice se vyjadřují v tom smyslu, že jazyky areálu – i když pocházejí z jedné rodiny – by alespoň neměly být blízce příbuzné (např. Campbell 1985: 25).

- **počet sdílených rysů:** Na otázku, kolik rysů musí jazykově rozrůzněné území sdílet, aby mohlo být označeno za jazykový areál, jsou časté dvě různé odpovědi: 1) dostačující je jeden sdílený rys (tento názor je sice menšinový, ovšem množství autorů s ním operuje, např. Jakobson 1931: 236; Katz 1975: 16; Bright – Sherzer 1978: 236; Campbell, 1985: 29, 48), 2) sdíleno musí být několik rysů (pro mnoho lingvistů byl tento požadavek jejich hlavním – a někdy jediným – kritériem určení jazykového areálu, např. Sherzer 1973; Schaller 1975: 54; Bright – Sherzer 1978: 233; Aikhenvald – Dixon 2001: 11; Thomason 2001: 101).
- **hranice areálu jako svazek izoglos:** Velkou otázkou je stanovení hranic jazykového areálu. Zvláště pak to, zda musí izoglosy areálu tvořit svazek (tj. zda se musí překrývat). V literatuře se lze setkat s oběma možnými odpověďmi, ale přeci jen převládá názor, že nemusí.
- **centrum vs. periferie:** Jako pokračování předchozí otázky je třeba uvést skutečnost, že co se týče „hranic“ areálů, typická je situace, kdy několik jazyků, jež sdílí více společných rysů, tvoří centrum areálu, zatímco další jazyky sdílející menší počet rysů představují jeho periferii. (Thomason /2001: 101/: „the boundaries are fuzzy“.)
- **různé druhy jazykových areálů:** Za obecně uznanou skutečnost lze označit to, že pojem jazykový areál je používán pro navzájem velmi různé jevy, které se nejednou výrazně liší svým charakterem a historickým pozadím, tj. tím, jak vznikly. (Srov. Campbell 2006: 12–13.)
- **nutnost diachronního důkazu:** Různé přístupy se liší v otázce, zda je nutné prokázat přechod rysů z jednoho jazyka do druhého (v dimenzi času), či zda není nutné takový přechod diachronně dokazovat a stačí vykázat rysy, které jazyky regionu synchronně sdílí. Campbell (např. 2006: 14) nazývá tyto dva přístupy historizující (*historicist*) vs. nepřímý (*circumstantialist*).
- **geografie:** Otázkou je také role geografie v areálové lingvistice. Při bližším pohledu lze totiž dojít k závěru, že ačkoliv zeměpisná blízkost v představě areálu dominuje, tím, o co jde primárně, je jazykový kontakt a přejímání. Areály jsou pak pouze jejich reflexemi (Campbell 2006: 16).

- **lexikální vs. strukturní podobnosti:** Pouhé lexikální podobnosti mezi jazyky jsou nejčastěji považovány za nedostačující pro označení geograficky blízkých jazyků za jazykový areál. Nutnou podmínkou tu bývá sdílení strukturních rysů (srov. Campbellovu definici areálové lingvistiky ve 2.1.3.1; Urban 2007: 145; Chirikba 2008: 25).
- některé **další otázky** probírá Campbell (2006: 16–17).

Jak lze vidět v přehledu různých definic i z přehledu „parametrů“, v rámci kterých se definice pohybují, pojem jazykového areálu je v zásadě velmi variabilní. I to je jedním z důvodů, proč někteří autoři užitečnost tohoto pojmu zpochybnili.

2.1.3.5 Bližší pohled na pojem jazykový areál: jeho problematičnost a (ne)užitečnost

Navzdory právě představené variabilitě je pojem jazykového areálu – na určité úrovni obecnosti – samozřejmě užitečný. Vznikl a je používán ze snahy pojmenovat jev mezijazykové podobnosti (pohled „synchronní“) a/nebo jazykové konvergence (pohled „diachronní“) určitého druhu. Stolz o různých variantách tohoto pojmu píše:

They all presuppose a qualified form of linguistic similarity, namely a similarity that has developed in a multilingual setting via copying of form, function, categorial distinctions or frequency of use (Johanson, 2000). (Stolz 2006: 34)

Ovšem při konkrétnější práci s tímto pojmem je třeba mít se na pozoru. Zkušenost napovídá, že pod takový – tj. již velmi rozšířený – pojem bývají subsumovány empirické jevy navzájem v zásadě velmi odlišné. Takový pojem pak vlastně představuje spíše rodinu pojmů – jejichž konkrétnější vymezení (definice) jsou navzájem ve vztahu sítě rodových podobností (ve smyslu Wittgenstenova *family resemblances*) – srov. např. Haspelmathovu analýzu různých významů termínu příznakovost v lingvistice (Haspelmath 2006).

Jedním z možných řešení, jak se se situací mnohoznačného termínu (označujícího rodinu pojmů) vyrovnat, je začít používat více termínů tak, že pro různé varianty pojmu budou fixovány různé termíny. (V praxi to často vypadá tak, že se zavedou různé „podtypy“ daného pojmu.) Ve spojení s pojmem jazykový svaz/areál to provedli např. Schaller (1997) či Urban (2007): Schaller rozlišil *intensive Sprachbund* (např. co do územního rozsahu a počtu jazyků menší balkánský jazykový svaz u Trubecného vymezený velkým množstvím společných rysů, srov. 2.1.3.4) a *extensive Sprachbund* (např. územně i počtem jazyků velký eurasijský svaz u Jakobsona vymezený pouhými dvěma fonologickými rysy, srov. 2.1.3.4);

Urban navrhl rozlišit *jazykový areál* jako volnější uskupení jazyků a *jazykový svaz* jako uskupení jazyků s větší mírou vzájemné interakce.

Druhým možným řešením je přestat takový termín používat a přesunout pozornost od termínu a pojmů k tomu, co mají tyto pojmy zachycovat. Touto cestou se vydalo v poslední době několik areálových lingvistů, kteří tematizovali problematičnost a užitečnost pojmu jazykový areál.

Právě Lyle Campbell (2006a; 2006b; v tisku) předložil návrh na změnu toho, čemu by měla být při areálovělingvistickém výzkumu věnována hlavní pozornost. Na základě své odborné práce dospěl k přesvědčení, že neexistuje žádný smysluplný rozdíl mezi areálovou lingvistikou a přejímáním (*borrowing*) (Campbell 2006b: 1), a tudíž: místo neúspěšných snah o zformulování univerzální definice pojmu jazykový areál a místo pokusů stanovit („diagnostikovat“) konkrétní jazykové areály na mapě světa by se pozornost lingvistů měla zaměřit primárně na výzkum jednotlivých událostí difuze a přejímání (Campbell 2006b: 21).³⁶ Pojem jazykového areálu tedy v takovém výzkumu ztrácí nejen svoje dominantní postavení, ale také svoji užitečnost:

The conclusion reached is that it is individual historical events of diffusion that count, not the *post hoc* attempts to impose geographical order on varied conglomerations of these borrowings. (Campbell 2006b: 1)

Campbell tedy otevřeně navrhuje „dekonstruovat“ pojem jazykový areál:

A linguistic area, to the extent that it may have a legitimate existence at all, is merely the sum of borrowings in individual languages in contact situations. If we focus rather on understanding borrowings, those contingent historical events, the difficulty of determining what qualifies as a legitimate linguistic area ceases to be a problem. (Campbell 2006a: 459)

S tímto přístupem není Campbell osamocen.

Další výzkumník na poli areálové lingvistiky, který se explicitně vyjádřil o zásadní problematičnosti pojmu *Sprachbund* – o jeho nejednoznačnosti (a tím vlastně dle mého názoru o /ne/užitečnosti jeho používání) – je Thomas Stolz (2006). Sám uvádí, že jeho názory se ve velké míře shodují s názory Campbella (2006b), ale vznikly nezávisle na něm a pocházejí z jeho vlastní badatelské zkušenosti. Stolzovo základní tvrzení je následující: neexistuje žádná univerzálně akceptovatelná definice pojmů *jazykový areál*, *Sprachbund* apod., čehož příčinou je jejich ontologický status (Stolz 2006: 33) – nutný počet sdílených

³⁶ Tento návrh je zřejmě příkladem přechodu od verbálního k empirickému postoji ve výzkumu (srov. Novák 2010).

rysů či výběr relevantních izoglos nejsou totiž dány jevem samým, nýbrž pouze osobním rozhodnutím lingvisty:

Sprachbünde are not simply ‘there’ – they are constantly created anew by professionals. If the professional linguist feels that a certain number of shared features is necessary for the identification of a Sprachbund, this is largely a personal decision. (Stolz 2006: 36)

Ještě další komplikaci znemožňující univerzálně definovat jazykový areál představuje variabilita aspektů tohoto jevu, které lze v různých přístupech různě akcentovat:

- Geography-first approach: natural topography determines the outer boundaries of a presumed Sprachbund.
- History-/culture-first approach: speech-communities are known to have a common cultural and/or socio-political history; their territories (‘habitat’) delimit the extension of the Sprachbund.
- Communication-first approach: a situation of multilingual practice identifies a potential centre of diffusion for traits characteristic of a Sprachbund.
- Isogloss-first approach: the geolinguistic distribution of a given feature (or zone of overlap of several such features) gives shape to a Sprachbund. (Stolz 2006: 36)

To, že existuje v literatuře tolik různých definic jazykového areálu, které jsou navzájem jen omezeně kompatibilní, by mělo být popudem k vypracování typologie konvergenčních procesů. Každá dosavadní definice totiž zohledňuje pouze určitou část těchto procesů a akcentuje pouze určitá fakta a podmínky typické pro daný stupeň konvergence (Stolz 2006: 45). Ze všech právě uvedených důvodů je patrné, že pojem jazykového svazu je obtížně použitelný:

Thus, one should either strip the term of its unwelcome and much too suggestive connotations or abolish it for good (but it should be kept in the virtual museum of linguistic thought as an example of how difficulties and misunderstandings can be created via terminology). (Stolz 2006: 46)

K podobnému závěru dospěl rovněž Östen Dahl, který do své přehledové studie o areálové typologii zařadil celou podkapitolu s názvem „Critique of the notion of Sprachbund“ (Dahl 2001: 1457–1458). Po představení několika různých definic tohoto pojmu shrnuje:

Thus, the role of areal linguistics still seems to be to care of what is left unexplained by “genetic” historical linguistics – when “inheritance” has done its job we look at “diffusion” to account for the remaining similarities. (Dahl 2001: 1457)

Autor zde upozorňuje na to, že postavit proti sobě v jazyce dědění a difuzi nás svede na scestí, neboť difuze je vlastně částí každého procesu jazykové změny a stanovení toho, mezi jakými jazykovými útvary by k difuzi muselo dojít, aby byla uznána za areálovou, se zdá být arbitrární. Ve skutečnosti mnoho společných vlastností jazyků jedné jazykové rodiny není

zdeděno z prajazyka, ale získáno pozdějšími procesy difuze. Jako další problematický aspekt tradiční areálové lingvistiky uvádí její nevyřešený postoj k tomu, zda vlastně zkoumá synchronii, či diachronii (srov. 2.1.3.4). Dále poukazuje na to, že areálová lingvistika se soustřeďuje více na podobnosti než na rozdíly, ale že to zároveň musí být podobnosti netriviální; zjištění, že nějaké dva jazyky sdílejí nějaký rys, začne mít nějakou váhu teprve v momentě, kdy najdeme dostatečné množství dalších jazyků, které tento rys nesdílejí. To tedy vyžaduje také znát jazykovou diverzitu. Na závěr svých úvah píše:

In the end, we are led to the following more far-going question about the notion of area: to what extent do areas in typology have a reality of their own and to what extent are they just convenient ways of summarizing certain phenomena? At the most basic level, linguistic contact relationships are binary: one language influences another. An area is then simply the sum of many such binary relationships. But such an area need not display shared features in the classical sense – that is features that characterize all the languages within the area and which define a clear boundary to the rest of the world. (Dahl 2001: 1458)

Rovněž z této argumentace tedy plyne – co do adekvátnosti zachycení podobností mezi jazyky – nadřazenost zkoumání jednotlivých mezijazykových vztahů nad pojmem jazykového areálu.

Někteří další badatelé se sice nevěnovali kritice pojmu jazykový areál jako explicitnímu tématu své práce, ale tuto kritiku vnímali a akceptovali. Například Raymond Hickey (2012) vědom si dnešních obtíží s tímto pojmem (explicitně odkazuje na výše citovanou studii Campbella /2006b/) jej překonává zavedením pojmu *areálovost* (*areality*). Ta pro něj znamená „areálovou koncentraci jazykových rysů“ (Hickey 2012: 2). V několika větách – dle mého názoru velmi trefně – vystihl v hlavních rysech „životopis“ pojmu jazykový areál:

The term ‘linguistic area’ can be a useful conceptual aid and in the early days of research it helped to heighten scholars’ awareness of shared structural features among not necessarily related languages in circumscribed geographical areas (Matras, McMahon and Vincent eds, 2006). However, the term came to dominate research (Campbell 2006) in that scholars often felt that a binary decision had to be made as to whether a given geographical area could be classified as a linguistic area or not. What can be more fruitful is research into the forces and mechanisms which lead to languages in a given area coming to share features. This approach would see the scholarly concern more with discussing ‘areality’, how it emerges and continues to develop, rather than with applying the label ‘linguistic area’ in any given study. (Hickey 2012: 2)

Rovněž zde tedy zaznívá přesvědčení, že plodnější činností, než rozhodovat, zda něco je, či není jazykový areál, bude zkoumat okolnosti takového sdílení rysů.

Jako poslední příklad zde bude uveden editor kolektivní knihy *From linguistic areas to areal linguistics* (2008) Pieter Muysken, který v úvodu k tomuto souboru několika areálovělingvistických studií (kde v rámci téhož odstavce odkazuje na Stolze) píše, že název knihy „reflects a shift in emphasis from linguistic areas as concrete, well circumscribed and relatively unique entities, to a way of doing linguistics in an areal perspective“ (Muysken 2008: 2).

To všechno byly příklady jazykovědců problematizujících až dekonstruuujících pojem jazykového areálu a nahrazujících jej výzvou ke zkoumání konkrétních případů areálové difuze jazykových vlastností.³⁷

Je však na místě krátce zmínit další čím dál častější přístup k areálovělingvistickému výzkumu, a totiž použití statistických metod. Hammarström – Donohue (2014: 167–168) uvádějí, že v zásadě existují dva přístupy, jak se v takovém případě s daty ve formě databáze typologických rysů pracuje: buď se extrahují areály čistě na základě těchto dat, nebo se areály určí na základě nejazykových kritérií a tyto hypotézy jsou testovány na jazykových datech.³⁸

2.1.3.6 Areálová lingvistika – kontaktní lingvistika – areálová typologie

Výzkum mezijazykového vlivu vázaného k nějaké geografické oblasti ale není předmětem pouze areálové lingvistiky. Vhodně o tom pojednává Muysken (2008: 4–5), který vychází z toho, že stojíme před otázkou „měřítka“. Rozdíl spočívá v tom, o jak velké areálové celky jde, o jak velký časový horizont konvergence jde, o jaké typy dat je výzkum opřen a jak specifické typy jazykového kontaktu jsou ve hře:

Level	Space	Time	Sources	Scenarios
<i>Micro</i>	Bilingual community	20–200 years	Fieldwork data	Specific contact scenarios
<i>Meso</i>	Geographical region	Generally 200–1000 years	Comparative data; historical sources	Global contact scenarios
<i>Macro</i>	Larger areas of the world	Deep time	Typological, genetic, archeological data	Vague or no contact scenarios

Tab. 1. (Muysken 2008: 5, Table 1.).

³⁷ Ovšem i tento postoj našel svoji kritiku – srov. reakci polského lingvisty Mateusza Urbana (2007), který pléduje pro nutnost formulovat novou definici jazykového areálu.

³⁸ Další literaturu uvádějí autoři citované studie, přidejme ještě např. studii Daumé III (2009).

Uvedené tři úrovně (*mikro–meso–makro*) lze přisoudit třem lingvistickým oblastem: kontaktové lingvistiky, areálové lingvistiky, areálové typologii.

Jazykový kontakt je to, co předpokládáme jako základ a zdroj všech areálových jevů. Blízkost areálové lingvistiky ke kontaktové lingvistiky a jejich provázanost je tedy zřejmá. Např. Dahl píše:

At the most basic level, linguistic contact relationships are binary: one language influences another. An area is then simply the sum of many such binary relationships. (Dahl 2001: 1458)

Muyskens (2008: 9–11) pak načrtává několik scénářů jazykového kontaktu, které by potenciálně mohly být zodpovědné za vznik jazykového areálu. Tyto typy kontaktních jevů tvoří škálu od lexikálního přejímání až po kreolizaci. Na podání přehledu o kontaktové lingvistiky (ani jejích vztahů k areálové lingvistiky) zde není prostor, odkážme tedy alespoň na základní literaturu: příručky Goebel et al. (1997) a Hickey (2010), kontaktologické modely Coetsem (2000) a Thomason[ová] (2001).

Co se areálové typologie týče, můžeme v rámci ní v jistém smyslu sledovat obdobný vývoj jako v obecné typologii (2.1.2). Moderní areálová typologie se zabývá velkými geografickými celky a zajímá ji geografická distribuce typologických rysů (Dahl 2001: 1456). Od areálové lingvistiky se liší zaprvé – jak bylo uvedeno výše – v časovém i prostorovém „měřítku“, zadruhé akcentem: zatímco areálovou lingvistiku zajímají spíše jednotlivé areály, areálovou typologii zajímá rozložení významných typologických rysů (např. typologie základního slovosledu nebo ergativity, srov. Dahl 2001: 1463–1466). Dřívější areálová typologie ale také – stejně jako obecná typologie – pracovala jakožto s primární jednotkou s typem, resp. areálovým typem: např. Haarmann (1976) v Evropě rozlišoval balkánský areálový typ, podunajský areálový typ, baltský areálový typ atd.

Přítomná práce se s ohledem na své materiálové zaměření – středoevropské jazyky (v co nejširším vzájemném srovnání) – přidržuje oblasti areálové lingvistiky.

2.1.3.7 Evropa jako jazykový areál

Myšlenka, že také jazyky Evropy tvoří jazykový areál, není stará, k jejímu etablování došlo v období konce 20. století (Haspelmath 2001: 1492). Je s ní spojen termín *standardní průměrná Evropeština* (*Standard Average European, SAE*), který utvořil Benjamin Lee Whorf (1941). Zahrnul pod tento pojem angličtinu, francouzštinu, němčinu a další evropské jazyky, když chtěl vyjádřit, že původní americké jazyky, jež byly předmětem jeho zájmu, se od evropských jazyků značně liší a z tohoto hlediska není mezi evropskými jazyky velký rozdíl

(van der Auwera 2011: 291). Na konci 20. století práce spojené s projektem EUROTYP³⁹ tento termín opět uvedly „do oběhu“, ovšem již s jiným významem: SAE zde označuje soubor strukturních vlastností (rysů) jádra evropských jazyků z areálovětypologické perspektivy. SAE je nyní název pro jazykový svaz (Giger 2004: 60–61).⁴⁰

Haspelmath (2001: 1494; čes. Giger 2004: 61–63) uvádí následujících dvanáct rysů charakterizujících, definujících jazykový svaz SAE:⁴¹

- přítomnost zároveň určitých i neurčitých členů;
- vztažné věty se sklonným vztažným zájmenem vzniklým z tázacího zájmena;
- existence perfekta se slovesem ‚mít‘;
- vyjádření proživatelů v nominativu;
- existence participiálního pasiva;
- převaha antikauzativních sloves oproti slovesům kauzativním;
- externí posesory v dativu;
- absence záporové shody;
- používání specializované částice pro srovnávání nominálních entit v konstrukcích s komparativem;
- ekvativní konstrukce založené na relativních konstrukcích;
- osobní přípony subjektu jako markery striktní shody;
- odlišnost intenzifikátoru od reflexivního zájmena.⁴²

Členství jednotlivých jazyků v SAE je otázkou stupně (nikoli klasickokategoriálního ano–ne). Autor výše uvedeného výčtu rysů reprezentoval členství evropských jazyků v SAE v izopletové mapě (obr. 1),⁴³ kterou lze shrnout do následujícího přehledu:⁴⁴

³⁹ Projekt Evropské nadace pro vědu (ESF) realizovaný v letech 1990–1995, který měl za cíl prohloubit znalosti o typologii evropských jazyků (van der Auwera 2011: 292). Pro toto hlubší poznávání byly také navrženy termíny jako např. *eurolinguistics*, *Europäistik* (Heine – Kuteva 2006: 7).

⁴⁰ Srov. van der Auwera (1998b), Haspelmath (1998; 2001), König – Haspelmath (1999). Jako s jazykovým areálem operovali s SAE ale již např. Décsy (1973: 29–42) a Haarmann (1976: 123–127).

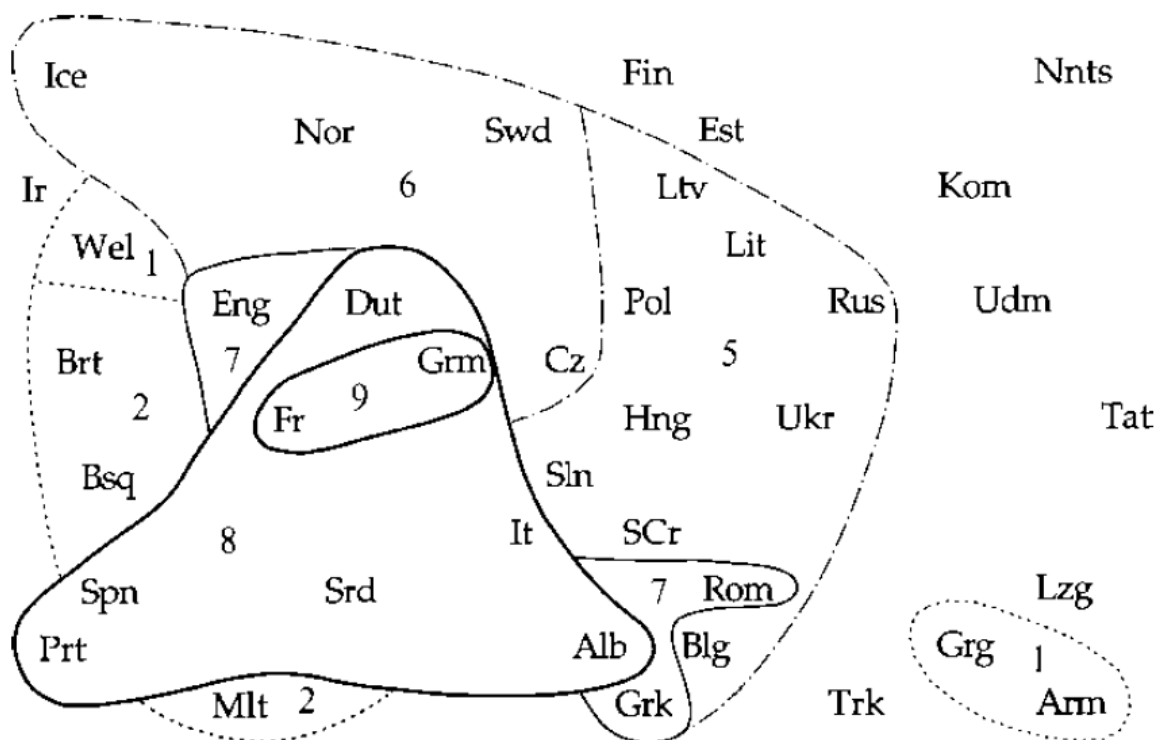
⁴¹ Stojí za zmínku fakt, že většina z těchto rysů není zděděna z indoevropštiny, nýbrž se jedná o pozdější společné inovace (Haspelmath 1998).

⁴² Haspelmath (2001: 1501–1504) uvádí několik dalších, zatím ještě méně dobře dokumentovaných, rysů, které by s určitou pravděpodobností také mohly být charakteristickými rysy SAE.

⁴³ Izopleťová mapa (Haspelmath /2001/ používá termín klastrová mapa) je taková mapa, na které linie neznamenají území s vs. bez dané vlastnosti (izoglosa), nýbrž území sdílející stejný počet rysů z nějakého výčtu (bez ohledu na to, které rysy to jsou). Poprvé tuto techniku v areálové lingvistice použil van der Auwera (1998a). Nevýhodou takové mapy ale samozřejmě je, že reprezentuje pouze počet sdílených rysů, nikoli to, o které rysy v kterém případě jde. (Stručně o rozdílu mezi izoglosovým mapováním a izopleťovým mapováním Heine – Kuteva /2006: 22/.)

- 9 **němčina**, francouzština;
- 8 nizozemština, italština, španělština, portugalština, sardinština, albánština;
- 7 angličtina, rumunština, řečtina;
- 6 **čeština**, norština, švédština, islandština;
- 5 **maďarština**, **slovinština**, **srbochorvatština**, **polština**, ukrajinština, ruština, litevština, lotyština, bulharština;
- 2 bretonština, baskičtina, maltština;
- 1 velština, gruzínština, arménština;
- 0 irština, finština, estonština, turečtina, nenečtina, komi, udmurtština, tatarština, lezgiština.

Výrazný prototypický efekt v rámci SAE vedl k tomu, že pro samotné jádro tohoto svazu (tj. zejména francouzština a němčina) navrhl van der Auwera (1998b: 824–825; 2011: 297) samostatný termín *karolínský jazykový svaz* (*Charlemagne Sprachbund*).⁴⁵

Obr. 1. Izopleťová mapa devíti rysů SAE (Hasselmath 2001: 1505, map 107.13).⁴⁶

⁴⁴ Tučně jsou v přehledu zvýrazněny jazyky, které bývají řazeny do středoevropského jazykového svazu (srov. 3.5.2.3).

⁴⁵ Giger v encyklopedickém hesle (Karlík et al. 2016: 1032) používá překlad *jazykový svaz Karla Velikého*.

Lingvistický areálovětypologický výzkum Evropy po projektu EUROTYP a po zpracování jeho výsledků charakterizoval van der Auwera (2011: 299) tak, že v něm lze rozlišit tři orientace: 1) makroorientaci, která se soustředí na studium Evropy a zároveň zbytku světa; 2) mikroorientaci, koncentrující se na studium dialektů a substandardních variet evropských jazyků; 3) extrateritoriální orientaci, jež sleduje vliv evropských jazyků mimo teritorium Evropy.

Dalším – a od dosud zmíněných prací poněkud jinak zaměřeným – významným pokusem o vykazání jazykové jednoty v Evropě je monografie Heineho a Kutev[ové] (2006). Tato práce totiž není orientována areálovětypologicky, nýbrž je založena na teorii gramatikalizace.⁴⁷ Nesnaží se tedy navrhnout jazykový svaz se souborem rysů, které jej charakterizují, nýbrž pokouší se areálovou sounáležitost jazyků Evropy nahlížet jako proces indukovaný jazykovým kontaktem, proces, který není založen na přejímkách (fonetického materiálu či významovo-výrazových jednotek), ale spíše na tom, že mluvčí v kontaktné situaci postupně mění své způsoby vyjadřování a strukturování jazykových projevů směrem k tomu, co s nějakou pravidelností sledují v tom druhém jazyce (Heine – Kuteva 2006: 44). Takto probírají autoři v evropských jazycích následující jevy: určité a neurčité členy, perfektum se slovesem ‚mít‘, komitativně-instrumentálovou polysémií a tázací markery ve funkci markerů závislých klauzí.

V (areálové) typologii byl vedle pojmu jazykový areál mnohem později jakožto další jev jazykověareálového členění etablován pojem *velkých geografických areálů, makroareálů*. Dryer (1989) navrhl pět takových velkých areálů (*large linguistic areas*): Afrika, Eurasie, Austrálie – Nová Guinea, Severní Amerika, Jižní Amerika. Tento výčet autor o několik let později revidoval na šest (Dryer 1992): Afrika, Eurasie (bez jihovýchodní Asie), Jihovýchodní Asie a Oceánie, Austrálie – Nová Guinea, Severní Amerika, Jižní Amerika. Obdobný návrh výčtu makroareálů předložili také Hammarström a Donohue (2014): Afrika, Eurasie, Multinesie, Austrálie, Severní Amerika, Jižní Amerika. V rámci nich náleží Evropa pochopitelně do makroareálu Eurasie.

⁴⁶ Na této mapě a v uvedeném přehledu bylo zohledněno pouze 9 rysů, jelikož informace pro zbývající tři rysy byly nekompletní (Haspelmath, 2001, 1505). Promítnutí této izopleťové mapy na mapu geografickou viz van der Auwera (2011: 296, Map 5) nebo Heine – Kuteva (2006: 26, Map 1.1).

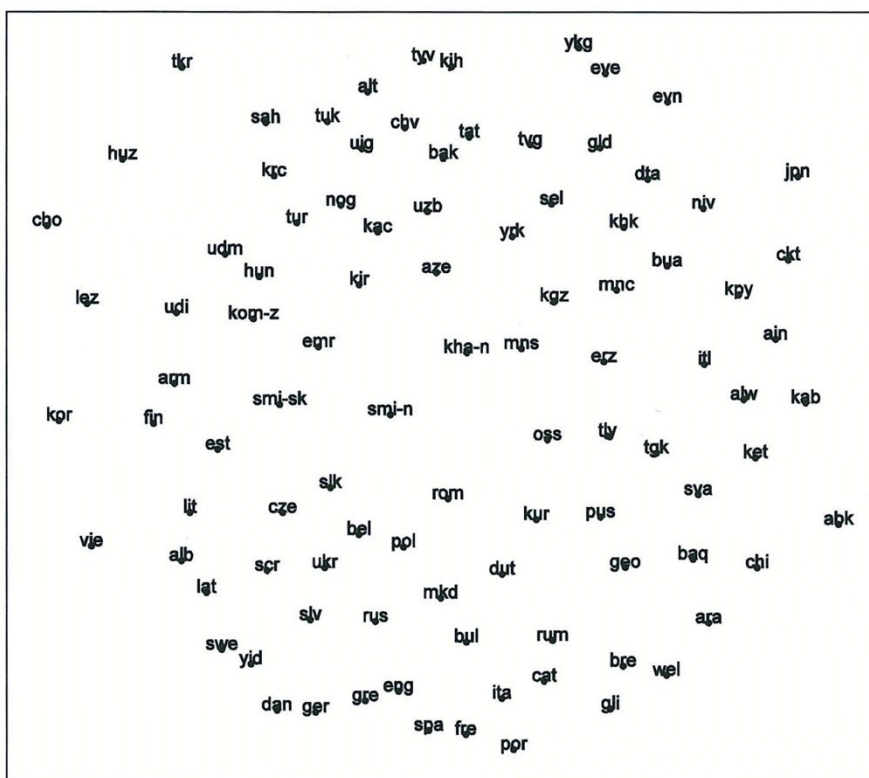
⁴⁷ „Grammaticalization is defined as the development from lexical to grammatical forms, and from grammatical to even more grammatical forms.“ (Heine – Kuteva 2006: 42)

2.1.3.8 Areálová distribuce a typologická diverzita jazyků Evropy a severní a střední Asie

Zajímavý pokus o „změření“ celkové typologické diverzity, relativní typologické vzdálenosti, jazyků nějaké jedné geografické oblasti (zde konkrétně Evropy a části Asie) pomocí statistických metod přinesla dvojdílná monografie Pirkka Suihkonena *Areal distribution and typological diversity of languages spoken in Europe and North and Central Asia* (2015). Jak i název napovídá, celý projekt měl dvě části. V první bylo na základě dat ze sčítání lidu i na základě dat ze sekundárních zdrojů popsáno, kterými jazyky se kde na tomto území mluví. Zároveň, nezávisle na předchozím kroku, v této části autor rozdělil území Evropy a severní a střední Asie na geografické oblasti: oblast baltského moře, severní Skandinávie a Island, povodí Dunaje a Dněstru⁴⁸ atd. Komentuje geografickou distribuci jazyků v těchto oblastech a také geografickou distribuci jazyků jednotlivých genetických rodin. Ve druhé části projektu (zároveň ve druhém svazku monografie) byla pak popsána a analyzována typologická diverzita 97 jazyků z celého zahrnutého území. Na základě popisu různých fonologických, morfologických, syntaktických, slovosledných i sémanticko-pragmatických strukturních vlastností⁴⁹ těchto jazyků analyzoval pomocí metod vícerozměrné statistiky jejich vzájemnou podobnost, resp. rozdílnost. Výsledky reprezentoval pomocí Kohonenových samoorganizujících se map a pomocí Sammonovy projekce, což je klastrovací metoda, která vizualizuje vzájemné vzdálenosti mezi vícerozměrnými daty ve dvourozměrném zobrazení – čím vzdálenější jsou body na obrázku, tím jsou rozdílnější (Suihkonen 2015 II: 253). Celková typologická vzdálenost zkoumaných jazyků pak vypadá takto:

⁴⁸ Suihkonen (2015 I: 82–83; mapa všech takových oblastí s. 104).

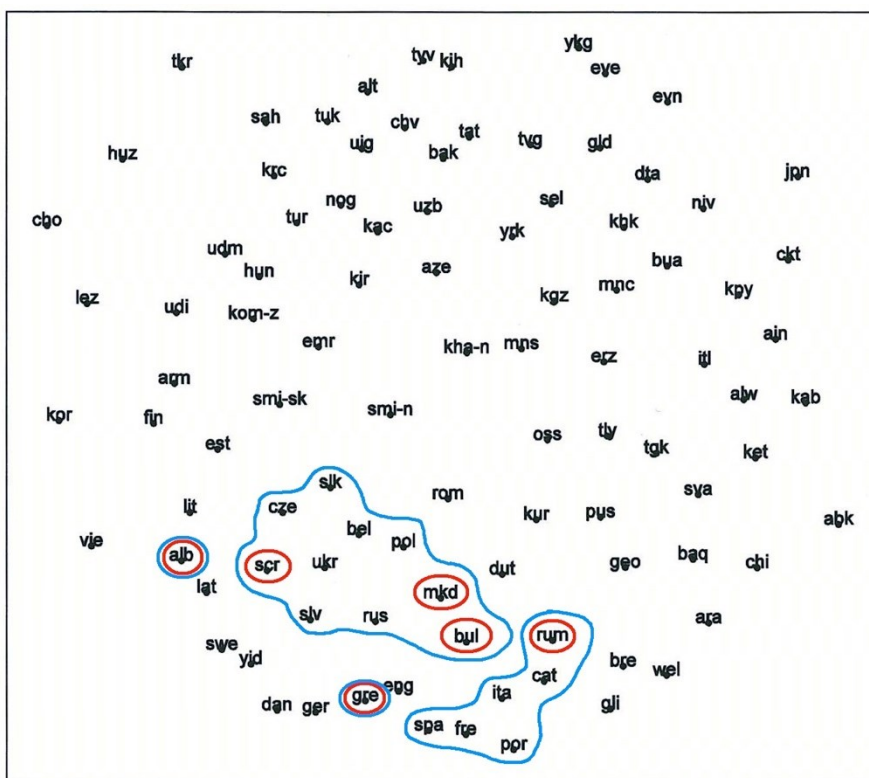
⁴⁹ Seznam těchto rysů je uveden v Suihkonen (2015 II: 357–362). Vyjmenovává zde 38 různých strukturních vlastností a všechny hodnoty, kterých co do těchto vlastností dané jazyky nabývají (např. vlastnost primární přízvuk nabývá v těchto jazycích 8 různých hodnot; vlastnost číslo nabývá 5 hodnot; vlastnost vztažné věty nabývá 9 hodnot atd.).

Obr. 2. Typologická vzdálenost 97 zkoumaných jazyků Evropy a severní a centrální Asie – Sammonova projekce (Suihkonen 2015 II: 255, Figure 1.a).

Podobně jsou prezentovány výsledky srovnání pro různé oblasti strukturních vlastností (např. fonologické vlastnosti, nominální kategorie, slovosledné vlastnosti apod.), pro různé jazykové rodiny a pro různé geografické oblasti vytyčené v první části monografie.

S ohledem na areálovělingvistické zaměření této kapitoly si dovoluji vyznačit v právě uvedené vizualizaci oblast na jedné straně jazyků balkánského jazykového svazu – jakožto prototypického jazykového areálu – a na druhé straně jazykových větví, do kterých tyto jazyky náleží. Červeně jsou zakroužkovány jednotlivé jazyky svazu, modře oblasti jednotlivých jazykových větví.

Obr. 3. Typologická vzdálenost jazyků balkánského jazykového svazu a dalších členů větvi, do kterých tyto jazyky náleží – Sammonova projekce (založeno na Suihkonen 2015 II: 255, Figure 1.a).

Bohužel data Suihkonenovy analýzy, která by byla přesnější než uvedený obrázek, nejsou k dispozici, proto lze cokoliv soudit pouze odhadem. Ačkoli klastrování geneticky příbuzných jazyků je zřejmé, některé vzdálenosti zcela konvenují také očekávání založenému na tradici areálové lingvistiky – srov. zvláště blízkost bulharštiny k rumunštině a řečtině v porovnání k její vzdálenosti třeba od češtiny a slovenštiny.⁵⁰

⁵⁰ Podobné zobrazení středoevropského jazykového svazu bude představeno v 3.10.

2.1.3.9 Lexikální svaz

Jak bylo uvedeno v 2.1.3.4, panuje mezi areálovými lingvisty shoda v tom, že pouhé lexikální podobnosti mezi jazyky jsou nejčastěji považovány za nedostačující pro označení geograficky blízkých jazyků za jazykový areál. Navzdory tomu se někteří jiní lingvisté rozhodli při uchopování areálově-kontaktních jazykových souvislostí v oblasti lexika pojem jazykového areálu, resp. svazu použít (pochopitelně s jistými modifikacemi).⁵¹ Jako třeba polská lexikoložka Jolanta Maćkiewicz[ová] (1992a; 1992b; 1996; 2000; 2004; 2006).⁵²

Pro své potřeby buď zachovává termín jazykový svaz a modifikuje jeho pojem (Maćkiewicz 1996; 2004), nebo rovnou modifikuje i samotný termín: používá termíny *lexikální svaz* (*liga słownikowa*, 1992a)⁵³ či *lexikálně-frazeologický svaz* (*liga słownikowo-frazeologiczna*, 2006), popř. lexikální sounáležitost (*wspólnota słownikowa*, 1996). V každém případě zdůrazňuje, že pokud jde o tyto lexikálně-sémantické podobnosti, zaprvé nemusí jít pouze o kontakt na základě geografického sousedství, nýbrž také o kontakty politické, ekonomické, kulturní a vědecké, a to i takových národů, které se sebou nesousedí. Zadruhé nejde o podobnost gramatické struktury, ale o podobnost ve struktuře lexika, a to jak podobnost povrchovou, tak podobnost hloubkovou (která se týká jazykového pojmání či vidění světa, tzv. jazykového obrazu světa).⁵⁴

- 1) mezinárodní slovotvorné morfémy, např. pol. *-izm*, rus. *-изм*, čes. *-ismus*, něm. *-ism*, švéd. *-ism*, ang. *-ism*, fr. *-isme*, šp. *-ismo*, it. *-ismo*, fin. *-ismi*, maď. *-izmus* atd. (lat. *-ismus*, řec. *-ismos*);
- 2) mezinárodní slova, např. pol. *internacjonalny*, rus. *интернациональный*, čes. *internacionální*, něm. *international*, švéd. *internationell*, ang. *international*, fr. *international*, šp. *internacional*, it. *internazionale*, fin. *internationaalinem* atd. (lat. *internationalis*); pol. *wino*, rus. *вино*, něm. *Wein*, ang. *wine*, fr. *vin*, šp. *vino*, it. *vino* atd.; pol. *kukulka*, rus. *кукушка*, něm. *Kuckuck*, švéd. *gök*, ang. *cuckoo*, fr. *coucou*, it. *cuculo*, fin. *käki*, maď. *kakukk* atd.;
- 3) mezinárodní výrazy, např. *a priori* v pol., ruš., češ., něm., ang., fr., šp. atd.;
- 4) mezinárodní strukturní analogy (nejsou zde nazývány kalky, jelikož můžou vznikat nejen jako výsledek kalkování, ale také jako výsledek paralelního vývoje), např. pol. *wszechmogący* / *wszechmocny*, ruš. *всемогущий*, něm. *allmächtig*,

⁵¹ Srov. také pojetí Beckera (2.1.3.4, 3.5.1.4).

⁵² V následujícím výkladu se opírám především o Maćkiewicz[ovou] (1992a; 1996).

⁵³ Polský termín pro jazykový svaz je *liga językowa*.

⁵⁴ Následující výčet je adaptován z Maćkiewicz[ové] (1992a: 146–147).

švéd. *allsmäktig*, ang. *allmighty*, fr. *tout-puissant*, šp. *omnipotente*, it. *onnipotente*, fin. *kaikkivaltias*, maď. *mindenható* atd. (lat. *omnipotens*);

5) mezinárodní sémantické analogy

- a. spojené s mezinárodní vnější formou (obvykle jde o kalky), např. pol. *konfrontacja*, fr. *confrontation* nebo švéd. *konfrontation* jako ‚konflikt‘ (za ang. *confrontation*); pol. *kontrola*, fr. *contrôle*, švéd. *kontroll* atd. jako ‚panování, dominance‘ (za ang. *control*);
- b. bez mezinárodní vnější formy (zde je možný paralelní vývoj založený na sdílených zkušenostech či na psychologických univerzáliích), např. pol. *głowa* ‚část těla‘ a ‚mysl, rozum‘, podobně rus. *голова*, něm. *Kopf*, švéd. *huvud*, ang. *head*, fr. *tete*, šp. *cabeza* atd.;

6) mezinárodní frazeologické analogy, např. pol. *między młotem a kowadlem*, rus. *между молотом а наковальней*, něm. *zwischen Amboss und Hammer*, ang. *between (the) hammer and (the) anvil*, fr. *entre l'enclume et le marteau*, šp. *entre el yunque y el martillo* atd.; pol. *rynek pracy*, rus. *рынок труда*, něm. *Arbeitsmarkt*, ang. *labour market*, fr. *marché du travail* atd.; pol. *nie wierzyć własnym oczom*, rus. *не верить (своим) глазам*, něm. *seinen Augen nicht trauen*, ang. *cannot believe one's (own) eyes*, fr. *n'en pas croire ses yeux*, šp. *no dar crédito a sus ojos* atd.

Takovým lexikálním svazem je např. *evropský (lexikální) svaz (evropejska liga słownikowa/językowa*, 1992a; 1996), též: *evropsko-americký jazykový svaz (evropejsko-amerykańska liga językowa*, 1996), *evropský lexikálně-frazeologický svaz (evropejska liga słownikowo-frazeologiczna*, 2006).⁵⁵ Rozsáhlé podobnosti lexika a frazeologie jazyků tohoto svazu svědčí o hlubokých unifikačních tendencích. Ostatně již na počátku 19. století mluvila Anne Louise de Staël o evropském způsobu myšlení (*penser en européen*). Nejdůležitějšími zdroji společných prvků tohoto svazu jsou především latina a řečtina. Avšak je přirozené, že tento evropský (lexikální) svaz není vnitřně zcela jednolité. Vyděluje se v rámci něj oblast západoevropsko-americká a oblast východoevropská a rovněž přichází v potaz oblast středoevropská (Maćkiewicz 1996: 199). Shrnutí úvah Maćkiewicz[ové] na téma středoevropského lexikálního svazu a některých středoevropských jazyků viz 3.7.1.1.

⁵⁵ Další podrobnější výklad k evropskému (lexikálnímu) svazu viz Maćkiewicz[ová] (1992a).

2.2 Shrnutí

V rámci lingvistiky se etablovaly tři samostatné disciplíny, jejichž primárním cílem je srovnávat jazyky: historická lingvistika, jazyková typologie a areálová lingvistika. Téma přítomné práce náleží svým zaměřením do oblasti areálové lingvistiky. Ústředním pojmem této disciplíny je od 30. let 20. století pojem *jazykový svaz / jazykový areál*, jehož dějiny a různá vymezení byly v kapitole představeny. Zejména s hledem na velkou variabilitu používání tohoto pojmu lze však poslední dobou v publikacích čelních areálových lingvistů zachytit výzvy k přesunutí těžiště výzkumného zájmu: od hledání univerzální definice jazykového areálu a rozhodování, zda určitá skupina jazyků je, či není jazykovým areálem, k detailnějšímu výzkumu jednotlivých projevů konvergence těchto jazyků. Jelikož středoevropské jazyky, které představují materiál přítomné práce, náleží mezi evropské jazyky, je v kapitole rovněž představena myšlenka Evropy jakožto jazykového areálu: a to jak s ohledem na strukturní rysy charakterizující tento areál, tak s ohledem na lexikální konvergenci evropských jazyků. Představeny jsou rovněž výsledky pokusu o „změření“ celkové typologické vzdálenosti jednotlivých jazyků Evropy a severní a střední Asie.

3. Porovnávání středoevropských jazyků: shrnutí

3.1 Střední Evropa

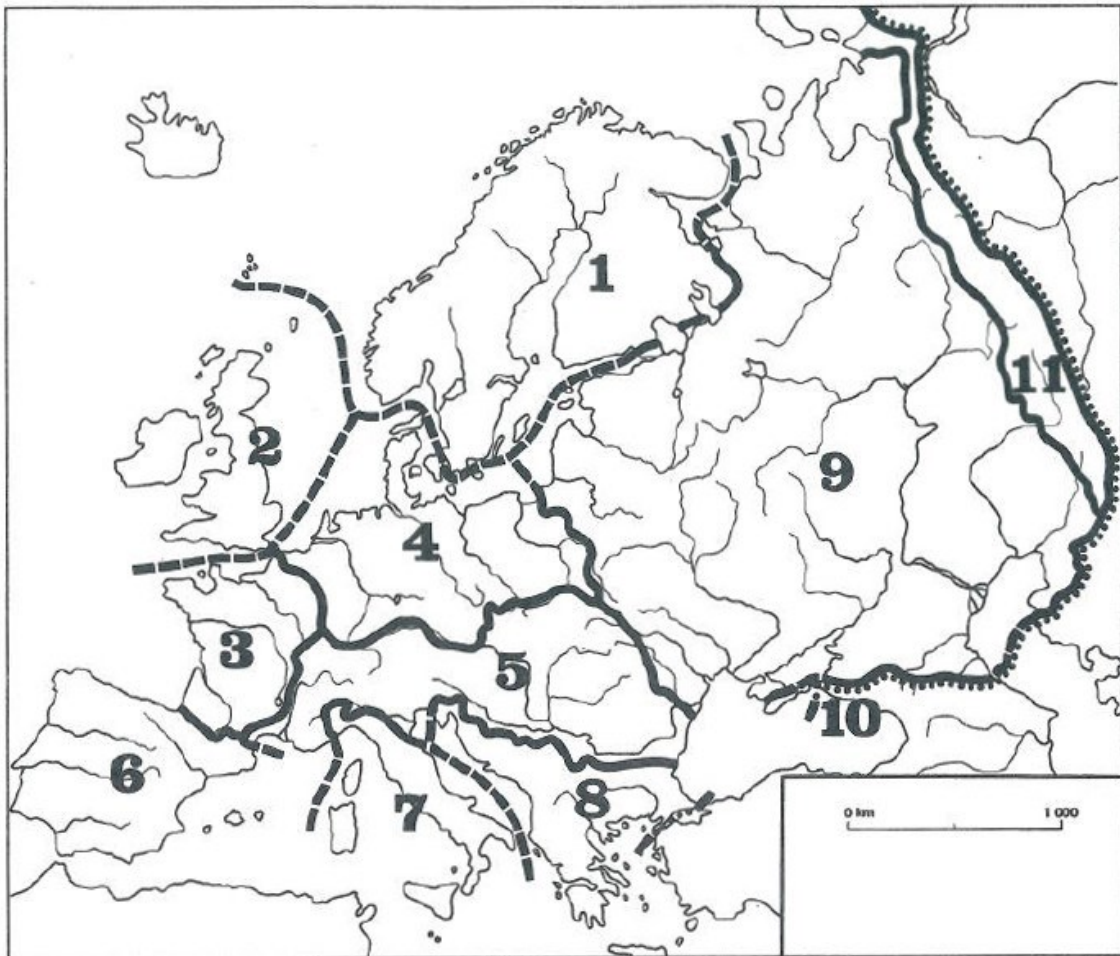
Jelikož materiálovým zájmem přítomné práce jsou středoevropské jazyky, je třeba alespoň ve stručnosti, v náznaku představit střední Evropu, některé dimenze, které se s ní pojí.

Z hlediska fyzické geografie – jež nebere v potaz hranice státní, administrativní ani historické, ale zabývá se oblastmi přírodními, fyzickogeografickými či krajinnými – lze Evropu rozdělit na jedenáct základních přírodních celků, oblastí (Král 1999: 8). O střední Evropě autor citované monografie píše:

Pojem střední Evropy bývá chápán v geografii různě, většina geografů jím rozumí trup Evropy bez všech poloostrovů i bez Východoevropské roviny. Někteří mluví o státech střední Evropy a dávají pak celku hranice politické. Po řadu desetiletí, kdy Evropa byla politicky rozdělena na Západ a Východ, upadl pojem střední Evropy téměř v zapomnutí. Ale nemusíme se dnes pojmu střední Evropa vyhýbat: na tomto místě jím rozumíme územní jednotku vymezenou z hledisek morfotektonických a morfostrukturních. (Král 1999: 95)

Ze zmíněných jedenácti přírodních oblastí tvoří střední Evropu dvě: oblast hercynské střední Evropy a Alpsko-karpatská oblast. Oblast hercynské střední Evropy (srov. Král 1999: 95–130), pro jehož vznik bylo zásadní hercynské vrásnění koncem prvohor, lze pro zjednodušení a lepší představu zhruba vymežit městy Calais, Nancy, Basel, Regensburg, Linz, Brno, Ostrava, Kraków, Lviv, Kaliningrad a ze severu mořským břehem (pro přesnější vymezení viz mapy Král 1999: příloha 4–5). Skládá se ze dvou výrazných podoblastí: Středoevropské nížina na severu a Středoevropských vysočin na jihu. Alpsko-karpatská oblast (srov. Král 1999: 131–175) zahrnuje samozřejmě obě pohoří a přilehlé útvary a – opět pro zjednodušení – lze ji přibližně ohraničit městy Nîmes, Lyon, Basel, Regensburg, Linz, Wien, Brno, Ostrava, Kraków, Lviv, Černivci, Ploiești, Craiova, Niš, Beograd, Graz, Ljubljana, Trieste, Ravenna, Parma, Genova, Nice, Marseille (pro přesnější vymezení viz mapy Král 1999: příloha 6–9).⁵⁶

⁵⁶ Pokud bychom se z geografického hlediska upnuly k hledání středu Evropy v podobě bodu, jednoho místa, je možno takových bodů nalézt větší množství – v závislosti na způsobu výpočtu. Takové body se často nacházejí na území Česka, Německa, Slovenska, Maďarska, Polska, Litvy (Bláha 2015: 12).

Obr. 4. Základní fyzickogeografické celky Evropy, mj. 4 – oblast hercynské střední Evropy, 5 – Alpsko-karpatská oblast (Král 1999: 7, obr.1).

Co do útvarů nikoli přírodních, nýbrž mezilidských, tvořených mezilidskou interakcí a (jazykovou) komunikací, zmíníme nyní střední Evropu jako entitu politickou, resp. geopolitickou a etnickou. (Geo)politické uchopení střední Evropy je nesmírně různorodé – v různých historických obdobích různé politické síly a různí autoři prezentovali různé koncepce toho, co to vlastně střední Evropa je a jak by měla být zapojena do sítě politických vztahů zbytku kontinentu. A to se netýká pouze prezentovaných koncepcí, ale také reálného stavu. O tom ostatně dobře vypovídá poměrně široce známá anekdota (v různých svých obdobích) o obyvateli střední Evropy, který byl za svůj průměrně dlouhý život – aniž by kdy „vystrčil paty“ ze své rodné obce – během 20. století občanem třeba tří, ale v některých případech i pěti různých státních útvarů. „Střední Evropa tvoří logicky nárazníkový pás mezi západní a východní částí Evropy v geografických souvislostech, mezi Západem a Východem v politickém a institucionálním smyslu.“ – shrnuje Kučerová (2015: 12). Právě citovaná práce této autorky dobře reprezentuje – kromě postavení střední Evropy mezi německým a ruským

územím a geopolitickými zájmy – ještě další typický motiv: Kučerová si totiž ve své knize klade otázku, zda lze střední Evropu považovat za samostatnou entitu v kontextu politickém, institucionálním a ekonomickém.⁵⁷ Otázka, zda vůbec střední Evropa existuje, se v četných diskusích o ní stále vrací. Přehled různých geopolitických konceptů a rovněž náležitá terminologie⁵⁸ střední Evropy viz např. Gerhardt (2008), Trávníček (2009), Kučerová (2015), Krejčí (2016).

S politickým – ale také s jazykovým – uspořádáním úzce souvisí otázka etnického obsazení daného prostoru, o kterém Bláha mluví jako o „ojedinělé kulturní a jazykové laboratoři“:

Výsledkem tohoto stýkání, potýkání a prostupování je „etnický amalgám“, který značně problematizuje jakékoli zjednodušené (např. nacionalisticky laděné) představy o „národním svérázu“ nebo o „čistotě jazyka“. Exaktní vědy, jako je lékařská genetika, naznačují, že např. Němci, zvláště ti z východnějších částí země, mají přibližně stejný genetický profil jako Češi – tj. oba zmíněné národy mají zhruba stejně vyvážený poměr „germánské a slovanské krve“. (Bláha 2015: 9)

Rovněž k tématu etnických skupin a etnických menšin ve střední Evropě existuje bohatá literatura, srov. Deák (1983), Gabal (1999), Cordell (2000) atd.

Kromě hledání identity střední Evropy jakožto entity politické je ale a bylo – v různých dobách různě intenzivně – tématem rovněž hledání střední Evropy jakožto svébytného fenoménu kulturního: jako svébytného myšlenkového klimatu, zformulované specifické zkušenosti se světem či s historií, jako idey. Příkladem zde může být esej českého filozofa Václava Bělohradského „Mitteleuropa: rakouská říše jako metafora“ (1991 [1981]). V něm se autor snaží vysvětlit „nesmírný vliv středoevropské literatury na kulturu poválečného světa“ (má tím na mysli osobnosti jako Kafka, Freud, Wittgenstein, Carnap) takto:

Pojem „Mitteleuropa“ chce postihnout tento společenský historický základ témat, která vnesli do povědomí západního člověka autoři „rozpadající se rakouské monarchie“, kteří rozpoznali v agónii tohoto mnohonárodnostního celku jakousi předeheru budoucí krize Evropy a ve svých dílech přetvořili

⁵⁷ Tato otázka se projevuje i v jejím konsekventním pravopisném terminologickém rozlišení: při geografickém určení používá *střední Evropa* s malým *s*, pokud o ní mluví jako o svébytné entitě politické apod., používá termín *Střední Evropa* s velkým *S*. (Kučerová 2015: 7–8) A tudíž: „Podstatou zkoumaného problému je tedy velmi zjednodušeně řečeno to, zda je Střední Evropa opravdu entitou, nebo zda jde jen o střední Evropu, tzn. státy ležící uprostřed evropského kontinentu bez jakéhokoliv náznaku svébytnosti?“ (Kučerová 2015: 13) (V přítomné práci uvedené pravopisné rozlišení použito není.)

⁵⁸ Např.: střední Evropa (*Mitteleuropa, Zentraleuropa, Central Europe*), střední a východní Evropa (*Mittel- und Osteuropa, Central and Eastern Europe*), východostřední Evropa (*East-Central Europe, Ostmitteleuropa*), středovýchodní Evropa, středoevropský prostor/areál/region atd.

tuto zkušenost rozpadu a agónie ve velkou metaforu duchovní krize západního člověka: *finis Austriae* se tak stává metaforou osudu Evropy. (Bělohradský 1991: 39)

Tematizována byla třeba otázka specifického středoevropského humoru. Vyjádřil se k němu třeba i básník a překladatel Ewald Osers ve svém – symptomaticky nazvaném – textu „Is there a Central-European identity in literature?“ (2009 [2000]), kde konstatuje: „Společným rysem těchto vtipů – českých, polských, rakouských – je odhodlání vidět dokonce i zoufalé situace z komické stránky.“ (Osers 2009: 234) Ostatně na svou titulní otázku autor odpovídá kladně: říká, že podle jeho názoru v literatuře přelomu 19. a 20. století rozhodně existuje něco, co autory zejména habsburského Rakouska a jeho korunních zemí Čech, Moravy a Slezska odlišuje od těch, kteří žijí jinde.

Český literární vědec Jiří Trávníček zase formuluje identitu střední Evropy jako určitou historickou zkušenost – která vyvěrá z traumatu způsobeného právě dějinami a jejíž trestí je touha „dějinám uniknout“:

V lakonické zkratce lze říci, že to podstatné se odehrává ve vztahu k dějinám, proti nim, ve střetu s nimi, pod jejich tíhou či v jejich sevření. [...] [J]edním z typických historických rysů střední Evropy je snaha utéct před historií, schovat se před ní do nehybných myšlenkových systémů a transcendentálních formulí. (Trávníček 2009: 241–242)

Oněmi myšlenkovými systémy má na mysli Freudovu psychoanalýzu, Husserlovu fenomenologii, Wittgensteinovu filozofii jazyka, pražský strukturalismus či Varšavsko-lvovskou školu. To všechno – a ještě mnohem víc – Trávníček píše v rámci překladové antologie *V kleštích dějin* (2009), jež obsahuje téměř dvacet textů různých autorů na téma střední Evropy, a to jak z oblasti geopolitiky a historie, tak z oblasti kultury a literatury.⁵⁹ Její závěrečnou část tvoří Trávníčkův obsáhlý chronologický přehled různých konceptů střední Evropy a diskusí o nich (Trávníček 2009: 241–304). Již na úvod tohoto přehledu autor předesílá: „Debatami o střední Evropě se jako červená nit vine konstatování její neuchopitelnosti, tedy fakt, že jde o ‚kluzký pojem‘ (P. Bugge).“ (Trávníček 2009: 243) Sám pak proměnlivou víceznačnost tohoto termínu/pojmu – určovanou často v nějakém konfliktu – shrnuje takto: „[s]řední Evropa představuje bitevní sémantické pole“ (Trávníček 2009: 244).

⁵⁹ Mimochodem v kontextu problematiky střední Evropy je velmi příznačný také název další Trávníčkovy studie (2010): „Gibt es einen mitteleuropäischen Roman oder gibt es ihn nicht?“ I to je totiž otázka po tom, zda něco středoevropského – v tomto případě román – existuje jakožto svébytná, specifická entita.

Závěrem tohoto oddílu resumujeme, že co je při pohledu na jiný než fyzickogeografický význam střední Evropy nápadné, je zaprvé časté váhání nad tím, zda se jedná, či nejedná o svébytnou entitu, zadruhé je to váhání či proměnlivost názorů na to, které všechny státní, etnické, kulturní apod. útvary ji vlastně tvoří.

3.2 Bližší pohled na adjektivum *středoevropský*

Mimojiné také se zřetelem k právě zmíněné mnohoznačnosti termínu *střední Evropa*, a tudíž i adjektiva *středoevropský* by bylo jistě užitečné provést systematickou analýzu užívání těchto termínů⁶⁰, mj. v různých obdobích, v různých jazykových a kulturních kontextech, v různých oborech. Přítomná práce takovou analýzu nepřinese, chci ale na tomto místě věnovat v několika poznámkách pozornost alespoň dvěma aspektům používání těchto termínů – pro zjednodušení (ale z dobrých důvodů) je oba bude reprezentovat adjektivum *středoevropský*. Prvním aspektem je otázka toho, které konkrétní prvky (tj. které země, etnika, kultury, jazyky atd.) tento termín zahrnuje. Druhým aspektem pak je to, které typy souvislostí mezi těmito prvky adjektivum označuje.⁶¹

3.2.1 Které prvky adjektivum *středoevropský* zahrnuje?

Hned na úvod je třeba říci, že na položenou otázku nepodám odpověď. Je totiž samozřejmé, že vždy záleží na účelu, kontextu a kritériích daného výběru. Na co chci však na základě nesystematické reflexe tohoto termínu upozornit je to, že velmi často je toto adjektivum používáno *pouze pro část prvků*, které bychom jinak za středoevropské označili. Při takovýchto užitích zůstane často otázka: „Ale proč tam není zahrnut(a/o) také...?“⁶² Konkluzí celé úvahy je doporučení nenechat se při komunikaci adjektivem *středoevropský* uspokojit jako dostatečnou informací, nýbrž vždy se bez váhání a automaticky snažit zorientovat, které prvky jsou v dané situaci pod toto hromadné označení zahrnuty.

Osobní nesystematická reflexe toho, jak je adjektivum *středoevropský* užíváno, napovídá, že jsou některé časté klíče výběru, které se opakují. *Středoevropský* často zahrnuje:

⁶⁰ A termínů příbuzných (srov. pozn. 58).

⁶¹ Některé z těchto úvah – zejména týkající se onoho druhého aspektu – nejsou vůbec specifické jen pro adjektivum *středoevropský*, nýbrž jsou platné i pro další pojmy tohotolecto typu.

⁶² Např. při užití přídavného jména *středoevropský* ve významu ‚týkající se Visegrádské čtyřky‘ může přijít otázka: „A co Rakousko?“; naopak při jeho užití ve významu ‚týkající se habsburské monarchie‘ může přijít otázka: „A co Polsko? [jakožto celek]“.

- Visegrádská čtyřka (někdy ve významu: postkomunistické státy této oblasti, bez východního Německa);
- Visegrádská čtyřka bez ČR (v českém prostředí);
- Rakousko-Uherské monarchie;
- dvě až tři střeoevropské kultury (např. český autor o slovenské a polské kultuře zároveň a použije adjektivum *střeoevropský*);
- západoslovanský
- apod.

3.2.2 Které typy souvislostí adjektivum *střeoevropský* označuje?

Ale ani vyjasnění toho, které prvky jsou pod přídavné jméno *střeoevropský* zahrnuty, ještě neznamená, že je zcela zřejmé, o čem je řeč. Toto adjektivum totiž může označovat různé typy souvislostí mezi danými prvky. Je totiž rozdíl mezi tím, když výrazem *střeoevropský* nazveme prostý úhrn prvků, a tím, když tak nazveme jejich vzájemné usouvzažnění (např. porovnání apod.). Pokušme se o to ilustrovat na příkladu: Dejme tomu, že mě zajímají dálkové vlakové spoje a že jsem se z nějakého důvodu rozhodl zahrnovat do střední Evropy Česko, Slovensko, Polsko a Maďarsko. Je pak ale něco jiného, když výrazem *střeoevropská železniční spojení* budu označovat úhrn spojů Praha–Brno, Bratislava–Košice, Warszawa–Kraków, Budapest–Debrecen, než když budu tímto výrazem označovat síť spojů, které všechna vyjmenovaná města navzájem spojují. Přesto budeme považovat užití adjektiva *střeoevropský* v obou případech za oprávněné.

Některé typy takových možných souvislostí lze shrnout do následujícího obecného schématu, ve kterém symbol x stojí za prvky dané množiny (např. čeština, němčina, maďarština, slovenština, polština), výraz *daná množina* stojí za celou množinu zvolených prvků x (např. střeoevropské jazyky). Dané adjektivum pak může znamenat:⁶³

- 1) to, co se týká všech x dané množiny najednou (nazvěme je: „omnilaterální“ souvislosti):
 - a. a zároveň to je pro ně specifické;
 - b. a zároveň to pro ně není specifické;
 - c. nevíme, zda to pro ně je, či není specifické;

⁶³ Toto schéma nevyčerpává všechny „logické“ možnosti, ale zohledňuje zejména ty možnosti, které na základě zkušenosti s tímto pojmem považovány za důležité. K některým těmto možnostem pak popřípadě dodává některé další možnosti jakožto jejich logická doplnění.

- 2) to, co se týká několika (více než dvou) x dané množiny najednou, ale nikoli všech (multilaterální souvislosti):
 - a. suma všech takovýchto multilaterálních souvislostí;
 - b. jakákoli podmnožina bodu 2a.;
- 3) to, co se týká dvou x dané množiny najednou (bilaterální souvislosti):
 - a. suma všech takovýchto bilaterálních souvislostí;
 - b. podmnožina 3a. taková, že jeden člen dvojice je v každé dvojici vždy ten samý;
 - c. jakákoli podmnožina 3a. jiná než 3b.;
- 4) to, co se týká jednotlivých x dané množiny zcela bez ohledu na to, jaký to má vztah k čemukoli ostatnímu (unilaterální souvislosti):
 - a. o všech x jednotlivě;
 - b. o několika x jednotlivě;
 - c. o jednom x ;
- 5) jakékoli míšení doposavad uvedených možností.

Tato poněkud abstraktní úvaha bude jistě lépe uchopitelná za pomoci několika příkladů. I nadále budeme uvažovat, že *danou množinou* jsou středoevropské jazyky a jednotlivými x jsou čeština, němčina, maďarština, slovenština, polština.

Příklad 1: Mějme fiktivní konferenční sborník, který nese titul *Středoevropské jazyky* a obsahuje šest studií. Jedna studie popisuje nějaký jev v češtině, zároveň druhá studie popisuje nějaký jiný jev v maďarštině (tato možnost je ve schématu zachycena pod bodem 4b). Třetí studie se věnuje porovnání určité struktury ve slovenštině a polštině (3c). Čtvrtá studie srovnává určitý jev v češtině, slovenštině a polštině (2b). Pátá studie porovnává z určitého úhlu pohledu všechny zahrnuté jazyky, ale nezabývá se otázkou, zda se nalezené shody nacházejí, či nenacházejí ještě v nějakých dalších jazycích světa (1c). Šestá studie také porovnává – z jiného úhlu pohledu – všechny zahrnuté jazyky – ale zároveň přesvědčivě dokazuje, že nalezené shody nelze vykázat u žádného dalšího jazyka světa (1a).

Příklad 2: Mějme fiktivní lingvistickou kolektivní monografii s titulem *Středoevropské lexikální souvislosti*, ve které její autoři (kteří jsou všichni českými lingvisty, ale každý z nich je specialista na jiný z dalších středoevropských jazyků) zpracují otázku lexikálních přejímek v češtině, tím způsobem, že jeden z nich vypracuje část o lexikálních přejímkách v češtině z němčiny, druhý zpracuje lexikální přejímky v češtině z maďarštiny,

třetí lexikální přejímky v češtině ze slovenštiny a čtvrtý přejímky v češtině z polštiny. (Tato možnost je ve schématu zachycena pod bodem 3b).

Nyní je snad již zřejmé, co mám výše uvedeným schématem i výkladem na mysli a proč jsem je do přítomné práce zařadil. Všechny případy zmíněné v příkladech (a analogicky k nim i další zbývající možnosti vyjmenované ve schématu) jsou označitelné adjektivem *středoevropský* – ovšem každý z nich meritorně představuje poznatky jiného typu. I tohoto aspektu je třeba si všimnout při práci s termínem středoevropský (stejně jako s dalšími jemu podobnými).

3.3 Středoevropské jazyky

S vědomím všeho, co bylo doposavad řečeno, je třeba zformulovat, které jazyky lze označit jako středoevropské. Pro tyto účely již bude nutné nějakým způsobem konkrétně vymezit střední Evropu, nebo alespoň mít o ní jasnější představu – ovšem primárně z hlediska jazykového. Úvodní kritérium bude do určité míry – nutně – geografické (nejde zde totiž ani o jazyky, kterými se mluví třeba v severní Evropě, ani o jazyky, kterými se mluví např. ve střední Asii), ovšem další kritéria výběru již budou jazyková a jazykověkontaktní, resp. (geo)politicko-kulturní (jelikož právě /geo/politicko-kulturní skutečnosti dávají rámec jazykovým kontaktům).

Vyjděme od toho, že pokud bychom chtěli sledovat analogii ke geopolitickému vymezení střední Evropy jako toho, co je mezi politickým Západem a Východem, lze i z lingvistického pohledu říci, že existuje v Evropě geografický „pás“ jazyků ležících mezi dvěma (co do počtu mluvčích) největšími evropskými jazyky, totiž němčinou a ruštinou (srov. např. statistiky z období po první světové válce: Meillet 1928: 465–466). Náleží do něj, řekněme, území, kde se mluví norský, švédský, finštinský, baltskými jazyky, západo a (ostatními) východoevropskými jazyky, maďarský, jihoslovanskými jazyky, rumunsky, albánsky, řecky a turecky.

Tento pás lze dále vnitřně členit, co do intenzity vzájemných kontaktů těchto jazyků a co do dominantního kontaktního jazyka⁶⁴ (němčina, ruština): jako jeden z kompaktních útvarů se pak ukazuje prostřední část tohoto pásu tvořená polštinou, češtinou, slovenštinou, maďarštinou, slovinštinou a chorvatštinou – jazyky s významnými vzájemnými kontakty (mj.

⁶⁴ Termín *kontaktní jazyk (jazyka X)* používám v přítomné práci ve významu: jazyk, se kterým je/byl jazyk X v kontaktu. V případě termínu *dominantní kontaktní jazyk (jazyka X)* pak jde o jazyk, se kterým je/byl jazyk X v nejintenzivnějším kontaktu, intenzivnějším než s jinými jazyky.

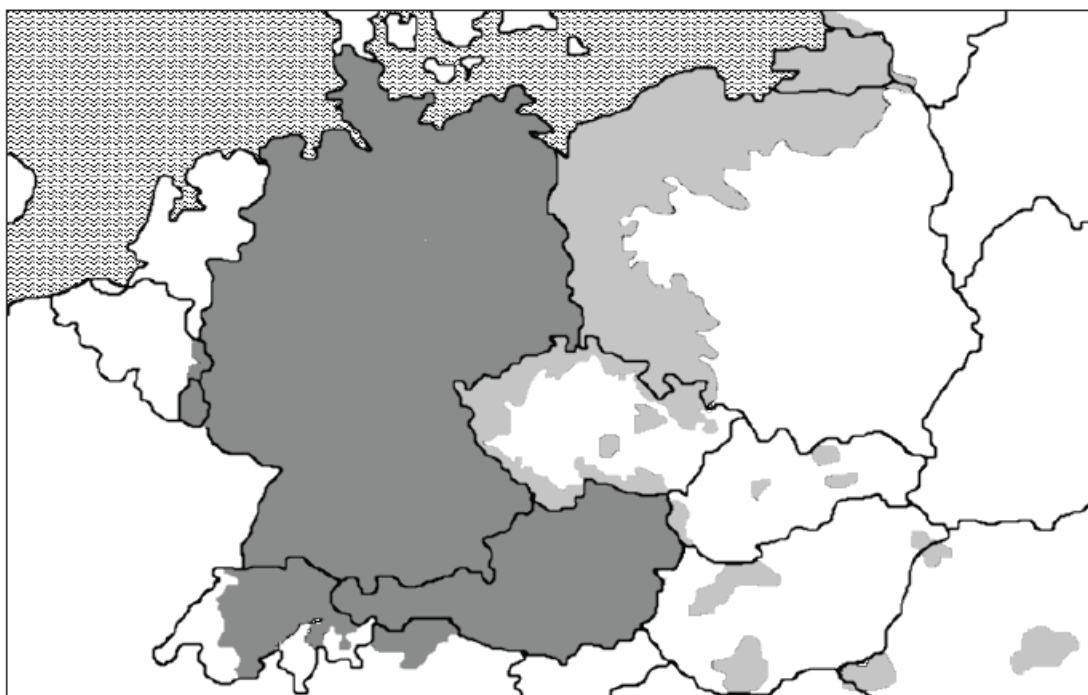
v rámci společného politického útvaru) a kontaktově i teritoriálně přimknuté k němčině (zejména jejím východním varietám).⁶⁵ Ačkoliv na území vymezeném vyjmenovanými jazyky jsou a byly užívány i některé další jazyky, přítomná práce se dotýká především těch právě zmíněných (a němčiny jako dominantního jazyka regionu). Oněmi dalšími jsou zejména horní a dolní lužická srbština, kašubština, slezština, romština, rusínština, jidiš, latina.⁶⁶ Rovněž je třeba uvést, že se přítomná práce nezaměřuje na různé lokální variety daných jazyků.

Vymezený region je možné jazykově charakterizovat prostor, ve kterém drtivá většina mluvčích mluví (a mluvila) některým (popř. několika) z jazyků ze tří navzájem zcela nesrozumitelných jazykových rodin či větví (genetické hledisko): indoevropské jazyky slovanské (čeština, slovenština, polština, slovinština, chorvatština) a germánské (němčina, popř. jidiš) a ugrofinský jazyk (maďarština).⁶⁷ Tyto jazyky se od sebe zároveň relativně nemálo liší co do své struktury (hledisko typologické). Bohatá historie multilingvismu v tomto prostoru, tedy jejich vzájemný kontakt, pak vedl k určité konvergenci těchto navzájem odlišných jazyků (hledisko areálové). Asymetrický, silný vliv na ostatní jazyky regionu měla němčina.

⁶⁵ Takto postupoval také maďarský lingvista János Puszta (2015: 16; viz 3.5.1.14) a k terminologickému rozlišení využil dvou německých výrazů pro střední Evropu: onen celý geografický „pás“ nazval *Mittel-Europa*, její prostřední část pak *Zentral-Europa*.

⁶⁶ K těmto jazykům srov. další literaturu, jen namátkově: o kašubštině z hlediska kontaktů Knoll (2012), o dnešní situaci slezštiny Tambor[ová] (2006), o charakteru dnešní kontaktové situace romštiny v Česku a na Slovensku Elšík (2003), o latině v Uhrách Birnbaum[ová] (1986), anotovaná bibliografie prací o lingvistice jidiš (Bratkowsky 1988) atd.

⁶⁷ S ohledem na univerzitní studijní obor s názvem *středoevropská studia*, který v poslední cca deseti letech na několika univerzitách v regionu vznikl, možná není od věci upozornit na jazykové obtíže, které tato jazyková diverzita pro podobu a studium takového oboru přináší, pokud by měl skutečně obsahovat celou střední Evropu. Je totiž stěžejní představitelné, že by si student mohl během pěti, tím spíše tří let osvojit na odpovídající úrovni dva cizí jazyky ze zcela odlišných jazykových rodin či větví a k tomu ještě další dva až tři slovanské jazyky (pokud by takové studium nemělo být jen „jazykovou školou“). Z jazykového hlediska se tak dá s nadsázkou říci, že nejlépe predisponovaným typem uchazeče takové oboru je bilingvní slovenský Maďar osvojivší si před vstupem na univerzitu němčinu.

Obr. 5. Německé etnikum v Evropě dříve a dnes – světle šedou barvou jsou označena území, na nichž němčina běžně přvládala před rokem 1945 (Bláha 2015: 86).

3.4 Typy dosavadních poznatků o středoevropských jazycích

Jazyky středoevropského regionu – tak, jak byly právě vymezeny – začaly být podrobovány lingvistické reflexi již poměrně dávno a mají několikasetletou jazykovědnou tradici. Poznatků nashromážděných o těchto jazycích je tedy dnes již obrovské množství. Ovšem při sestavování nějakého bazálního přehledu jejich typů – pro účely komparační perspektivy, ke které se hlásí i přítomná práce – bude vhodné držet se dvou orientačních linek: první z nich je věcná oblast, které se poznatky týkají (tedy např. zda se týkají gramatické struktury jazyka, nebo jeho slovní zásoby apod.), druhou z nich je schéma představené v oddílu 3.2.2 (tedy typ souvislostí mezi danými jazyky).

Každému, kdo je obeznámen s lingvistickou praxí, je zřejmé, že největší množství poznatků se produkuje o jednotlivých jazycích (ve schématu 3.2.2 jsou takové poznatky označeny jako unilaterální souvislosti). Ty mohou většinou sloužit jako podklady k porovnávání, samy o sobě komparací v pravém slova smyslu nejsou. Nebudeme je zde do přehledu zařazovat. Obecně se lze – na základě zkušenosti – domnívat, že mezi počtem zahrnutých jazyků (tedy stupněm „laterálnosti“ podle schématu 3.2.2) a množstvím vyprodukovaných poznatků je v zásadě nepřímá úměra. Nejméně poznatků bylo vypracováno

o srovnání všech středoevropských jazyků zároveň. Přitom ale právě ty jsou z komparativního hlediska nejdůležitější.

Co se týče gramatické struktury, takové srovnání zahrnující všechny středoevropské jazyky existuje a věnovalo se mu několik autorů: je to myšlenka tzv. středoevropského jazykového svazu (terminologické varianty: podunajský jazykový svaz, středoevropský jazykový svaz). Ta bude podrobněji představena v oddílu 3.5. Je důležité si uvědomit jednu věc: srovnání tohoto typu (tedy typu jazykového svazu/areálu) je víceméně založeno na tzv. klasické kategorii, tzn. že se snaží najít takové vlastnosti daných jazyků, které jsou jim všem společné a navíc jsou pro ně specifické, odlišují je od jazyků ostatních, sousedních (srov. bod 1a ve schématu 3.2.2).⁶⁸

Kromě toho existují i další omni- a multilaterální srovnání středoevropských jazyků co do jejich gramatické struktury, jsou to ale poznatky separátní, parciální, žádná komplexní výzkumná idea (na rozdíl od myšlenky jazykového areálu) za nimi není. O nich v oddílu 3.6. Samozřejmě existuje velké množství porovnání bilaterálních (kontrastivní výzkum, výzkum vlivu jednoho jazyka na druhý), jim se ale tento přehled nevěnuje.

V oblasti lexika středoevropských jazyků jsou při usouvztažňování všech, několika či dvou těchto jazyků nejvíce propracovány otázky jejich vzájemného vlivu co do lexikálního přejímání (oddíl 3.7.1) a kalkování (oddíl 3.7.2). S kalkováním pak souvisí i oblast porovnávání frazeologie a idiomatiky těchto jazyků, o kterém bude řeč v oddíle 3.8.

Nemalá část prací týkajících se výše uvedených srovnání obsahuje rovněž výklad k tomu, za jakých podmínek se srovnávané jazyky navzájem ovlivňovaly, v jakého typu byly kontaktní situace mezi nimi. Mimo to se pak ale někteří autoři těmto otázkám věnovali primárně a do větší hloubky – o této tematice v oddíle 3.9.

To jsou zřejmě nejdůležitější typy poznatků, kterých bylo při porovnávání středoevropských jazyků dosaženo. Přidejme k nim ještě dvě další oblasti. Jako první můžeme, na okraj, zmínit třeba téma jazykové zdvořilosti: např. Dršatová a Pató (2006) popisovaly obecné způsoby oslovení ve středoevropských jazycích, Ehlers (2004) se pak zaměřil na používání titulů (tzv. „titulománie“) v Česku a Rakousku oproti Německu. Druhá oblast, kterou zde v krátkosti zmíníme, je ze své podstaty omezena pouze na jazyky navzájem v nějaké míře srozumitelné, především tedy na jazyky geneticky příbuzné. Ve středoevropském regionu to tudíž platí pouze pro zdejší slovanské jazyky. Specifickým typem

⁶⁸ Jelikož různá vypracování myšlenky středoevropského jazykového svazu jsou pro oblast porovnávání středoevropských jazyků velmi důležitá a jelikož žádný komplexní přehled literatury na toto téma, pokud je mi známo, neexistuje, snažím se v podkapitole 2.2.5 takový co možná nejucelenější přehled podat.

poznatků je tu výzkum jejich vzájemné srozumitelnosti. Některé výzkumy srozumitelnosti izolovaných lexémů jsou shrnuty v podkapitole 3.7, zde uvedme příklady experimentálního výzkumu srozumitelnosti celých textů.⁶⁹

Sloboda – Brankačec (2014) si položili otázku, nakolik znalost lužické srbštiny jejím mluvčím umožňuje rozumět jiným slovanským jazykům (zde češtině, slovenštině, polštině). Zvolili metodu poslechu dvou připravených textů a následného zodpovězení otázek pokrývajících obsahy textů, kterou aplikovali na žáky střední školy s lužickosrbským jazykem v Budyšině. Výsledky ukázaly přibližně stejnou míru porozumění slovenštině jako češtině, ovšem – přinejmenším v použitém designu – značně nízkou míru porozumění polštině.

Hofmański (2014: 53–89) v obou směrech relace česko-polské rovněž použil metodu poslechu textu a následného zodpovězení otázek vztahujících se k jeho obsahu, ovšem výzkumná otázka byla jiná. Na několika skupinách rodilých mluvčích češtiny, resp. polštiny zkoumal, v jaké míře porozumí mluvenému textu v tom druhém jazyce (např. mluvčí češtiny polskému textu), když (ten samý) text namluvil 1) rodilý mluvčí daného druhého jazyka (v uvedeném příkladě polštiny), 2) rodilý mluvčí jejich jazyka mluvící tím druhým jazykem správně, nicméně stále ještě s cizineckým přízvukem (v uvedeném příkladě rodilý mluvčí češtiny mluvící polsky), 3) počítačový syntetizátor řeči. Výzkum v obou směrech relace ukázal, že nejsnazší bylo porozumět textu namluvenému v cizím jazyce, ale rodilým mluvčím vlastního jazyka. Obtížnější bylo porozumět textu namluvenému rodilým mluvčím druhého, cizího jazyka a nejobtížnější bylo porozumět textu namluvenému syntetizátorem řeči. To poukazuje na význam foneticko-fonologické stránky vzájemné srozumitelnosti blízkých jazyků.

Tím je možné uzavřít základní přehled typů poznatků o porovnávání, usouvztažňování středoevropských jazyků a nyní již k detailněji k některým z nich.

3.5 Středoevropský jazykový svaz, (po)dunajský jazykový svaz, středoevropský jazykový areál

Srovnávání středoevropských jazyků z hlediska podoby jejich gramatických systémů našlo nejkompexnější podobu v myšlence tzv. středoevropského jazykového svazu (jiné používané termíny: dunajský jazykový svaz, středoevropský jazykový areál). Toto srovnávání náležející svým charakterem do oblasti tradiční areálové lingvistiky (srov. 2.1.3) je specifické

⁶⁹ Srov. rovněž část výzkumu Golubović – Gooskens (2015; tj. zde 3.7) týkající se výběru obrázku na základě mluveného textu.

tím, že se snaží najít 1) **strukturní rysy** (tedy nikoli např. lexikální přejímky či jiné jazykové struktury), které 2) **jsou společné** (víceméně) **všem jazykům** středoevropského areálu (tedy nikoli rysy společné jen např. dvěma jazykům). V této podkapitole následuje nejprve přehled a následně shrnutí toho, co bylo o střední Evropě z hlediska areálové lingvistiky v odborné literatuře napsáno.

3.5.1 Přehled dosavadní literatury

V této podkapitole byl učiněn pokus shrnout – pokud možno veškerou relevantní – literaturu, která má jako své primární téma „středoevropský jazykový svaz“, „dunajský jazykový svaz“, „středoevropský jazykový areál“ apod. Na jejím základě se zdá, že myšlenka tohoto jazykového svazu – stejně jako pojem jazykového svazu sám – se rodila a poprvé objevila v meziválečném období v okruhu Pražského lingvistického kroužku. (To ovšem neznamená, že by tento první výskyt založil v literatuře tématu kontinuální tradici, která by /se/ na něj odkazovala, či že by okamžitě odstartoval intenzivní výzkum této problematiky.) Jako znak živosti tématu lze chápat skutečnost, že literatura zabývající se touto problematikou vzniká průběžně dodnes.

3.5.1.1 30. léta 20. století

Samotný pojem jazykového svazu byl širokému odbornému lingvistickému publiku představen N. S. Trubeckým na kongresu v roce 1928 (srov. 2.1.3.4). Pro ilustraci tohoto pojmu použil Trubeckoj tehdy balkánský jazykový svaz. Během následujících několika let pak Trubecký a Jakobson vypracovali koncept eurasijského jazykového svazu (srov. 2.1.3.4). S těmito dvěma svazy se v okruhu PLK běžně a široce operovalo.

Souvislostmi mezi středoevropskými jazyky se z lingvistů PLK zabývali především ti dva, mezi jejichž jazykovědné zájmy patřila maďarština. Oba byli příslušníky tzv. druhé generace PLK, byli to Slovák Ľudovít Novák (1908–1992) a Čech Vladimír Skalička (1909–1991).^{70, 71}

⁷⁰ Třetím (nezahraničním) členem PLK, jenž se věnoval maďarštině, byl Slovák Pavel Bujnák (1882–1933), první československý profesor maďarské filologie, jehož univerzitní výuku navštěvovali během svých studií i Novák a Skalička. Bujnák byl ale především literární vědec, jazykovědě se začal věnovat teprve v pokročilé fázi své profesní dráhy, a to z donucení (bez toho by nemohl být jmenován profesorem). Ačkoliv patřil mezi zakládající členy PLK, nikdy v Kroužku nepřednášel a na jeho jazykovědné práci se vliv strukturalismu nijak zvlášť neprojevil. Když na konci roku 1933 zemřel, filozofická fakulta Karlovy univerzity se rozhodla

Novák, který se v té době zaměřoval především na slavistiku, romanistiku a ugrofinistiku, publikoval v roce 1934 studii „Slovenčina a Maďarčina v prvých storočiach ich dejín v Strednej Europe“ (Novák 1934), ve které dochází k závěru, že fonologická shoda slovenštiny a maďarštiny co do přízvuku a kvantitativního ohledu se dá chápat nejen jako výsledek rozšířeného bilingvismu někdejší severouherské společnosti, ale také jako výsledek přiklonění celé této sféry k západnímu germánskému světu. V tomto textu ještě nemluví o středoevropském jazykovém svazu, zmiňuje balkánský svaz.

Podobnému tématu věnoval v té době studii i Skalička, konkrétně článek „Zur mitteleuropäischen Phonologie“ (Skalička 1935a), ve kterém pojednává o češtině, slovenštině a maďarštině. Jinde kromě titulu článku zde adjektivum „středoevropský“ nevystupuje, o středoevropském jazykovém svazu ani zde řeč není (zmiňuje ovšem jazykové svazy balkánský a eurasijský). Ve studii načrtává, jak se z diachronního hlediska fonologický systém českoslovenštiny (tj. češtiny a slovenštiny) a fonologický systém maďarštiny vyvíjely konvergentně, a rovněž upozorňuje, že ačkoliv gramatické systémy těchto jazyků jsou zcela odlišné, konvergentní vývoj lze nalézt také v jejich systémech gramatických časů. Svoji fonologickou komparaci shrnuje takto:

Podle dosud uvedeného lze fonologické jevy obou jazyků rozdělit takto: 1. nové podobnosti: systém exploziv, kvantitativní korelace a také trojúhelníkový systém vokálů; 2. staré podobnosti (na straně maďarštiny): žádná superstruktura vokálů, přízvukování (na obou stranách): tři stupně otevřenosti vokálů; 3. rozdíly: korelace kvantity konsonantů, třetí vlastní tónová třída. [...] [Tyto jazyky – J. J.] jsou dobře vyznačeny: 1. oproti euroasijskému jazykovému svazu s vlastní tónovou korelací konsonantů a (v Evropě) bez kvantitativní korelace vokálů; 2. oproti balkánskému jazykovému svazu s korelací přízvuchnosti bez kvantitativní korelace a originálním vokalickým systémem; 3. proti polytónickým západobalkánským jazykům; proti němčině s odlišným konsonantickým systémem bez kvantitativní korelace, s korelací slabičného řezu. (Skalička 1935a: 153–154; cit. podle 2004: 106)

Na samém konci 30. let pak napsal Novák dvě studie, v jejichž podtitulech se objevuje nový pojem, totiž srovnávací středoevropská jazykověda (*porovnávacía jazykoveda stredoeuroopska*). Obě studie byly původně určeny pro zahraniční fórum, ale z důvodu

uprázdněné místo obsadit některým ze svých odchovanců – a kandidáty byli právě Novák a Skalička. Novák se po několika měsících kandidatury vzdal, Skalička se nakonec po několika letech v roce 1938 skutečně habilitoval pro obor ugrofinské filologie. Tím lze vysvětlit, proč se základní dílo Skaličkovy typologie – které předložil jako habilitační spis – jmenuje právě *Zur ungarischen Grammatik* (Skalička 1935b) a proč vznikl další Skaličkův text, o kterém bude řeč níže (Skalička 1935a). (Více viz Januška 2012.)

⁷¹ Je ovšem pravdou, že možná první, drobnou zmínku v okruhu PLK o fonologické podobnosti maďarštiny s češtinou a slovenštinou učinil ve své vlivné studii již Jakobson (1929: 109, pozn. 50), který zde upozorňuje, že maďarština s ohledem na opozici kvantity přináší k západní oblasti druhého pásma slovanských jazyků (jako čeština, slovenština), zatímco třeba řečtina náleží k východní oblasti tohoto pásma (jako západní bulharština).

vypuknutí druhé světové války vyšly nakonec společně v časopisu *Linguistica Slovaca*. V druhém z těchto článků Novák pojmu středoevropský jazykový svaz přímo nepoužívá, ale píše, že „aj v strednej Europe bude treba prehlbovať metodami, obvyklými pri odhaľovaní jazykových sväzov, poznanie vzájomných vplyvov nemčiny, maďarčiny a jazykov slovanských“ (Novák 1939/40b: 106). Po metodologických úvahách, ve kterých zdůrazňuje, že je třeba mít na mysli ne vlivy ve starém mechanickém pojmání, nýbrž konvergentní vývoj systémů, pak prezentuje svůj výklad vlivu němčiny na vznik západoslovanského /h/ a maďarského /h/ a vlivu němčiny na vznik /ř/ v češtině.

V první z těchto studií (Novák 1939/40a) se pak poprvé objevuje pojem středoevropského jazykového svazu (*mitteleuropäische Sprachbund*). Ne však ve vlastním slovenském textu studie, nýbrž v rozsáhlém německém a ruském resumé na jejím konci. V článku autor probírá fonologické vlastnosti podkarpatoruských nářečí a zasazuje je do geografického kontextu okolních jazyků a také do kontextu eurasijského, balkánského a mediteránního jazykového svazu⁷². Poté, co tímto způsobem probere otázku měkkostní korelace konsonantů, přízvuku, kvantity vokálů a některé aspekty hláskového systému těchto nářečí, na úplný závěr německého resumé shrnuje:

Zusammenfassend: Man kann von einer mitteleuropäischen vergleichenden Sprachwissenschaft sprechen, deren Aufgabe es sein wird, im angegebenen Sinne die konvergente Entwicklung der Sprachen Mitteleuropas eingehend weiterzustudieren und so dem heute vom synchronistischen Standpunkt schon unzweifelhaften *mitteleuropäischen Sprachbund* auch eine historische Grundlage zu geben, in welchen nach der phonologischen Quantität und nach unphonologischen Akzent, der auf der ersten Silbe des Wortes allgemein wurde, heute das ganze tschechische Gebiet gehört, das Westslowakische und Mittelslowakische und das Madjarische, die sich an das benachbarte Deutsche anschliessen, und zu denen früher (ungefähr bis zum XV. Jahrhundert) auch das Polnische, Lachische und Ostslowakische gehörte. (Novák 1939/40a: 101–102; zvýraznění původní)

Obě zmíněné Novákovy studie vyšly pak ještě souborně jako otisk nazvaný *Dve štúdie z porovnávacej jazykovedy stredoeuropskej* (Novák 1940). V další literatuře na téma středoevropského jazykového svazu jsou ale tyto studie citovány zřídka.

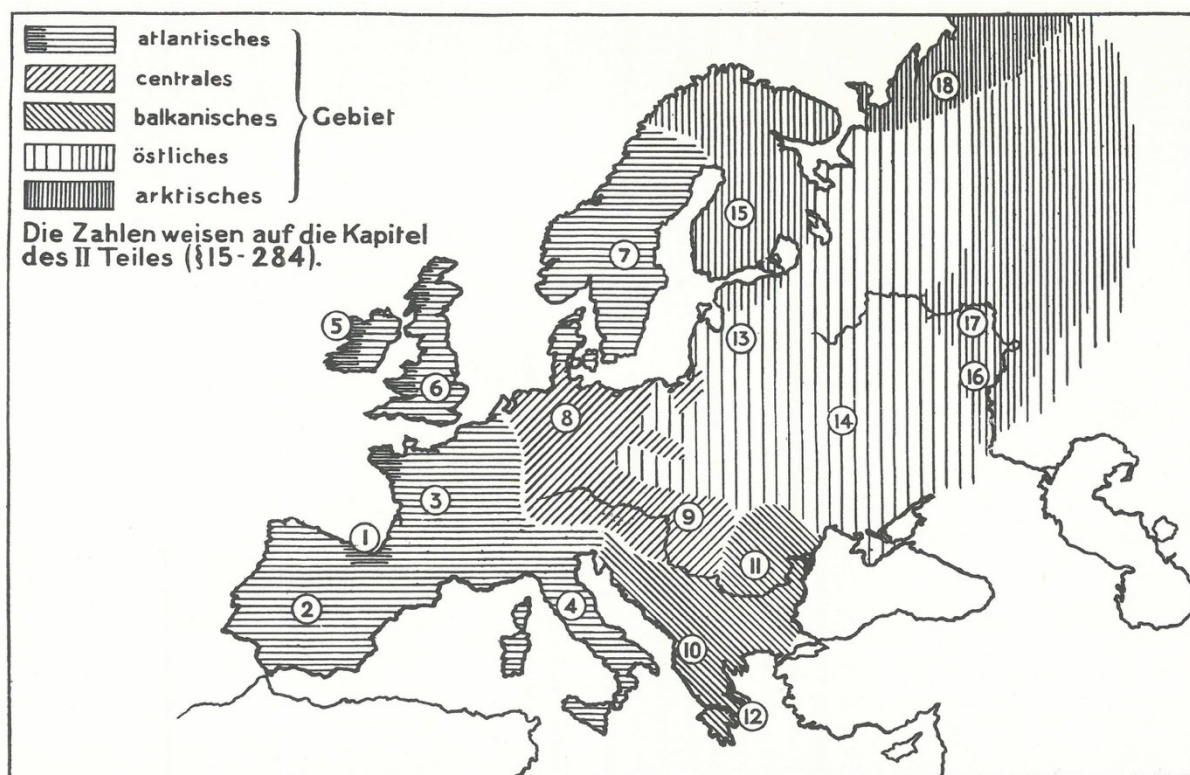
3.5.1.2 Ernst Lewy

⁷² Pojem mediteránního jazykového svazu byl rovněž vytvořen Novákem (1932). Jeho součástí jsou jazyky balkánského svazu spolu se středozemními románskými jazyky počínaje italštinou a konče portugalštinou.

Naopak často citovanou prací, je kniha německého lingvisty a ugrofinisty Ernsta Lewyho *Der Bau der europäischen Sprachen* (1942)⁷³. V ní autor představil pokus o geografickotypologické třídění jazyků Evropy. V jeho pojetí sestává Evropa z pěti překrývajících se oblastí (*Gebiet*): atlantické, centrální, balkánské, východní a arktické. Centrální oblast (*Das zentrale Gebiet*) tvoří němčina a maďarština⁷⁴ (s. 48–54, tj. § 160–184). Po stručném popisu fonologické a morfosyntaktické struktury obou zmíněných jazyků přisoudil této oblasti jako charakteristiku tzv. slovní flexi (*Wortflexion*). Ta stojí proti flexní izolaci (*Flexionsisolierung*) typické pro atlantickou oblast na západě a kmenové flexi (*Stammflexion*) typické pro východní oblast. Kmenová flexe je vlastní mj. slovanským jazykům, které autor do centrální oblasti nezahrnul. Němčina se odchyluje od jazyků atlantické oblasti, stavba maďarštiny se pak zdá být zásadně jiná než stavba západoevropských a dalších středoevropských jazyků, ovšem má dnes všechny kategorie němčiny, které se v maďarštině prostě utvořily, jen na jiném podkladě. Ve třetí části knihy, které obsahuje jeho pokus o historickotypologické třídění evropských jazyků, se vyjádřil také k dalším jazykům spadajícím geograficky do oblasti střední Evropy: čeština a polština (§ 350–353) se zdá se formovaly v blízkosti ruštiny, a dostaly se tudíž na východní okraj centrální oblasti.

⁷³ Tato monografie vyšla v druhém, nezměněném, přetištěném vydání v roce 1964, ze kterého zde vycházím.

⁷⁴ V názvu § 183 se o maďarštině vyjádřil tímto způsobem: (*Zentral-*) *Europäisiertes (Finno-) Ugrisch*, tj. po(středo)evropštěná ugor(fin)ština (Lewy 1964: 9).

Obr. 6. Rozdělení Evropy na geografickotypologické oblasti v práci Lewy (1964: 6). Č. 8 zde označuje němčinu, č. 9 maďarštinu, č. 14 ruštinu.

3.5.1.3 László Gáldi

Maďarský jazykovědec a literární vědec László Gáldi ve své studii „A Dunatáj nyelvi alkata“ [Jazyková konstituce Podunají] (1946)⁷⁵ nepředstavuje většinou výsledky vlastního výzkumu, nepředkládá kompaktní výčet společných rysů či vlastností středoevropských

⁷⁵ Tato studie vyšla v prvním svazku díla *A Dunatáj*, jehož editorem byl novinář a úředník maďarského ministerstva zahraničních věcí Elemér Radisics. Toto několiksvazkové dílo, které vyšlo krátce po konci druhé světové války, si kladlo za cíl poskytnout maďarskému čtenářskému publiku geografické, demografické, ekonomické, historické a další informace o státech a národech obklopujících Maďarsko, tj. o Bulharsku, Československu, Jugoslávii, Rakousku, Rumunsku (což byly země, se kterými mělo Maďarsko v meziválečném období, po rozpadu Uher, velmi napjaté vztahy). Jak editor svazku píše v předmluvě, kniha je určena těm, kdo chtějí lépe poznat sousední národy a státy a budovat s nimi lepší vztahy. O Gáldiho studii – resp. o jeho dvou studiích, neboť tento autor ve svazku publikoval i studii „A Dunatáj irodalmi fejlődése“ [Literární vývoj Podunají] – doslova píše: „Gáldi László a környező nemzetekkel való irodalmi és nyelvi szellemközösségre hívja fel a figyelmet“ [László Gáldi upozorňuje na literární a jazykovou duchovní pospolitost s okolními národy – přel. J. J.]. S ohledem na to všechno je tedy možné, že výběr areálu (a také jeho název) nebyl dán (pouze) „vnitřní“ lingvistickou motivací, ale (také) „vnější“ motivací, tj. tématem sborníku, který měl sice ne bezprostřední, ale v delším horizontu přece jen politické cíle. V roce 1947 vyšly obě Gáldiho studie samostatně v jednom svazku (Gáldi 1947), o čtyři desítky let později vyšla lingvistická studie potřetí (Gáldi 1986).

jazyků, spíše na základě výsledků prací jiných lingvistů skládá pestrou „mozaiku“ podobností a konvergencí těchto jazyků v různých oblastech jazykového systému (občas třeba tím způsobem, že výsledky analýz jiných lingvistů doplňuje o data z dalších středoevropských jazyků, které do nich původně nebyly zahrnuty). Jako nejdůležitější jazyky středovýchodní Evropy (*Keletközép-Európa*) uvádí (seřazeno sestupně podle počtu mluvčích) tyto (s. 113): polština, rumunština, němčina, maďarština, srbochorvatština, čeština, běloruština, bulharština, jidiš, slovenština, slovinština, albánština.

Svůj výklad začíná od toho, že na rozdíl od dřívější atomistické jazykovědy, která neuměla o pestré jazykové situaci podunajské oblasti říci téměř nic, umožnil utvořit si o této situaci obraz teprve příchod strukturalismu, neboť ten nepracuje pouze s pojmem *genetické jazykové příbuznosti*, nýbrž také s pojmem *kulturní příbuznosti* geneticky nesouvisejících jazyků. Díky tomu lze nastínit společného jazykového ducha středovýchodní Evropy. Co se týče zvukových vlastností, nápadná je absence měkkostní korelace (maďarština, slovenština, srbština, chorvatština, bulharština; v rumunštině tato korelace chybí v dialektech územně blízkých Bulharsku, naopak v dialektech územně blízkých ruskému území tato korelace přítomna je), fonologická délka samohlásek a stálý přízvuk na první slabice. To vše ukazuje na to, že vývoj maďarštiny a rumunštiny nelze oddělit od okolních jazyků. V jazycích středovýchodní Evropy se nacházejí hlásky, které jsou jinak typické pro Balkán, ale rovněž takové, které jsou typické pro západní Evropu: geografická distribuce /ö/ a /ü/ odpovídá opozici dvou kulturních okruhů, totiž západního katolictví a východního pravoslaví. Dále autor doplnil Isačenkovu typologii slovanských jazyků (tj. rozdělení na jazyky konsonantní a jazyky vokální) o údaje z němčiny, maďarštiny a rumunštiny (pořadí od největšího zastoupení vokálů v hláskovém systému k nejmenšímu: němčina, srbochorvatština, slovinština, slovenština, maďarština, čeština, ukrajinština, rumunština, bulharština, ruština, polština). S ohledem na morfologii, upozorňuje na to, že stejně tak jako rumunský postponovaný člen je neoddělitelný od podobného jevu v albánštině a bulharštině, je zase maďarský preponovaný člen neoddělitelný od podobného jazykového vývoje západoevropského a středoevropského. Shrnuje Trubeckého studii o slovenské deklinaci, ve které je mj. řeč o tom, jak bohaté jsou deklinační systémy jazyků Eurasie a že jazyky střední Evropy tvoří západní hranici tohoto rysu. Další oblast morfologie, na kterou autor upozorňuje, je systém časů a také systém slovesného aspektu. Následně se věnuje shodám ve frazeologii zkoumaných jazyků, a především lexikálním přejímkám v jejich slovních zásobách. Ohrazuje se nejprve proti rozšířenému omylu, že slovní zásoba maďarštiny a rumunštiny je natolik zaplavena slovy cizího původu, že to zcela zakrývá národní charakter těchto jazyků. Původní latinské prvky

představují asi jednu pětinu rumunské slovní zásoby, což je ale stejně jako v případě francouzštiny. Slovní zásoba maďarštiny pak obsahuje cca 24 % ugrofinských prvků. Jinak ale konstatuje, že výzkum lexikálních přejímek teprve bude muset být proveden a že je to důležitý jev, který umožňuje udělat si představu o vzájemných kulturních vlivech. Lze rozlišit tři velké centripetální (tj. pronikající zvnějšku) vlivy na jazyky tohoto regionu: východní vlivy (např. turkické jazyky, perština, osmanské vlivy), mediteránní vlivy (řečtina, latina), západní vlivy (latina, italština, francouzština, němčina). Jako příklady centrifugálních vlivů (tj. z nitra regionu) lze uvést například vzájemné maďarsko-slovanské a rumunsko-slovanské lexikální vlivy. Typickým jevem středoevropských jazyků jsou kalky, intenzivně se vyskytující na německém jazykovém území a na územích k němu úzce se přimykajících. Jako poslední jev uvádí autor jazyková obrození ve středovýchodní Evropě, shrnuje průběh slovenského, rumunského a maďarského jazykového obrození a konstatuje, že 19. století je u národů této části Evropy dobou vědeckého a literárního rozvinutí národních jazyků.

3.5.1.4 Henrik Becker

Německý germanista Henrik Becker svou knihu sice nazval přímo *Der Sprachbund* (1948a), ovšem koncept, který tímto termínem označuje, se liší od všech dalších zde zmíněných autorů. Podle jeho definice (uvedené již v 2.1.3.4; Becker 1948a: 5) je jazykový svaz skupina jazyků, které se skrze společný osud v rámci jednoho kulturního prostoru a skrze vzájemný vliv natolik sblížily, že ve všech těchto jazycích se dá téměř to samé říci téměř tím samým způsobem. Během staletí společného života a díky dominanci některých jazyků (zejména francouzštiny a latiny) se takto silně sblížily také jazyky Evropy, a tak tvoří takovýto jazykový svaz (s. 57). Svou lingvistickou pozornost ale autor soustředí nikoli na strukturní rysy, nýbrž na lexikální přejímky a společné motivace frazémů a idiomů. (Navíc Pilarský /2001: 33/ o této práci píše, že je spíše esejisticky zabarvená než vědecky fundovaná a že autorův přístup je spíše intuitivní než metodologický.)⁷⁶

⁷⁶ Mezi historickými poznámkami v 2.1.3.4 k dějinám vzniku pojmu jazykový svaz v okruhu PLK bylo zmíněno rovněž jméno Henrika Beckera. Byla to právě jeho přednáška s názvem *Der europäische Sprachgeist*, která v roce 1926 zahájila setkávání „pražských“ lingvistů, a tudíž stála u zrodu PLK (a jehož členem se Becker také stal). Vilém Mathesius na okolnosti této přednášky vzpomínal takto: „Tehdy dlel v Praze mladý německý jazykozpytec Dr. Henrik Becker, který už tenkrát pracoval o své vědecké paralele mezi vytvořením nové spisovné češtiny a nové spisovné maďarštiny. Byl syn lipského romanisty, jeho matka byla Francouzka, a protože jeho otec před povoláním do Lipska působil na universitě v Pešti a ve Vídni, měl bohatou praktickou znalost živých jazyků evropských. Užíval jí k srovnávací kritice vyjadřovací schopnosti různých jazyků a byl zrovna v době své tehdejší návštěvy v Praze zcela zaujat pozorováním toho, jak se evropské jazyky vlivem společné kultury sblíží, jak se ‚evropeisují‘. Chtěl své myšlenky o tom přednést v Praze na schůzi mladších

V rámci svého výkladu ale mluví také o středoevropských jazycích (s. 25–27), resp. o jazycích podunajských zemí, které tvoří jeden z podsvazů (*Unterbund*) evropského jazykového svazu (ovšem ne tak samostatný jako je balkánský podsvaz). Patří sem 11–17 jazyků. Centrální roli mezi nimi dříve hrála vídeňská němčina, ve které se sice dají najít některé příjímky z maďarštiny a češtiny (např. *Tschinakl* ‚lodžka‘ < maď. *csónak*), ovšem mnohem zásadnější jsou vlivy, které z tohoto centra vycházely a ovlivnily všechny další jazyky této provincie (jak Becker podunajské země také nazývá) – jde o vlivy vídeňské němčiny a rakousko-uherské latiny. Právě velká penetrace latinismy a germanismy (ale jiným než v případě polštiny a ruštiny) je to, co češtinu, slovenštinu, chorvatštinu a slovinštinu odděluje od dalších slovanských jazyků.

3.5.1.5 Vladimír Skalička

Český typolog Vladimír Skalička se v článku „Zur Problem des Donausprachbundes“ (1968) pokusil z perspektivy své vlastní koncepce jazykové typologie vyšetřit, zda některými lingvisty proponovaná idea balkánského jazykového svazu a idea středoevropského jazykového svazu – které oba zahrnuje pod jednotící označení „jazyky Dunajské pánve“ (*Sprachen des Donaubeckens*)⁷⁷ – mají své opodstatnění. Poté, co na začátku článku podává výčet společných rysů pro každý z těchto dvou jazykových svazů, formuluje svůj záměr:

Naše otázka zní: tvoří tyto nepopíratelné jednotlivosti vývojovou základnu dotyčných jazyků? Jinými slovy: není potřeba spíše než jako ugrofinské, románské či slovanské tyto jazyky označovat jako balkánské nebo středoevropské? (Skalička 1968: 3; cit. podle 2006: 1053)

Pro středoevropský jazykový svaz (*mitteleuropäische Sprachbund*) – který zde tvoří maďarština, slovenština, čeština a snad i srbochorvatština a němčina – uvádí následující společné rysy:

- přízvuk na první slabice (maďarština, slovenština, čeština, srbochorvatština, němčina);
- existence palatál a afrikát (maďarština, slovenština, čeština, částečně srbochorvatština);
- preponovaný člen (maďarština, němčina);

linguistů, a když jsem se o tom dověděl od Trnky, který se seznámil s Beckrem nedlouho před tím při svém studijním pobytu v Lipsku, svolal jsem takovou schůzku do své ředitelny, která tehdy byla ve Veleslavínově ulici, v domě č. 4.“ (Mathesius 1936: 138–139) Mimochodem termín *europäische Sprachgeist* připomíná Becker rovněž v místě své definice evropského jazykového svazu, ovšem říká o něm, že to není termín příliš šťastný (Becker 1948a: 57).

⁷⁷ Označení „Dunajský jazykový svaz“ (*Donausprachbund*) se objevuje pouze v názvu článku.

- složeniny (maďarština, němčina);
- systém tří časů (maďarština, slovenština, čeština).

Následně nastiňuje svoji – v českém lingvistickém prostředí dobře známou – teorii pěti jazykových typů (typ aglutinační, flektivní, izolační, polysyntetický, introflektivní). Každý jazyk je smíšeninou, kombinací těchto typů, přičemž příznaky každého z typů se v různých jazycích objevují v různé míře a v různých oblastech jazykového systému; typ, jehož příznaky se v daném jazyce vyskytují v míře největší, je pro tento jazyk dominantou (např. v maďarštině je takovou dominantou typ aglutinační, ve slovanských jazycích typ flektivní). Dějiny gramatiky nějakého jazyka jsou pak pohybem od jedné kombinace typů k jiné kombinaci; dominující typ se v jazyce buď zdůrazní, nebo zredukuje, procentuální podíl jiných typů se mění.

Poté Skalička probírá jednotlivé jazyky Dunajské pánve (maďarštinu; slovanské jazyky: češtinu, slovenštinu, srbochorvatštinu, makedonštinu, bulharštinu; rumunštinu). Maďarština si z ugrofinštiny zachovala a dále rozvedla aglutinační dominantu, zároveň jsou pro tento jazyk důležité rovněž typy flektivní (což ji spojuje např. s jazyky slovanskými) a polysyntetický (což má paralelu v němčině). Moderní slovanské jazyky flektivní dominantu z praslovanštiny zachovaly, ale velmi ji oslabily, naproti tomu zesílily komponenty aglutinační a izolační. Lze tedy shrnout, že východiska slovanských jazyků a maďarštiny jsou zcela odlišná, ovšem k jistému sblížení došlo zdůrazněním flexe v maďarštině a aglutinace ve slovanských jazycích. Mezi těmito jazyky existují podobnosti (např. volný slovosled, redukce tvarů časů v maďarštině, češtině a slovenštině atd.) i velké principiální rozdíly (především výrazný rozvoj polysyntetického typu v maďarštině). V oblasti hláskosloví existují podobnosti mezi maďarštinou, slovenštinou a češtinou, částečně i srbochorvatštinou. Typologický vývoj rumunštiny má mnoho společného s vývojem ostatních románských jazyků (přechod od flektivní dominanty k typu izolačnímu a aglutinačnímu) a ačkoliv podobnost s vývojem bulharštiny je nepopíratelná, existují mezi nimi velké rozdíly. Celkové shrnutí – odpovídající záporně na otázky položené v citátu výše – pak formuluje takto:

Materiál jazyků Dunajské pánve ukazuje, že se tu nabízí takzvaný jazykový svaz ne jako základní princip, nýbrž jako přídatný faktor. (Skalička 1968: 9; cit. podle 2006: 1059)

3.5.1.6 Gyula Décsy

Maďarský slavista a ugrofinista Gyula Décsy se ve své knize *Die linguistische Struktur Europas* (1973) pokusil pojednat o Evropě jako o lingvistickém fenoménu, a

především ustavit novou areálovou klasifikaci 62 evropských jazyků. Rozdělil je do osmi jazykových svazů (*Sprachbund, Bund*)⁷⁸ a dvou dalších kategorií (jazykové ostrůvky, jazyky diaspor). Jako první svaz uvádí svaz SAE (*SAE-Bund*), který tvoří velké evropské jazyky: němčina, francouzština, angličtina, italština, ruština. Jedním z dalších jazykových svazů je pak dunajský svaz (*Der Donau-Bund*) zahrnující češtinu, slovenštinu, maďarštinu, slovinštinu a srbochorvatštinu. V podkapitole o tomto svazu (s. 87–105) nejdříve zmiňuje několik statistických a historických údajů. Např. že do tohoto svazu náleží 44 miliónů mluvčích a že Češi a Slovinci jakožto nejzápadnější Slované jsou od 8.–9. stol. pod silným německým vlivem, avšak navzdory tomuto kulturně odcizujícímu tlaku se staly dvěma nejkultivovanějšími slovanskými národy. Co do vnitřní struktury charakterizují jazyky tohoto svazu následující osobité rysy (s. 88):

- přízvuk na první slabice (čeština, slovenština, maďarština, frekvenčně převažuje také ve slovinštině a srbochorvatštině);
- korelace kvantity vokálů (v maďarštině také konsonantů);
- malá role diftongů (především klesavých /ie/, /uo/; spisovná maďarština je jedním z nejméně diftongických jazyků Evropy);
- neredukovaná výslovnost vokálů v nepřízvučných slabikách (redukční jevy se vyskytují pouze ve slovinštině, pravděpodobně vlivem němčiny);
- přítomnost /h/ na celém území (v češtině a slovenštině z /g/, v jihoslovanských jazycích a v maďarštině z /x/);
- liaison (holofrastické navazování s přechodem ke konsonantickému začátku slova v mluveném jazyce, podobně jako ve francouzštině);
- desonorizace konsonantů na konci slova (neplatí pro maďarštinu);
- častá alternace nulového stupně s vokálem;
- velký počet alternací v rámci korelace kvantity;
- silně syntetický charakter, především v pádové flexi;
- velké množství prefixů (u slovanských jazyků obecně, maďarština je v tomto během svého vývoje následovala);
- absence syntetického futura, přítomnost je ambivalentní a může vyjadřovat také futurum;
- silný vliv latiny, od 17. stol. zintenzivněný vliv němčiny;
- ve starých přejímkách z latiny se vyskytuje /s/ jakožto /š/ (lat. *missa*, maď. *mise*, sloven. *omša*, čes. *mše*);

⁷⁸ Jejich přehled je uveden v 2.1.3.3.

- písemnictví v mateřském jazyce se sice objevilo poměrně brzy, ale ve vzdělávání se tyto jazyky proti latině a němčině plně prosadily teprve v 19. a 20. století;
- syntax těchto pěti jazyků se vlivem latiny rozsáhle zesynchronizovala a působí velice západoevropsky;
- ve slovtvorbě jsou kompozita a deriváty zastoupeny přibližně rovnoměrně;
- produkce nových slov v 19. století byla silně puristická, zvláště v češtině a v maďarštině.

V dalším výkladu podkapitoly pak stručně shrnuje jazykové poměry v regionu (zejména s důrazem na maďarštinu a na oficiální jazyky jednotlivých politických útvarů v dějinách regionu) a následně podrobněji představuje jednotlivé jazyky tohoto jazykového svazu.

3.5.1.7 Harald Haarmann

Německý lingvista a výzkumník v oblasti kulturních studií Harald Haarmann (1976: 97–105; 1977a: 8–9; 1977b: 114)⁷⁹ vymezil v rámci areálové typologie Evropy (v Haarmann, 1976; resp. v rámci areálové typologie ugrofinských jazyků v Haarmann, 1977a) také areálový typ podunajských jazyků (*Donausprachen*), tedy dunajský jazykový svaz (*Donausprachbund*). Spadají do něj němčina, čeština, slovenština a maďarština; chorvatská varianta srbochorvatštiny je dunajskému svazu strukturnětypologicky blízká, naopak srbská varianta pak vykazuje balkánské rysy. Přináležitost němčiny do dunajského svazu neodporuje tomu, aby na ni bylo (na základě jiných strukturních kritérií) nahlíženo jako na jazyk SAE. Z areálovětypologického hlediska je v tomto svazu zajisté nejzajímavější postavení maďarštiny jako neindoevropského jazyka. Z obecného pohledu se maďarština od svého původního strukturního typu vzdálila a do určitého stupně se „indogermanizovala“. Jazyky dunajského svazu vykazují následující strukturní paralely:

- paralely ve fonologickém subsystému:
 - korelace kvantity vokálů (na rozdíl od ostatních jazyků v němčině vystupují dlouhé vokály pouze v přízvučné slabice);
 - opozice fonémů /h/ : /x/ (v maďarštině se /x/ vyskytuje v lexikálních přejímlách převzatých především z němčiny; na periferii dunajského jazykového areálu se tato opozice vyskytuje také ve fonologickém systému lužické srbštiny a ukrajinštiny);

⁷⁹ Následující shrnutí je založeno na Haarmann (1976: 97–105), kde je výklad nejrozsáhlejší.

- stabilní slovní přízvuk (zpravidla na první slabice; na rozdíl od ostatních jazyků se v němčině v prefigovaných odvozeninách přízvuk zpravidla nepřesouvá na prefix; pokud ano, jde o významovou diferenci mezi danou odvozeninou s přízvukem na prefixu vs. s přízvukem ne na prefixu; dále v němčině v novějších cizích slovech a přejímkách zůstává přízvuk tam, kde byl v původním jazyce);
- desonorizace konsonantů na konci slova (v němčině rovněž uvnitř složenin; maďarština se v tomto od ostatních jazyků odlišuje, neboť v ní k desonorizaci nedochází);
- paralely v morfolgickém subsystému:
 - syntetická nominální flexe (němčina si oproti sousedním germánským jazykům – srov. nizozemština, fríština, dánština – zachovala syntetismus v nominální flexi);
 - systém tří časů (v češtině, slovenštině, maďarštině; diferencovanější systém časů v němčině se vyvinul postupně, v tomto smyslu se němčina odchýlila od typu podunajských jazyků a přiblížila se jazykům SAE; srbochorvatština je svým diferencovanějším systémem časů blízká balkánským jazykům);
 - velká produktivita prefixace (u maďarštiny se produktivní prefixace aktivovala především kontaktem se sousedními jazyky areálu).

Preponovaný člen v maďarštině je důležitým kritériem intenzivního německo-maďarského kontaktu. Skládání slov je charakteristické pro němčinu a maďarštinu.

3.5.1.8 István Futaky – Erzsébet Hochwald – Stefan Niederkirchner – Jürgen Udolph

Maďarský ugrofinista a výzkumník maďarsko-německých vztahů István Futaky a jeho kolegové se ve své studii „Der Donau-Sprachbund – gibt es ihn?“ (1978) rozhodli – na základě diskusních příspěvků o areálové lingvistice a areálové typologii – přezkoumat argumenty uváděné pro existenci dunajského jazykové svazu (*Donau-Sprachbund*) tvořeného maďarštinou, slovenštinou, češtinou, němčinou a popř. také srbochorvatštinou (zde se však zaměřili pouze na první čtyři jazyky). Své poznámky k 10 charakteristickým rysům, které uvádí dosavadní literatura,⁸⁰ shrnuli takto:

- korelace kvantity vokálů: Jak v maďarštině, tak v češtině a slovenštině vznikla tato opozice vnitřním jazykovým vývojem. Pro vliv sousedních jazyků nejsou žádné indicie.

⁸⁰ Odkazují na Skaličku (1968), Décsyho (1973) a Haarmanna (1977a).

- opozice fonémů /h/ : /x/: V maďarštině takováto opozice neexistuje. Zároveň se vyskytuje i v jiných slovanských jazycích než jen v češtině a slovenštině, podobně je tomu s němčinou – ve které je tato opozice historicky podmíněna – a jinými germánskými jazyky.
- stálý slovní přízvuk: V maďarštině je stálý přízvuk na první slabice zděděn z prajazyka. Co se dotýká slovanských jazyků týče, stálý přízvuk mají všechny západoslovanské jazyky (také lužická srbština a polština, i když ta na předposlední slabice) a jeho vývoj v češtině a slovenštině je spíše záležitostí vnitřního vývoje slovanských jazyků. Rovněž v němčině je počáteční přízvuk považován za pokračování z prajazyka.
- desonorizace na konci slova: Pro maďarštinu neplatí. V rámci slovanských jazyků se tento jev vyskytuje nejen u češtiny a slovenštiny, nýbrž i u jiných jazyků, je tedy na místě jej považovat za záležitost vnitroslovanskou, a nikoli za vliv němčiny, zvláště když v němčině se poprvé objevil na konci starohornoněmeckého období.
- syntetická nominální flexe: Systémy nominální flexe maďarštiny, němčiny, češtiny a slovenštiny jsou velmi odlišné a jejich historický vývoj ukazuje, že mezi nimi nedošlo ke konvergenci, nýbrž naopak k divergenci.
- velká produktivita prefixace: Ve slovanských jazycích a v němčině je prefixace historicky starý jev. U Haarmanna není ani jasné, o kterých slovních druzích je řeč. Obecně panuje shoda, že systémy prefixů se v těchto třech skupinách jazyků rozvinuly nezávisle na sobě.
- systém tří časů: Maďarský systém tří časů vznikl teprve v 19. století zjednodušením systému dřívějšího. V rámci slovanských jazyků není takový systém omezen jen na češtinu a slovenštinu, ovšem mnohem důležitější je, že celý slovesný systém je podřízen vidu. Německý systém je diferencovanější.
- preponovaný člen: Absence členu v češtině a slovenštině zužuje otázku na to, zda se člen v maďarštině vyvinul vlivem němčiny. Novější analýzy se staví spíše za tu variantu, že jde o čistě vnitrojazykový vývoj.
- skládání slov jako prostředek slovo tvorby: Ačkoliv kulminaci počtu složenin v maďarštině v prvních desetiletích 19. století lze připisovat vlivu němčiny, šlo o vnitřní maďarskou tendenci, jak ukazují statistické analýzy provedené na textech z dřívějších století.

- třídy nominální flexe: Jev vyvíjející se v maďarštině a připomínající třídy, jak jsou přítomny ve slovanských jazycích a v němčině, je jevem okrajovým a někteří autoři jej nevysvětlují kontaktem sousedního jazyka, nýbrž obecným vývojem k jemnější diferenciaci konceptuálních kategorií v jazyce.

Ani v jednom z deseti výše uvedených bodů nedošli autoři k jasnému závěru, že by v některém z jazyků daný jev vznikl vlivem jazyka sousedního. V některých případech je absence vlivu jasná již dnes, v některých jiných je třeba pokračovat ve výzkumu. I při požadavku pouze minimálních definičních kritérií jazykového svazu jsme stále velmi vzdáleni tomu, aby byla existence dunajského jazykového svazu nezpochybnitelně prokázána.

3.5.1.9 *Ludovít Novák*

Ačkoliv – jak se podle rešerše a přítomného shrnutí literatury tématu zdá – byl slovenský lingvista Ludovít Novák prvním proponentem myšlenky stredoevropského jazykového svazu, později se již výzkumně tomuto tématu nevěnoval. Ve svých přehledových textech (Novák, 1979; 1984) však s tímto pojmem běžně operuje:

Stredoeurópskym jazykovým zväzom v užšom zmysle rozumieme maďarčinu, slovenčinu a češtinu. V širšom zmysle zahrnujeme sem aj bývalú nárečovú nemčinu, na Slovensku i v Čechách a na Morave, niekedy aj nemčinu vôbec, napokon aj časť cigánskych nárečí na našom území. (Novák 1984: 402)

Za rysy tohoto svazu označuje 1) protiklad dlouhých a krátkých samohlásek a 2) ustálený přízvuk, normálně na první slabice slova. S ohledem na tyto rysy tvoří hlavní základ stredoevropského svazu většina českých a slovenských nářečí a všechna nářečí maďarštiny, přibližně do 15. století patřila k tomuto svazu i polština.

3.5.1.10 *János Balázs*

Maďarský lingvista a klasický filolog János Balázs věnoval otázkám areálové lingvistiky obecně a stredoevropským jazykům speciálně velmi dlouhou a obsáhlou studii „Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei“ [Dějiny, metody a hlavní výsledky areálovělingvistických výzkumů] (1983). V jejím úvodu resumuje dějiny areálového⁸¹ výzkumu balkánských jazyků (Kopitar, Schleicher, Miklošič, Sandfeld) a následně výzkum eurasijského jazykového svazu (Jakobson, Trubeckoj). Poté podává přehled souhrnných pokusů o areálovou klasifikaci evropských jazyků (Meillet, Lewy, Becker,

⁸¹ Areálového *avant la lettre*.

Décsy). V několika odstavcích tematizuje baltské jazyky a britský jazykový svaz. Ovšem největší pozornost a největší prostor ve svém textu autor věnuje dunajskému jazykovému svazu (*a dunai nyelvszövetség*). Nejdříve stručně shrnuje literaturu týkající se tohoto jazykového svazu,⁸² ale zejména literaturu pojednávající o vzájemném vlivu (různých) středoevropských jazyků. Na konci tohoto přehledu prezentuje několik svých závěrů:

- tisícileté vztahy podunajských jazyků jsou natolik mnohotvárné a úzké, že právem můžeme hovořit o dunajském jazykovém svazu;
- ve výzkumu vzájemných vztahů podunajských jazyků dosáhli nejdůležitějších výsledků maďarští slavisté a výzkumníci patřící k PLK;
- od doby pozdvižení maďarské slavistiky na evropskou úroveň je jasné, že k výzkumu lexikálních přejímek v maďarštině jsou potřebné komplexní metody a uspět mohou pouze ti, kdo jsou náležitě zorientováni nejen v hungaristice a slavistice, nýbrž také v romanistice a germanistice;
- je ovšem třeba vzít v úvahu také výsledky, ke kterým dospěli badatelé pražské školy (Trubeckoj, Jakobson, Skalička).

Ve zbývajících dvoutřetinové většině své studie pak autor probírá výsledky výzkumů konvergence podunajských jazyků (reálně pracuje s těmito jazyky: maďarština, latina, němčina, slovanské jazyky: čeština, slovenština, srbochorvatština) na jednotlivých rovinách jazykového systému (fonologická a morfonologická rovina, morfologická rovina, slovtvorná rovina, lexikální rovina, syntaktická rovina). Ačkoli se autor snaží referovat o vzájemných vlivech středoevropských jazyků, v centru jeho přehledu přece jen stojí vlivy slovanských jazyků, latiny a němčiny na maďarštinu.

Srovnává rekonstruované fonologické systémy prauralštiny, praindoevropštiny a praslovanštiny, podává výklad o přiblížení se fonologického systému pramaďarštiny a staré maďarštiny fonologickým systémům sousedním jazyků. Klade důraz na vliv latiny, která v Uhrách po dlouhá staletí představovala jediný evropský jazykový model. Cituje výsledky statistického výzkumu maďarské slovní zásoby, které tvrdí, že slova slovanského, německého a latinského původu představují dohromady cca 25 % maďarského lexika (nejvíce slova slovanského původu – 12,4 %) a uvádí mnohé příklady takovýchto přejímek. Věnuje se otázkám přejímání cizích slov do slovanských jazyků a maďarských slov do němčiny, probírá maďarské slovtvorné přípony ve slovech různého původu. Zmiňuje lexikální kalky v maďarštině z latiny, ze slovanských jazyků, z němčiny, dále společná rčení a frazeologismy

⁸² Novák (1939/40a), Gáldi (1947), Becker (1948a; 1948b), Skalička (1968).

a také doposud zpracované vlivy maďarštiny na slovanské jazyky. Nemluví tedy o strukturních rysech společných/typických pro tento jazykový svaz, nýbrž shrnuje větší množství konkrétnějších jevů, které lze považovat za vzájemné vlivy jazyků středoevropského prostoru.

3.5.1.11 István Fodor

Maďarský slavista, hungarista, romanista a afrikanista István Fodor ve své studii „Van-e a Dunatájnak egységes nyelvi alkata?“ [Má Podunají jednotnou jazykovou konstituci?] (1984)⁸³ provedl kritiku prací Décsyho (1973) a Haarmanna (1976), konkrétně kritiku 1) některých metodologických nejasností jejich areálovětypologického přístupu, 2) reálnosti existence dunajského jazykového svazu. Název studie jasně odkazuje na Gáldiho (1946).

V úvodu článku autor shrnuje dějiny myšlenky areálové příbuznosti a vzájemného kontaktového vlivu areálově blízkých jazyků. Jako dva časté nedostatky děl moderní areálové typologie zde uvádí: 1) vybrané společné rysy areálového typu se vyskytují pouze v jednom či dvou z dotyčných jazyků, 2) teoretici této disciplíny jsou často odborníky na speciální otázky pouze jedné regionální skupiny jazyků nebo také žádné, což má za následek to, že se nezaleknou unáhlených zobecnění. Jevem, který stojí ve středu zájmu Fodorovy studie, je tzv. „dunajský“ jazykový typ („*dunatáji*” *nyelvtípus*). Nejprve autor odkazuje na literaturu týkající se tohoto typu – tedy dunajského jazykového svazu.⁸⁴ V těchto pracích jsou však charakteristické strukturní rysy pouze vyjmenovány, nejsou blíže prodiskutovány, a to ani z hlediska jejich vlastností a místa v synchronní struktuře daných jazyků, ani z hlediska jejich diachronního vývoje. Právě tomu se pak autor ve své studii věnuje nejvíce. Začíná ale od terminologické úvahy. Jelikož čeština ani slovinština nejsou geograficky vzato podunajské jazyky, zato jimi jsou rumunština a bulharština, bylo by vhodnější spíše než o *dunajském* typu mluvit o *středoevropském* typu (v návaznosti na Nováka). V dalším probírá autor jednotlivé rysy „dunajského“ typu, jak je uvedli Décsy (1973) a Haarmann (1976):

- přízvuk: Srbochorvatština a slovinština jsou jazyky s polytonií, čímž se zcela zásadně liší od češtiny, slovenštiny, němčiny a maďarštiny. Rovněž přízvuk v němčině je odlišný od dalších jazyků, neboť může stát na jakékoli slabice.

⁸³ Tato studie je vlastně identická s německojazyčnou studií (Fodor 1983). Vycházím zde z textu, který vyšel později, tedy ze studie maďarskojazyčné.

⁸⁴ Uvádí autory jako Novák, Gáldi, Skalička, Décsy, Haarmann, ale také Futaky et al.

Dnešní podoba německého přízvuku se vyvinula již ve střední horní němčině, maďarského již ve staromaďarštině (a možná již v prajazyce), vývoj přízvuku v západoslovanských jazycích byl jednotný (v polštině byl na první slabice do 14. století). V nepříbuzných jazycích areálu se tedy přízvuk do své dnešní podoby vyvinul nezávisle, strukturní podobnost je pouze mezi maďarštinou, češtinou a slovenštinou.

- korelace kvantity: V maďarštině je nejen u vokálů, ale rovněž u konsonantů (tak je tomu také ve finštině a estonštině). Ve východoslovanských nářečích kvantita vokálů není, v některých západoslovanských nářečích naopak je rovněž kvantita konsonantů. U jihoslovanských jazyků nelze mluvit o čisté korelaci kvantity, ta je jen v češtině, slovenštině a maďarštině. V němčině může být taková korelace pouze v přízvukové pozici, a i to jen před některými konsonanty. V maďarštině se korelace vyvinula postupně od 15. století a žádný cizí vliv v ní hledat nelze, v češtině a ve slovenštině se vyvinula vnitřním vývojem.
- absence redukováných vokálů (pouze Décsy): Redukované vokály jsou přítomny ve slovinštině (což Décsy připisuje vlivu němčiny). Nejsou ale rovněž ve spoustě dalších jazyků, není to výjimečný jev. V maďarštině redukováné vokály zanikly do 13. století, také ve slovanských jazycích proběhl dlouhotrvající proces zániku jerů. Šlo o podobné, nikoli však stejné jevy a procesy, vzájemný vliv mezi nimi není možné hledat.
- malé množství diftongů (pouze Décsy): To ale neplatí pro slovenštinu ani pro některá maďarská nářečí. Tento rys lze uplatnit na srbochorvatštinu a slovinštinu, ale jelikož je negativní, je nicneříkající.
- nulový stupeň, samohláskové alternace (pouze Décsy): Alternace samohlásek v maďarštině není a nikdy nebyla v takovém smyslu jako v indoevropských jazycích. Nulový stupeň se v maďarštině vyskytuje v mnohem menší míře. K tomu v dalších evropských jazycích hraje podobně důležitou roli jako ve slovanských jazycích, tudíž to není rys specifický pro „dunajské“ jazyky.
- existence /h/, resp. opozice /h/ : /x/: Tyto jevy nejsou specifické pro podunajský region. Navíc jejich zobecnění je pro středoevropské jazyky velmi nepřesné. V maďarštině a srbochorvatštině je h-ová hláska neznělá, ve slovinštině je místo ní [x]. V češtině, slovenštině a horní lužické srbštině je h-ová hláska znělá (stejně jako v ukrajinštině a běloruštině). Fonologická pozice /h/ : /x/ existuje

v západoslovanských „podunajských“ jazycích, ale není v maďarštině, němčině ani v jihoslovanských jazycích. Potenciální vzájemné vlivy ve vývoji těchto fonémů je třeba vyloučit.

- desonorizace exploziv na konci slova: Décsy i Haarmann správně uvádějí, že maďarština je, co se tohoto rysu týče, výjimka – je ovšem třeba dodat, že jde o spisovnou a obecnou maďarštinu, v některých nářečích je tento jev přítomný i v maďarštině. Ale srbochorvatština též představuje areálovou výjimku z tohoto rysu. Navíc se tento jev vyskytuje i v mnohých dalších jazycích.
- liaison (pouze Décsy): V němčině (kterou ovšem Décsy do svazu nepočítá) jde fonetika věty proti tomuto jevu. Ve slovanských jazycích počítaných do svazu tento jev není a i v maďarštině je pouze omezeně.
- (syntetická) nominální flexe: Charakter nominální flexe je v němčině, v maďarštině a ve slovanských jazycích navzájem zásadně odlišného charakteru. Jak co do vyjadřování pádů, tak rodů, tak gramatického čísla.
- systém tří časů: Tento rys se neuplatňuje nejen v němčině, ale také ve slovenštině, v jejímž systému časů je dodnes plusquamperfektum, které mimochodem zcela nezmizelo ani z češtiny [sic!]. Srbochorvatský a slovinský systém (stejně jako polský a bulharský) jsou velmi komplikované, naopak systém tří časů má i ruština. Décsy místo toho mluví o nesyntetickém futuru – to ale zaprvé jde proti jeho tezi syntetického charakteru morfolgie těchto jazyků, zadruhé je třeba si uvědomit, že syntetické futurum je pouze v malém množství jazyků Evropy. Nové maďarské analytické futurum se vyvinulo vnitřním vývojem a není možné je označit za cizí (německý) vliv. Rovněž mluví Décsy o dvouznačnosti přítomného, který může označovat též budoucnost – ovšem u slovanských jazyků se tento jev slévá s gramatickým videm, jde tedy o jiný problém.
- slovesné prefixy: Jako společný je třeba tento rys odmítnout, protože funkčnětypologické srovnání ukazuje velké rozdíly mezi jednotlivými „podunajskými“ jazyky: velká část německých prefixů je odlučitelná, menší část neodlučitelná (někdy obojí, s významovými rozdíly). Ve slovanských jazycích se slovesné prefixy neodlučují nikdy, v maďarštině se naopak můžou odlučovat všechny. Slovanské slovesné prefixy jsou aspektuálními prostředky, není to tak, že by měly vždy sémantickou funkci. Německé prefixy naopak vyjadřují vid jen svým významem. Maďarské prefixy v tomto stojí blíže těm německým, ale

prefigované tvary často vyjadřují skončenost děje. Produktivní prefixaci mají ovšem rovněž jazyky, jimiž se mluví na východ od inkriminovaného regionu. Vývin slovanských a německých prefixů má původ ještě v indogermánském období, maďarské prefixy se také vyvinuly ještě před podunajskou érou. V jejich vzniku nelze hledat cizí vliv, ačkoliv pozdější ovlivnění některých jejich aspektů slovanskými jazyky nelze vyloučit.

- vliv latiny (pouze Décsy): Décsy zmiňuje otázku písmene *s* [š] a vliv latiny na syntax středoevropských jazyků. Lexikální vliv latiny na tyto jazyky obecně nelze považovat za specifikum. Příklady, které Décsy uvádí (lat. *missa*, maď. *mise*, sloven. *omša*, čes. *mše*), nejsou šťastné, protože maď. *mise* je slovanského původu. Ostatně problematika zmíněného písmene a jeho fonetické platnosti není ještě dostatečně prozkoumána (a ani v maďarštině nebyla jeho situace jednoznačná, srov. maď. *persze* < lat. *per se*). Konečně ani vliv latiny na syntax dotyčných jazyků nebyl tak výrazný.
- skládání slov (kompozita): Skládání slov a odvozování jsou důležité slovtvorné procesy i v jiných jazycích, nejen v jazycích středoevropských.
- silný purismus, zvláště v češtině a maďarštině (pouze Décsy): Purismus byl v jisté době charakteristický pro velkou část evropských jazyků. Kvantitativní data na toto téma nemáme a je otázka, zda se dají získat. A rovněž se nejedná o rys čistě jazykový, nýbrž i historický a společenský.

Následně autor navazuje na svoji kritiku metodologických chyb areálové typologie (zvláště té ve stylu Décsyho a Haarmanna) z úvodu studie a přidává k ní ještě několik otázek:

- Která varieta je základem areálového typu? Spisovný jazyk, obecný jazyk, nářečí?
- Základem srovnání má být funkční, strukturní hodnota prvku, nebo jeho absolutní výskyt (srov. foném – hláska)?
- Při porovnávání frekvence, má jít o frekvenci typovou, nebo tokenovou?
- Na základě kolika shodujících se rysů je možné konstatovat existenci areálového typu?
- Má každý rys stejnou váhu, nebo ne?

Poté představuje přehled 36 výrazných, specifických strukturních rysů maďarštiny, který má demonstrovat, nakolik je maďarština odlišná od sousedních jazyků a že tudíž tvoří zcela jiný jazykový typ. Uvedené rysy jsou částečně zděděny z prajazyka, ale je hodně takových, které nemohly nebo jen v zárodku mohly být v pramaďarštině nebo obskougorštině. Několik rysů

vzniklo vlivem sousedních indogermánských jazyků, několik dalších výrazných rysů společných se sousedními jazyky vzniklo v maďarštině nezávisle na nich. Svůj výklad k otázce dunajského jazykového svazu končí slovy:

Azt hiszem, Décsy és Haarmann téziseinek megcáfolásával és a bemutatott magyar nyelvi jellegzetességek felvonultatásával sikerült az olvasót meggyőzőnöm arról, hogy a dunatáji nyelvek „szövetségének” (Donausprachbund) elmélete a nyelvtudomány történetének lomtárába való. (Fodor 1984: 186)

[Myslím, že se mi vyvrácením Décsyho a Haarmannových tezí a výčtem osobitých vlastností maďarštiny podařilo přesvědčit čtenáře o tom, že teorie „svazu“ podunajských jazyků (Donausprachbund) patří na smetiště dějin lingvistiky.] (Přel. J. J.)

3.5.1.12 Emil Skála

Český germanista Emil Skála (1991/1992; 1998; 1999; 2000; 2002; 2004)⁸⁵ byl zastáncem myšlenky existence středoevropského jazykové svazu. O střední Evropě píše, že je to „oblast největších vzájemných vztahů v Evropě v kultuře, hospodářství, politice i jazykové komunikaci, která zahrnuje Německo, Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Slovinsko, Chorvatsko a Sedmihradsko“ (Skála 2000: 77). Uvádí, že teorii jazykových svazů jako první postuloval Pražský lingvistický kroužek v meziválečném období, a předkládá vysvětlení toho, proč se navzdory tomu pražský strukturalismus nezajímal o problematiku středoevropského jazykového svazu: patrně to bylo způsobeno nesnadnou emancipací českého a slovenského národa v bývalém Rakousku-Uhersku a nepříznivým, nepřátelským politickým vývojem v zemích okolo Československa; v celé střední Evropě byly rozšířeny puristické tendence a negativní postoje k přejímkám z němčiny.⁸⁶ Členové pražské školy, Vladimír Skalička a Pavel Trost, „[n]ehledali středoevropský jazykový svaz jako základní princip, nýbrž spíše jako pomocný faktor, především v oblasti fonologie“ (s. 78).

Hodně se ve své stati věnuje dějinám česko-německého bilingvismu a česko-německých jazykových kontaktů. Vyjmenovává některé podobnosti mezi češtinou a němčinou:

⁸⁵ Uvedené články mají vlastně identický obsah. Primárně zde vycházím ze Skála (2000).

⁸⁶ Zde je však třeba upozornit na postoje PLK k purismu (Havránek – Weingart, 1932).

- podobnosti a konvergence v historickém vývoji fonologických systémů (diftongizace, monoftongizace, zánik měkkých souhlásek v češtině, změna bilabiálního /w/ v labiodentální /v/);⁸⁷
- rozsáhlé podobnosti sémantických obsahů slov (např. u cca 150 sloves pohybu), množství kalků a přejímek;
- vznik početných exonym v obou jazycích (*Plzeň – Pilsen, Žatec – Saaz, Ústí – Aussig, Aachen – Cáchy, Mainz – Mohuč, Main – Mohan* atd.);
- podobnosti v oblasti částic (srov. Nekula, 1996);
- příjmení na bázi označení povolání (*Tesař – Zimmermann, Kolář – Wagner, Kovář – Schmied / Schmitt, Sklár / Sklenář – Glaser* atd.);
- frazeologické paralely (*čistý jako křišťál – klar wie Kristall, řvát jako lev – brüllen wie ein Löwe, bázlivý jako zajíc – ängstlich wie ein Hase*), četná přísloví;

V reakci na Skaličku (1968) píše: „Nepraktický je také pojem ‚dunajský jazykový svaz‘; vysvětlitelný je tím, že Skalička byl hungaristou. Německo ani Česko nejsou dunajské země.“ (Skála 2000: 84)

3.5.1.13 Helena Kurzová

Česká klasická filoložka a srovnávací jazykovědkyně Helena Kurzová (1996a; 1996b)⁸⁸ se areálovému výzkumu gramatické struktury středoevropských jazyků věnovala v rámci projektu „The Central Linguo-Cultural Area“.⁸⁹ Středoevropský jazykový areál⁹⁰ podle ní tvoří němčina, maďarština, čeština a slovenština (jako centrální středoevropské slovanské jazyky) a marginálně také slovinština, chorvatština a polština. Tyto jazyky sdílejí některé důležité morfonologické a morfosyntaktické rysy, které byly v dosavadním areálovém výzkumu brány v potaz pouze částečně.

Společným typologickým rysem jazyků tohoto areálu je syntetická nominální morfologie – tj. ne analytická jako v západoevropské zóně (např. fr. *du mot, de la main*),

⁸⁷ Rovněž odkazuje na studii Kučera – Monroe (1968), která upozorňuje na to, že blízká genetická příbuznost češtiny a ruštiny se projevuje podobnými fonotaktickými zákony, ovšem samotný fonologický systém češtiny má více společných rysů s němčinou než s ruštinou (Skála 2000: 78).

⁸⁸ Následující výklad je založen především na Kurzová (1996a).

⁸⁹ Šlo o projekt No. 831/91, Research Support Scheme of the Open Society Institute. Jako hlavní výstup projektu vznikl rukopis *Contribution to European areal linguistics: defining Central European area* (1995), který však jako takový publikován nikdy nebyl a který se v roce 2016 již v archivu Open Society Fund nepodařilo dohledat.

⁹⁰ Jakožto areál jazykové konvergence. Autorka upozorňuje na to, že jazyková konvergence balkánských jazyků, jež byla prototypem jazykového svazu, je výjimečná a nemůže být brána jako kritérium pro areály jazykové konvergence obecně.

nýbrž morfologie se slovní flexí v případě němčiny a maďarštiny (něm. *Wort – Wort-es*) či s kmenovou flexí v případě jazyků slovanských (např. čes. *slov-o – slov-a*).⁹¹ S ohledem na tento rys je ale severovýchodní hranice areálu (jihovýchodní hranice je dobře definována balkánským typem) – tedy směrem k severovýchodním jazykům slovanským – otevřena. Z této strany je však hranice areálu vymezená následujícím rysem syntaktickým.

V západoevropských jazycích lze vysledovat tendenci ke generalizaci a formalizaci věty: věta obligatorně obsahuje finitní sloveso a hlavní aktanty v nominativně akuzativní formě (v případě jazyků, které mají morfologii) nebo pozici (v případě jazyků, které vyjadřují hlavní aktanty pozičně). Naopak v severovýchodních slovanských jazycích včetně polštiny se vyskytují rovněž větné útvary jiného typu: predikáty ve tvaru středního rodu participia na *-no* nebo *-to* (např. pol. *gotowano obiady i wieczerze*), dativ s neosobní reflexivní konstrukcí (např. pol. *Tak mu się powiedziało*). V centrálních středoevropských slovanských jazycích nejsou takové konstrukce možné, oproti tomu v polštině, běloruštině, ukrajinštině, ruštině (a třeba i v litevštině) jsou tyto neosobní participiální predikáty velmi rozšířeny. Zmíněná tendence k formalizaci věty je typickým rysem SAE, v rámci středoevropského jazykového areálu jej reprezentuje nejvýrazněji němčina, ale sdílí jej i další jazyky areálu (srovnání maďarštiny s finštinou tyto výsledky také potvrzuje), které tak tvoří východní hranici tohoto jevu.

Co do fonologických shod je tento areál definován dvěma výraznými fonologickými vlastnostmi: přízvukem na první slabice (mimo nepřízvukných slovesných prefixů v němčině) a fonologicky relevantní délkou vokálů. Morfosyntaktické shody mezi jazyky středoevropského areálu jsou tyto (Kurzová 1996a: 61 a 73):

- syntetická nominální flexe;
- syntetické stupňování adjektiv a adverbí;
- jednoduchý temporální systém se třemi časy, bez sémanticky diferencovaných préterit;
- opisné futurum ingresivního typu;
- opisné pasivum;
- bicentrická větná stavba se základním slovosledem SVO;
- omezené užití participií ve funkci přechodníku;
- shodně vybudovaný systém spojkových vět;
- relativní věty se zájmeny tázacího původu;
- silně produktivní preverbializace.

⁹¹ Autorka zde odkazuje na typologii vypracovanou Lewym (1942).

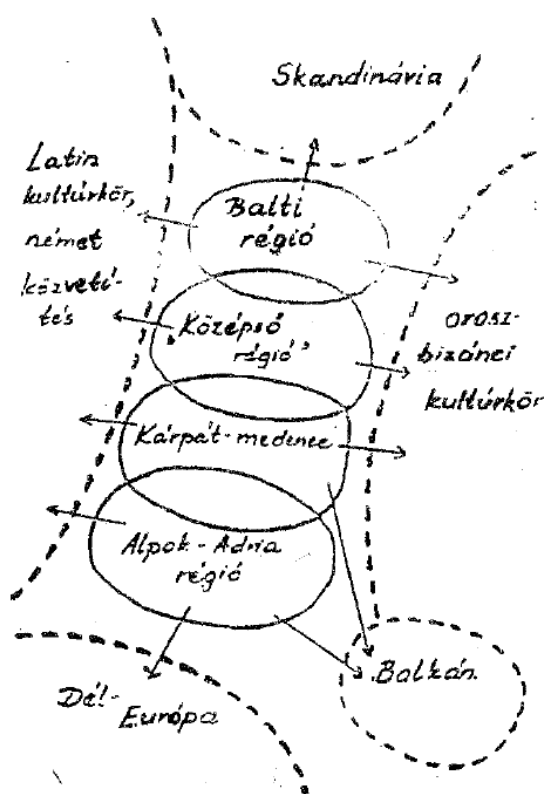
Z těchto shod věnovala autorka nejvíce pozornosti opisnému futuru (Kurzová 1996a: 64–67; 1996b). Zatímco ve většině jazyků Evropy je budoucí čas založen na modálních slovesech s významem přání nebo nutnosti, v jazycích středoevropského jazykového areálu měla pomocná slovesa futur (slov. *bud-*, něm. *werden*, maď. *fog*) původně ingresivní význam. Druhý rozdíl oproti většině evropských jazyků spočívá v tom, že zatímco v nich je obligatorní explicitní vyjádření futura, v jazycích středoevropského areálu jsou pro vyjádření futura často použity přítomné formy (čes. *napišu*, něm. *ich schreibe (es)*, maď. *megírom*). První zmíněná vlastnost je rozhodující, jelikož je to společná inovace středoevropských jazyků. Druhá vlastnost je archaický rys přítomný ve všech třech genetických větvích, ze kterých tyto jazyky pocházejí. Autorka se pak snaží ukázat, že restrikce v užití opisného futura (např. ve slovanských jazycích pouze na imperfektivní slovesa) je dána právě původním ingresivním významem pomocného slovesa.

3.5.1.14 János Puszta

Maďarský ugrofinista János Puszta (1994; 1996; 2003; 2015a; 2015b)⁹² označuje termínem *střední Evropa* celé teritorium táhnoucí se od alpsko-jaderského regionu k baltskému regionu a používá pro toto území také další termín: *region jantarové stezky* (*Amber Road region*). Tento areál leží mezi západní německou civilizací a východní byzantsko-ruskou civilizací a reprezentuje východní hranici západního kulturního okruhu (založeného na latině). Má kontakty na severu se Skandinávií, na jihovýchodě s Balkánem a na jihu se středozezemními kulturami. Jazykově tvoří středoevropský areál čeština, slovenština, chorvatština, slovinština, lotyšština, maďarština, estonština, livonština, finština (polština a litevština – jak se zatím zdá – zůstaly mimo homogenizační procesy areálu). Výjimečné postavení má v rámci tohoto svazu němčina, která ve svých různých historických a regionálních varietách ovlivňovala téměř celé území areálu a představovala dominantní donorní jazyk, zatímco pouze málo prvků přijímala od ostatních jazyků. Areál jantarové stezky v sobě zahrnuje dva jazykové svazy: baltský a dunajský. Rysy každého z těchto svazů cituje autor formou přehledu z předchozí literatury na toto téma.⁹³ A na tomto základě konstatuje společné rysy obou svazů: 1) korelace délky vokálů (krátké–dlouhé), 2) stálý slovní přízvuk, 3) syntetická jmenná deklinace, 4) přítomnost preverbií.

⁹² Vycházím zde z nejnovější monografie Puszta (2015a).

⁹³ Pro dunajský svaz jsou to Lewy (1942), Becker (1948), Skalička (1968), Décsy (1973), Haarmann (1976), Futaky et al. (1978), Balázs (1983), Honti (2000), Mikola (2002).

Obr. 7. Schéma střeoevropského jazykového areálu (regionu jantarové stezky), jeho vnitřního složení a sousedských vztahů (Pusztay 1996: 12).

Za sebe pak formuluje následující teze o jazykové konvergenci tohoto regionu jantarové stezky:

From a linguistic point of view, I interpret Central Europe as a union – predominantly influenced by the German language – characterised by the following features (although not present in all the languages to the same extent):

- language development based on the mother tongue – linguistic purism;
- the belt of composite languages
- the belt of languages with affix sequences;
- the belt of languages with preverbs;
- unification in the rectio system. (Pusztay 2015: 57)

1) Jazykový vývoj založený na mateřštině – jazykový purismus: Na základě dlouhého historického vývoje postojů ke slovům cizího původu se němčina – na rozdíl od angličtiny, která používá hlavně terminologii založenou na latině – snaží používat své vlastní jazykové prostředky. Mezi lexikálními inovacemi nejradikálnějšího pionýra německého purismu Philippa von Zesena (1619–1689) jsou například také výrazy uvedené v tab. 2. Takoveto

řešení, jak se vyrovnat se slovy cizího původu, sloužilo pak jako model rovněž pro středoevropské jazyky. Maďarské, estonské a lotyšské ekvivalenty daných výrazů – rovněž uvedené v tabulce – vykazují podobný vzorec.

Význam	Německý výraz, který měl být nahrazen	Německý neologismus	Maďarský výraz	Estonský výraz	Lotyšský výraz
‚kyticé‘	<i>Bouquet</i>	<i>Blumen-strauß</i>	<i>virág-csokor</i>	<i>lille-kimp</i>	<i>puķu-pušķis</i>
‚pravopis‘	<i>Orthographie</i>	<i>Recht-schreibung</i>	<i>helyes-írás</i>	<i>õige-kiri</i>	<i>pareiz-rakstība</i>
‚vysoká škola‘	<i>Universität</i>	<i>Hoch-schule</i>	<i>fõ-iskola</i>	<i>kõrg-kool</i>	<i>augst-skola</i>
‚rukopis‘	<i>Manuskript</i>	<i>Hand-schrift</i>	<i>kéz-irat</i>	<i>käe-kiri</i>	<i>rok-raksts</i>

Tab. 2. Tabulka založená na příkladech z Pustay (2015: 59). Spojovníky naznačují rozdělení složenin na jednotlivé části (dodal J. J.).

2) Pás kompozičních jazyků: Jazyky středoevropského areálu jsou charakteristické tvořením složenin, z historického hlediska nejčastěji kalkovaných z němčiny. Například v maďarštině se frekvence využívání slovtvorného skládání výrazně změnila: zatímco ve 13. století tvořila kompozita 4 % nově utvořených slov, v druhé polovině 20. století to bylo již 35 %, přičemž většina z nich byly kalky a to především z němčiny. Podobné tendence viděl na konci 18. století v češtině Josef Dobrovský, jenž vyjádřil své obavy o tom, jak jsou nová slova v češtině tvořena podle německého vzoru. Chorvatští jazykoví reformátoři volili zejména metodu přejímek z jiných jazyků, zejména z češtiny. Ovšem pokud vznikla kompozita, je v nich patrný německý model. Některé složeniny pak byly utvořeny podle vzoru maďarského. Pro vývoj spisovné slovinštiny sehrály významnou roli další slovanské jazyky, zejména čeština a chorvatština. Ovšem kompozita či odvozeniny s preverbii založené na češtině a chorvatštině často odrážely své německé (popř. maďarské) pravzory.

Pusztay – sám autor několika glosářů terminologie EU pro různé jazyky (finština: Pusztay 1998a; němčina: Pusztay 1998b; estonština: Pusztay – Rütmaa 1999) – tvrdí, že i materiál této teprve nedávno nově tvořené terminologie ukazuje, že skládání je charakteristické pro středoevropský jazykový areál v kontrastu s regionem západní Evropy, jehož jazyky preferují struktury simplexní či předložkové.⁹⁴

⁹⁴ Je však na místě poznamenat, že konkrétní výsledky uvádí pouze pro srovnání materiálu německého, maďarského, estonského a finského.

3) Pás jazyků sekvencujících afixy: Míjí se tím skutečnost, že slovní základ může přibírat několik afixů či jiných gramatických morfémů (např. preverbia), jako např. maďarské *el-vár-os-i-as-odik* ‚poměřit se‘ (od základu *vár* ‚město‘) či německé *ver-viel-fält-ig-en* ‚rozmnožit‘ (od základu *viel* ‚mnoho‘). Z jazyků areálu, které zde autor zkoumal, jsou to zejména němčina, maďarština, estonština a lotyšština, ve kterých jsou tyto struktury frekventované. Tento jev by ale měl být v budoucnu lépe prozkoumán.

4) Pás preverbiálních jazyků: Jazyky středoevropského areálu jsou charakteristické tím, že mají rozvinutý systém preverbií. Indoevropské jazyky areálu takový systém měly, zatímco v uralských jazycích areálu se teprve vyvinul. Zdá se, že jediným uralským jazykem areálu, který měl zárodky takového systému již v 9. století, byla maďarština, ve které se systém preverbií zcela rozvinul pod vlivem sousedních jazyků, hlavně němčiny (např. něm. *ver-sehen* – maď. *el-lát*). (Maďarská preverbia vykazují větší podobnost se slovanskými adverbii a odlučitelnými německými preverbii než s neodlučitelnými latinskými a slovanskými preverbii, srov. Hadrovics 1976.) Dále se takový systém bohatě vyvinul v estonštině. Méně pak v livonštině, vepštině, finštině.

5) Homogenizace rekčního systému: Všechny jazyky areálu střední Evropy mají kategorii tří směrů (kam – kde – odkud), ačkoliv morfologické a morfosyntaktické prostředky, které pro vyjadřování těchto významů používají, se různí (uralské jazyky používají velmi bohatý systém jmenných sufixů a množství postpozic, kdežto v indoevropských jazycích je dominantním prostředkem kombinace prepozice a pádu). V uralských jazycích některá slovesa vyžadují lativní vazbu (např. ‚opustit‘, ‚zůstat‘, ‚zemřít‘), jiná slovesa vazbu ablativní (např. ‚hledat‘, ‚najít‘, ‚vzít‘), v indoevropských jazycích se tato slovesa pojí s lokativem. Ovšem ukazuje se, že v maďarštině a v menší míře také v estonštině jsou původní (ab)lativní rekce nahrazovány lokativními, čímž se tyto jazyky přibližují němčině (např. maď. *otthon hagytam* ‚nechal jsem to doma‘, *a helyén maradt* ‚zůstal na svém místě‘, *hol találtad?* ‚kde jsi to našel?‘, *hol keresed?* ‚kde to hledáš?‘).⁹⁵

3.5.1.15 Jiří Pilarský

Český germanista a slavista Jiří Pilarský věnoval problematice středoevropského jazykového areálu řadu studií (zejm. 1995a; 1997a; 1998; 2000a; 2001a) a především svoji nepublikovanou habilitační práci *Donausprachbund: Das arealistische Profil einer*

⁹⁵ I zde se hodí uvést komentář, že např. slovanské jazyky zmiňuje autor jen v jedné větě, jedním chorvatským příkladem.

Sprachlandschaft (2001b).⁹⁶ V první části práce autor představuje principiální a metodologické založení haarmannovské areálové typologie, v jejímž rámci svou analýzu uskutečnil.

V části druhé resumuje dosavadní literaturu tématu středoevropského jazykového areálu, pro který si zvolil termín *Zentraleuropäischen Arealtyp* (Arealtyp je zde faktickým ekvivalentem pojmu *Sprachbund*). Shrnutou literaturu rozdělil do tří vývojových fází: předstrukturalistická fáze (Becker, Hadrovics), předmetodologická fáze (Novák, Lewy, Gáldi, Skalička, Décsy, Pusztay) a moderní areálovětypologická perspektiva (Haarmann, Balázs). Zmiňuje rovněž kritiky konceptu tohoto jazykového areálu (Fodor, Futaky et al.), kterým vytýká jejich neporozumění principům areálové typologie. Zejména zdůrazňuje to, že: konvergenční jevy nemusí nutně spočívat na recipročním efektu; areálové paralely nemusí být z obecného hlediska vzácné, řídké; záleží hlavně na kombinaci daných rysů; záleží na kontrastivní přítomnosti rysů v jazycích areálu vůči jejich absenci v okolních jazycích; pro identifikaci areálového typu nejsou nutné absolutní obecnětypologické shody mezi jazyky, jde spíše o tendence a trendy ve směru konvergence.

Třetí část práce podává areálovětypologický profil středoevropského areálového typu, který představují následující jazyky: němčina, maďarština, čeština, slovenština, srbochorvatština, slovinština. Autor jednotlivě probírá ty strukturní rysy připisované v předchozí literatuře středoevropskému/dunajskému jazykovému svazu, jež jsou nejnadějnějšími kandidáty na rysy areálového typu. Podrobuje tyto rysy detailní analýze jak v jazycích areálu, tak také v jazycích se středoevropským areálem bezprostředně sousedících (tzv. *Kontaktzone*), kterými jsou dánština, nizozemština, francouzština, italština, albánština, makedonština, bulharština, rumunština, ukrajinština, polština, lužická srbština. Aby bylo rys možné uznat za rys daného areálového typu, staví postulát jeho minimálně 50% kontrastnosti vůči okolním jazykům (tedy že daný rys by neměl být přítomen ve více jak 50 % jazyků kontaktní zóny). Probírané rysy jsou následující (s. 51–139, 213–215):

- přízvuk na první slabice: Ve většině jazyků středoevropského jazykového areálu je přízvuk vázán na první slabiku a zároveň ve většině jazyků kontaktní zóny není, tudíž může být tento strukturní rys uznán za charakteristický rys areálu. Naopak nefonologičnost přízvuku se takovýmto charakteristickým rysem být neukázala.

⁹⁶ Zmíněné studie se týkají témat, která jsou zapracována a do širšího kontextu zasazena právě v uvedené habilitační práci, již v následujících odstavcích shrnuji. Stejně tak jsou do jeho habilitační práce zahrnuta příbuzná témata, kterými se autor zabýval v dalších svých publikacích (Pilarský 1990; 1991; 1995b; 1996a; 1996b; 1997b; 2000b; 2000c).

- fonologická opozice kvantity vokálů: Navzdory rozdílům v charakteru a fungování tohoto jevu v různých jazycích areálu takovouto funkční opozicí disponují všechny. I tento rys je dostatečně kontrastní oproti jazykům kontaktní zóny.
- desonorizace znělého konsonantu na konci slova: Tento rys je třeba pro středoevropský areál odmítnout, jelikož zaprvé je přítomen pouze v několika jazycích areálu, ve kterých je navíc realizován v každém jiným způsobem, zadruhé se vyskytuje i v některých jazycích kontaktní zóny a není dostatečně kontrastní.
- vyšší podíl guturálních frikativ a jejich zvýšená tendence k fonologizaci: Toto je reformulace neudržitelného rysu „opozice /h/ : /x/“ (Décsy, Haarmann). Analýza ukázala, že v rámci areálu jsou pouze dva jazyky, v nichž je takováto opozice dobře vyvinuta a funkčně široce využita (čeština, slovenština), v dalším je fonologizována pouze zčásti a funkčně využita minimálně (němčina), v jiných fonologizována není vůbec (maďarština, srbochorvatština, slovinština). Navíc kontrastnost tohoto rysu vůči jazykům kontaktní zóny je malá, ačkoli její kvantifikace není dost dobře možná.
- absence redukce vokálů: Tento rys neplatí pro němčinu a slovinštinu, jeho kontrastnost dosahuje 55 %. Může být tedy uznán za rys středoevropského areálu, ale s omezenou platností a specificitou.
- produktivní slovesná prefixace: Tento rys pokrývá celou oblast jazyků areálu, avšak je vůči jazykům kontaktní zóny málo specifický.
- syntetická nominální flexe: Tento rys rovněž pokrývá celou oblast areálu (i když v případě němčiny s jistými omezeními) a zároveň se jeho kontrastnost zdá být dostatečná.
- systém tří gramatických časů: S výjimkou němčiny a některých odchylek v srbochorvatštině platí tento rys pro celý areál a zároveň je vysoce kontrastní vůči okolním jazykům.
- lexikální konvergence: Tento jev je samozřejmě širší a komplikovanější než strukturní rys. Lze najít kontrastní příklady specifické pro středoevropský jazykový areál, ovšem celá tato problematika si vyžaduje další výzkum.
- preponovaný člen: Tento rys má pouze omezenou platnost v rámci areálu (němčina, maďarština), je ale organickou součástí zde uvedeného posledního rysu, tudíž je zbytečné jej považovat za samostatný rys.
- společné motivace slovesných rekcí: Tento rys nemůže obstát, jelikož v rámci areálu je v tomto ohledu přinejmenším stejné množství analogií a rozdílů jako mimo něj.

- lehká preference k prenominální pozici atributu v rámci nominální fráze: Charakter nominální fráze je v daných jazycích z velké části určen jejich genetickou afiliací, která vysvětluje mnoho podstatných vzájemných rozdílů. Na druhou stranu lze však vykázat také nezanedbatelné areálové podobnosti jak ve struktuře nominální fráze, tak v otázce pozice jejich atributů – ve smyslu výše uvedené tendence. Je obtížné tyto vlastnosti doložit statisticky a také jsou stěží dokumentovatelné kontrastivně.

S ohledem na jejich nízkou relevanci a/nebo kontrastnost je třeba z právě uvedené sady vyloučit čtyři rysy (desonorizace znělého konsonantu na konci slova, vyšší podíl guturálních frikativ a jejich zvýšená tendence k fonologizaci, preponovaný člen, společné motivace slovesných rekcí). Tím autor dospívá k sadě osmi rysů či izoglos (pokrývajících všechny základní oblasti jazykového systému: fonologii, morfologii, syntax, lexikon), které jak co do své relevance, tak co do své kontrastnosti definují středoevropský areálový typ:

Nr.	Strukturmerkmal	Deutsch	Ungarisch	Tschechisch	Slowakisch	Serbokroatisch	Slowenisch
1.	Akzent auf der 1. Wortsilbe	(+)	+	+	+	(-)	-
2.	Phonologische Quantitätsopposition der Vokale	+	+	+	+	+	+
3.	Nichtvorhandensein der Vokalreduktion	-	+	+	+	+	-
4.	Produktive Verbalpräfigierung	+	+	+	+	+	+
5.	Synthetische Nominalflexion	(+)	+	+	+	+	+
6.	Dreitempussystem	-	+	+	+	(+)	+
7.	Lexikalische Konvergenzen	+	+	+	+	+	+
8.	Leichte Präferenz für die Voranstellung der Attribute der NomP	+	+	+	+	+	+

Tab. 3. Tabulka shrnující rysy, jež definují středoevropský areálový typ (Pilarský 2001b: 216).

V jazycích areálu jsou tyto rysy zastoupeny v následující míře:

8 rysů	maďarština, čeština, slovenština
6–7 rysů	srbochorvatština
6 rysů	slovinština
4–6 rysů	němčina

Z toho je zřejmé, že centrální zónu středoevropského areálového typu tvoří maďarština, čeština a slovenština, periferní zónu srbochorvatština, slovinština a němčina. V němčině a částečně ve slovinštině se projevují rysy SAE, v srbochorvatštině pak rysy balkánského areálového typu.

Jelikož jazyky tohoto areálu splňují i další požadavky pro postulování areálového typu (Haarmann 1978: 72) – tj.: 1) dané jazyky musí být po delší dobu v úzkém kontaktu; 2) musí mezi nimi dojít k vzájemnému, příp. jednostrannému lexikálnímu přejímání; 3) musí mít rovněž další areálové paralely, které nedosahují statusu strukturních rysů – odpovídá autor na několikrát pokládanou otázku: „Existuje vůbec dunajský jazykový svaz?“ jednoznačně kladně. Ovšem s upozorněním, že je třeba rozumět tomu právě ve smyslu výše uvedených analýz. V minulosti totiž bylo kolem tohoto pojmu množství nedorozumění a dezinterpretací, legend a mýtů.

Část autorovy práce je ale věnována i dalším parciálním otázkám, které se středoevropských jazyků dotýkají (část 3.2). Jde o izoglosy, které jazyky středoevropského jazykového areálu spojují s jazyky jiného areálu nebo je od nich naopak více či méně jasně odlišují. Na rozdíl od areálovětypologického šetření uvedeného výše je zde řeč i o otázkách historického vývoje daných jazyků. Jako například v otázce paralelního vývoje hláskosloví maďarštiny, rumunštiny a slovanštiny, u kterých všech došlo k zániku finálních vokálů, či v otázce sylabické a slovní harmonie v jazycích eurasijského jazykové svazu a středoevropského jazykového svazu. Dále je to také areálová distribuce r-ových hlásek, které vykazují v rámci jazyků střední Evropy velkou variabilitu tvořící přechodovou oblast mezi eurasijským svazem a SAE; areálovětypologický výzkum ortografických systémů Evropy, jejichž typologická distribuce koresponduje s areálovou typologií jazykových systémů; a také některé otázky podobnosti/rozdílnosti rumunštiny a moldavštiny či otázky etymologie karpatismů.

3.5.1.16 Stefan Michael Newerkla

Rakouský bohemista a slovakista Stefan Michael Newerkla ve svých pracích (2000; 2002a; 2002b; 2002–2003; 2004a; 2004b resp. 2011: 80–86; aj.)⁹⁷ resumoval dosavadní výsledky na téma středoevropského jazykového svazu (Novák, Lewy, Skalička, Décsy,

⁹⁷ Studie Newerkla (2002a; 2002b; 2002–2003) jsou víceméně shodné, Newerkla (2000) je jejich raná verze, Newerkla (2004a) jejich verze nejvyspělejší, ze které zde čerpám primárně. Text Newerkla (2004b resp. 2011: 80–86) je teoretická část slovníku přejímek založená na předchozích studiích.

Haarmann, Skála, Kurzová), připomněl také práce o vzájemném vlivu německo-českém (Berger) a některé další podobnosti (alespoň některých) středoevropských jazyků, např.: paralelní příjmení, frazeologické obdoby, hojná společná přísloví, sblížení obsahů slov, podobné tvary číslovek 11–19.

Zejména upozornil v této souvislosti na pluricentrický charakter němčiny a na to, že konvergenční procesy jazyků areálu se často týkají té variety němčiny, která je poněkud zjednodušeně označována jako rakouská němčina (ačkoliv taková jednotná rakouská varieta v podstatě neexistuje a některé jevy lze detekovat pouze v němčině ve východní polovině dnešního rakouského území, jiné jsou užívány ve všech spolkových zemích Rakouska, další zase nejen v Rakousku, nýbrž i v sousedním Bavorsku nebo i jinde na jihu Německa).

Poukázal na to také ve vztahu k některým předložkovým vazbám, které jsou (či byly) shodné v češtině, slovenštině, maďarštině, slovinštině a právě v němčině v Rakousku, avšak liší se od němčiny používané ve zbytku německé jazykové oblasti (a někdy používané dnes i v Rakousku), např.: čes. *vykonat zkoušku z ruštiny*, slk. *vykonat' skúšku z ruštiny*, sln. *opraviti izpit iz ruščine*, maď. *oroszból vizsgázni*, rak. *eine Prüfung aus Russisch ablegen* – něm. *eine Prüfung in Russisch ablegen*; čes. *sedět u stolu*, slk. *sedieť pri stole*, sln. *sedeti pri mizi*, maď. *asztalnál ülni*, rak. *beim Tisch sitzen* – něm. *am Tisch sitzen*;⁹⁸ oproti standardní němčině častější užívání předložky *auf* u místních údajů v mluvené němčině na východě Rakouska: např. *auf der Universität*, *auf der Post*, *auf dem Hof*, *auf dem Konzert*, *auf dem Markt* – čes. *na univerzitě*, *na poště*, *na dvoře*, *na koncertě*, *na trhu* – slk. *na univerzite*, *na pošte*, *na dvore*, *na koncerte*, *na trhu* – sln. *na univerzi*, *na pošti*, *na dvoru*, *na koncertu*, *na trgu* – maď. *az egyetemen*, *a postán*, *az udvaron*, *a koncerten*, *a piacon*.

Vlastní těžiště Newerklova výzkumu a jeho inovativní přínos však spočívá v oblasti lexikálních přejímek (zejména) mezi němčinou a češtinou, popř. slovenštinou (viz 3.7.1.3). V návaznosti na zvážení dosavadních výsledků výzkumu areálu rovněž později navrhl (např. 2007a; 2011; 2014), „abychom spíše než o jednom středoevropském jazykovém areálu hovořili přesněji o několika středoevropských jazykových kontakto- východě Rakouska: např. *auf der Universität*, *auf der Post*, *auf dem Hof*, *auf dem Konzert*, *auf dem Markt* – čes. *na univerzitě*, *na poště*, *na dvoře*, *na koncertě*, *na trhu* – slk. *na univerzite*, *na pošte*, *na dvore*, *na koncerte*, *na trhu* – sln. *na univerzi*, *na pošti*, *na dvoru*, *na koncertu*, *na trgu* – maď. *az egyetemen*, *a postán*, *az udvaron*, *a koncerten*, *a piacon*.

⁹⁸ Newerkla (2007b: 40–41) uvádí příklady dalších předložkových vazeb (a idiomů), které jsou shodné v češtině a „rakouské němčině“, zatímco se liší od němčiny používané mimo Rakousko.

3.5.1.17 George Thomas

Kanadský slavista George Thomas se svojí studií „Exploring the parameters of a Central European *Sprachbund*“ (2008) zapojil do diskuse o otázce existence, či neexistence středoevropského jazykového svazu – a to tím způsobem, že představil argumenty pro uznání jeho existence. Tento středoevropský, resp. jak jej ve studii nazývá: karpatský jazykový svaz (*Carpathian Sprachbund*) se podle něj skládá z češtiny, slovenštiny, slovinštiny, kajkavské chorvatštiny, maďarštiny, jidiš a bavorsko-rakouského dialektu němčiny. Thomas identifikuje jedenáct společných strukturních rysů tohoto svazu (pět fonologických, šest morfosyntaktických) a tvrdí, že míra participace jednotlivých jazyků na tomto svazu je srovnatelná se situací jazyků v lingvisty obecně přijímaném balkánském jazykovém svazu. Diskutuje otázku, které jazyky by měly být do výzkumu zařazeny, a to na základě dějin jazykové situace ve střední Evropě, v návaznosti na společnou kulturní zkušenost tohoto teritoria – tedy na Habsburskou monarchii (po roce 1772, ale hlavně před ním). Poté detailně probírá a komentuje různé fonologické a morfosyntaktické rysy a jejich diachronní vývoj ve středoevropských jazycích, načež dospívá k jedenácti rysům – viz tab. 4 a 5 (fonologické rysy mají zkratku P, morfosyntaktické zkratku G).

Phenomenon	Languages	Possible Source	Typological Status in Europe	Typological Status in Slavic
P1 Absence of phonemic pitch	G/Y: + H: + Rom: + Cz/Slk: + Kajk: (+) Sln (dial.): (+)	convergence of Slavic towards non-tonemic neighbours	widespread; tones preserved only in varieties of Balto-Slavic	widespread; tones preserved only in Western South Slavic
P2 Fixed initial stress	G: + H: + Y: + Cz/Slk: +	convergence of Slavic towards G and H	not unusual, e.g., Finnish	also USo, LSo, Kashubian (dial.)
P3 Phonemic quantity in vowels	G/Y (stressed): + H: + Rom: + Cz/Slk: +	common internal development, convergence	not unusual	only Old Pol and Proto-So
P4 No phonemic opposition of palatalization	G/Y: + H: + Rom: + Cz: + Slk: (+) Sln/SCr: +	convergence of Slavic towards neighbours	irrelevant outside Slavic	also in South Slavic
P5 Medial /	G/Y: + H: + Cz: + Slk: (+) Sln/SCr: +	common convergence towards SAE feature	widespread, typical pan-European	unique

Tab. 4. Přehled fonologických rysů karpatského jazykové svazu (Thomas 2008: 150, Table 1).

Phenomenon	Languages	Possible Source	Typological Status in Europe	Typological Status in Slavic
G1 Three-tense system	Bav-Austr/Y: + H: + Rom: + Cz/Slk: + Sln/Kajk: +	general convergence	not unusual	not unusual: also East Slavic and Pol
G2 Perfect as the sole preterite	Bav-Austr /Y + H + Cz/Slovak + Sln/Kajk: +	general convergence	not unusual	not unusual: also East Slavic and Pol
G3 Periphrastic future with the verb 'become'	G: + H: (+) Cz +/Slk + Kajk/Sln (+)	verb 'become' + past active participle (Cr, Sln) or infinitive (G, Cz, Slk); partial convergence	unknown outside these languages and other Slavic varieties	also Pol (1&2); USo, LSo, East Slavic (2)
G4 Pluperfect formed with the double perfect	Bav-Austr/Y: + Cz (+)/Slk: + Sln: (+)/ Kajk/Štok: +	convergence towards Slavic feature	unusual	in earlier versions of several languages now only Pol, Ukr
G5 Prepositive definite article with the demonstrative	G/Y: + H: + Rom + Cz (+) Sln +	general convergence under German influence	widespread in Western Europe	unique now but formerly Pol, USo & LSo
G6 Prepositive indefinite article with the numeral 'one'	G/Y: + H: + Cz/Slk: (+) Kajk/Sln +	general convergence under German influence	widespread in Western Europe and Balkans	also Balkan Slavic

Tab. 5. Přehled morfosyntaktických rysů karpatského jazykové svazu (Thomas 2008: 151, Table 2).

Jak je vidět, čtyři ze šesti morfosyntaktických rysů se týkají podobností v systému gramatických časů, další dva pak gramatických členů. Thomasem provedená kvantifikace

rysů u jednotlivých jazyků (tzn. přítomnost rysu 1, částečná přítomnost 0,5, nepřítomnost 0) přinesla následující výsledky:⁹⁹

- 11 bavorsko-rakouský dialekt němčiny (5P + 6G);
- 10 jidiš (5P + 5G);
- 9 čeština (5P + 4G), maďarština (5P + 4G);
- 8,5 slovenština (4P + 4,5G);
- 8 spisovná němčina (5P + 3G);
- 7,5 slovinské dialekty (2,5P + 5G);
- 7 kajkavská chorvatština (2,5P + 4,5G), spisovná slovinština (2P + 5G);
- 5 romština (3P + 2G);
- 3,5 spisovná chorvatština (2P + 1,5G).

Na základě toho všeho dospívá Thomas k několika závěrům. Zaprvé upozorňuje, že mluvené variety (dialekty) sdílejí více rysů jazykového svazu než jejich spisovné variety. Do jisté míry – říká – to může být způsobeno tím, že rysy vzniklé jazykovým kontaktem byly předmětem puristických intervencí tvůrců spisovných kodifikací. A dodává: ostatně sám takový purismus je rysem jazykového a jazykovědného klimatu Karpatské kotliny.¹⁰⁰ Zmíněná disparátnost mezi dialekty a spisovnými standardy je zvláště hodná pozornosti u jazyků, jejichž hranice překračují hranice Karpatské kotliny, tj. srbochorvatština a němčina, u nichž největší mírou sdílení daných rysů vykazují dialekty spadající do zkoumaného regionu. Zadruhé tyto výsledky zřejmě podporují hypotézu Skály, Nekuly a Newerkly tvrdící, že jádrem tohoto jazykového svazu je bavorsko-česká kontaktní zóna. Zatřetí zvláště s ohledem na morfosyntaktické rysy je patrné, že do výzkumů středoevropského jazykového svazu musí být zapojeny nejen dialekty západoslovanské, ale rovněž dialekty jihoslovanské. S ohledem na míru distribuce zvláště fonologických rysů v různých dialektech slovinštiny můžeme tvrdit, že tento jazyk náleží někam mezi jádro a periferii tohoto jazykového svazu. Dále romština – jelikož tvary gramatických časů netvoří analyticky a její určitý člen je zřejmě výsledkem dřívějšího kontaktu s řečtinou – by spíše než za jeden z jazyků svazu měla být považována za jazyk, který se prostě účastní mnoha lokálních kontaktních situací v regionu. Průměrné zastoupení náležitých společných rysů svazu v jednotlivých jazycích je u jazyků balkánského svazu průměrně 85,4 % (Lindstedt 2000: 232–234), u jazyků karpatských (tj.

⁹⁹ Tuto metodu kvantifikace převzal Thomas s explicitním odkazem od Lindstedta (2000), jenž stejným způsobem reprezentoval míru distribuce některých morfosyntaktických rysů v jazycích balkánského jazykového svazu. Mimořádně stejný postup využil např. Masica (1976) či též van der Auwera (1998a) při konstrukci tzv. izopleťových map distribuce jazykových rysů.

¹⁰⁰ Tomuto tématu se autor věnoval v jiných svých pracích – srov. např. Thomas (1991; 2003).

středoevropských) 80,5 % (pokud vezmeme v potaz pouze morfosyntaktické rysy a vyloučíme romštinu, pak je to 71,6 %), což dle Thomase opravňuje k tvrzení o existenci karpatského jazykového svazu. Co se týče dalších blízkých slovanských jazyků, polština by získala skóre 4 (1P + 3G), horní lužická srbština 4 (2P + 2G) a srbština 3,5 (2P + 1,5G) – což zřejmě s jistými výhradami podporuje tvrzení Kurzové (1996a: 58; 1996b: 4–5), že by polština měla být považována za periferní člen tohoto jazykového svazu.

K otázce vzniku karpatského svazu Thomas uvádí, že na něj mělo vliv rozšíření němčiny jako *lingua franca* a také četná přítomnost jejích rodilých mluvčích na mnoha místech regionu a částečně také vliv slovanských jazyků. Shrnuje vzorce konvergence jazyků svazu co do daných rysů, tj. zda se v jejich případě jedná o inovaci, či rys zděděný (Thomas 2008: 152–153, tab. 3), a tyto údaje opět kvantifikuje (úplná inovace 1, částečná změna 0,5, za každý stupeň rysu G3 0,33):

11 (100 %)	čeština
9 (82 %)	slovenština
8,66 (78,8 %)	slovinština
8,5 (77,3 %)	bavorsko-rakouský dialekt němčiny
7,83 (71,2 %)	jidiš
7,66 (69,7 %)	kajkavská chorvatština
5,33 (48,5 %)	maďarština

Pokud vezmeme v potaz pouze morfosyntaktické rysy:

100 %	čeština, bavorsko-rakouský dialekt němčiny
94,3 %	slovinština
88,8 %	jidiš
83 %	slovenština
76,6 %	kajkavská chorvatština
72,2 %	maďarština

Z čehož lze usuzovat, že čeština, slovenština, kajkavská chorvatština a slovinština se přiblížily němčině a maďarštině co do vlastností fonologických, zatímco v oblasti morfosyntaxe takový jednoznačný směr vlivu viditelný není.

Na závěr Thomas zdůrazňuje, že vychází především z pozice slavisty, proto před vnesením autoritativní konkluze na toto téma by měli názory, které zde formuloval, zhodnotit také germanisté, hungaristé a odborníci na jidiš.

3.5.1.18 Ondřej Bláha

Monografie českého slavisty Ondřeje Bláhy *Jazyky střední Evropy* (2015) představuje ojedinělý syntetický příspěvek opírající se o množství odborné literatury, který ve stručnosti podává základní přehled problematiky, a to komplexním způsobem, z více hledisek. Nejčastěji autor mluví o „jazycích střední Evropy“, „jazycích středoevropského areálu“ či o „středoevropském jazykovém areálu“ a zahrnuje sem: němčinu, češtinu, horní a dolní lužickou srbštinu, polštinu, slovenštinu, maďarštinu, slovinštinu, chorvatštinu. První část první kapitoly práce je věnována kulturněhistorickému vymezení střední Evropy (o němž je i zde zdůrazněno, jak různorodé a nejednoznačné je, včetně podtržení otázky neostrých vnějších i vnitřních hranic střední Evropy).¹⁰¹ Na to navazuje stručná sociolingvistická charakteristika jednotlivých jazyků střední Evropy, následovaná stručným bodovým nástinem dějin jednotlivých jazyků střední Evropy (rozděleným na několik historických období). Poté je podán přehled vývoje jazykové (kontaktní) situace ve střední Evropě, na kterou autor aplikuje pojmový aparát Thomason[ové] (2001). Předmětem druhé kapitoly je lexikum jazyků střední Evropy. Kapitola začíná tematizováním otázky rozdílného relativního poměru mezi lexémy značkovými, derivovanými a komponovanými v různých středoevropských jazycích, stejně jako relativním poměrem domácích vs. přejatých lexémů v nich. Poté následuje dlouhý přehled lexikálního přejímání (někdy i kalkování) – zejména vzájemného – ve středoevropských jazycích, rozdělený do skupin: kulturní evropeismy (včetně germanismů v ostatních jazycích regionu), slavismy, hungarismy. Třetí kapitola se zabývá podobnostmi v gramatické struktuře těchto jazyků. Na jednom místě sice uvádí dunajský jazykový svaz a cituje jeho charakteristické rysy podle Décsyho, za nejdůležitější práce však označuje práce Pilarského a Kurzové. Jako podobnosti a konvergence ve struktuře jazyků střední Evropy uvádí následující jevy:

- slovtvorba:
 - syntetický charakter lexika (derivace, kompozice);
 - syntetické stupňování;
 - prefixace;
- syntax:
 - shody předložkových vazeb sloves;
 - základní typy souvětí;

¹⁰¹ Autor zavádí rozdělení středoevropského areálu na dva navzájem těsně spjaté subareály: (severo)západní sudetský subareál a (jiho)východní panonský subareál (Bláha 2015: 16–19).

- přívlastkové věty s flektovanými relativy;
- relativa ze zájmen tázacího původu;
- shody v užívání dalších spojovacích výrazů;
- tendence k vyjadřování vedlejších predikací závislými větami, tedy ne nevětně;
- tendence k formalizaci věty (tj. k obligatornímu a formálně signalizovanému vyjadřování jednotlivých větných členů, včetně subjektu);
 - relativně málo časté užívání neosobních vět;
 - sklon k potlačování jiných než čistě syntaktických funkcí pádů;
- široké použití opisného pasiva;
- flexe:
 - chudý inventář gramatických forem vyjadřujících časové významy (v zásadě tříčlenný);
 - nově vyvinutý analytický tvar futura s pomocným slovesem původně ingresivního významu;
 - bohatý inventář flektivních formantů;
 - bohatý systém morfonologických alternací;
- fonologie:
 - ustálený přízvuk, zpravidla iniciální;
 - fonologicky významná kvantita, zejména vokálů;

Na závěr fonologického přehledu probírá autor otázku inventáře fonémů ve středoevropských jazycích, představuje jejich kvantifikované porovnání a také názory na konvergenční procesy v těchto subsystémech daných jazyků.

Závěrem knihy shrnuje:

Konfrontace jazyků střední Evropy – tj. němčiny, češtiny, obou lužických srbštin, polštiny, slovenštiny, maďarštiny, slovinštiny a chorvatštiny – ukázala, že jednoduché představy o sblížení jazyků, jejichž mluvčí jsou v dlouhodobém kontaktu, nemohou být přesvědčivě potvrzeny. Jako evidentní se jeví jen fakt, že uživatelé jazyka, vystaveného vlivu jiného (z různých příčin dominujícího či imponujícího) jazyka, si podle potřeby, tj. na základě své vůle, osvojují některé prvky z vyšších rovin onoho dominujícího jazyka. Takové osvojení se ale přirozeně děje jen tehdy, pokud charakter osvojovaných prvků není v rozporu se systémem jejich vlastního jazyka (tj. jazyka přijímajícího). (Bláha 2015: 191)

Dominujícími jazyky ve střední Evropě byly latina a němčina. Charakteristickým rysem jazyků střední Evropy je kalkování, stejně jako to, že do všech byly přímo přejímány termíny spjaté s novým způsobem života a odborná terminologie a byla „sladována“ významová pole mnoha výrazů. Do dalších jazyků střední Evropy se rozšířily některé německé (a latinské)

slovotvorné modely a některé typy souvětí. Naopak jazykové roviny, které mají charakter kompaktních systémů (flexe, fonologie, syntax věty) se vlivem kontaktu proměňovaly jen minimálně. Některé často uváděné podobnosti jazyků areálu (např. podobně vybudovaný systém časů) jsou zřejmě jen paralelou, nikoli výsledkem konvergence. Významným faktorem formování jazykového profilu areálu samozřejmě byl a je společenský a kulturní kontext střední Evropy a také vztah jednotlivých etnik k vlastnímu spisovnému jazyku.

3.5.1.19 Další

Na tomto místě je prostor zmínit i další autory, kteří psali o středoevropském jazykovém svazu/areálu, avšak oproti výše uvedeným lingvistům nevnašeli do tématu nové relevantní poznatky (většinou výše referované autory citovali) či přinášeli poznatky spíše doplňující.

Slovenskomadžarský lingvista Ladislav A. Arany ve své studii (1946/1947) – také v návaznosti na Nováka a meziválečný PLK – upozorňuje na soudobé nedostatky v oboru srovnávacího jazykového výzkumu, hlavně výzkumu slovensko-madžarského a vehementně se snaží upozornit na to, že výzkum slovensko-madžarský je výzkumem vlastivědným, protože by mu měla být věnována institucionální podpora. Mluví o skupině středoevropských jazyků – popř. jazykovém svazu – (*skupina stredoeurópskych jazykov, stredoeurópska jazyková skupina, stredoeurópsky jazykový sväz*), kterou tvoří čeština, slovenština a maďarština na základě několika málo fonologických vlastností¹⁰² a která se nachází mezi eurasijským jazykovým svazem na východě a evropským jazykovým svazem na západě (tvořeným germánsko-románskými jazyky). Dále ve svém článku probírá diachronní konvergentní fonologický vývoj těchto středoevropských jazyků a také konvergentní vývoj jejich pravopisných systémů.

Český bohemista a germanista Marek Nekula se ve svých dvou pracích (1993: 117–119; 1996: 73–108)¹⁰³, ve kterých se dotýká také tématu středoevropského jazykového svazu (*mitteleuropäische Sprachbund*), věnuje hlavně otázce, proč pojem tohoto svazu byl v pražském lingvistickém prostředí tematizován tak málo a pozdě, navzdory tomu, že právě v tomto prostředí se konstituoval a uchytil pojem jazykového svazu obecně. Jako vysvětlení

¹⁰² „Základným a spoločným charakterovým znakom tejto skupiny je dnes nedostatok slabičnej, ba aj spoluhláskovej korelácie mäkkostnej, naproti tomu prítomnosť mäkkostnej korelácie vokalickej, ďalej monotoničnosť s kvantitatívnym poňatím prozodického relevantného činiteľa a podobnosť v systéme spoluhláskovom.“ (Arany 1946/1947: 398)

¹⁰³ Ještě je možné zde zmínit encyklopedické heslo „Jazykový svaz“ (Karlík et al. 2016: 769–771).

nabízí jednak poukázání na rozdílné metodologické názory Viléma Mathesia, zakladatele pražské strukturalistické školy, a Josefa Janka, mladogramaticky orientovaného pražského profesora germanistiky (neboť právě germanisté by měli v této otázce co říci), jednak důvody politické. Mluvit o úzkém svazku jazyků nedávno zaniklé monarchie mohlo být v meziválečném období v nově vzniklém Československu třaskavým tématem. V 50. letech pak byly v tehdejších politických poměrech velmi negativně stigmatizovány jak pojem střední Evropy, tak strukturalismus. V druhé zmíněné práci (Nekula 1996) se autor zabývá porovnáním systému částic v němčině a češtině. Když mluví o středoevropském jazykovém svazu má na mysli pouze tyto dva jazyky (srov. kap. 2.4, která si sice nazývá „Die Partikeln und der mitteleuropäische Sprachbund“, ale pojednává pouze o češtině a němčině).

Maďarský slavista László Hadrovics ve své studii „A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága“ [Východostředoevropská kulturní příbuznost maďarštiny] (1989) sice na začátku podává výklad o areálové lingvistice a jazykových svazech, ovšem celý jeho další výklad se týká vzájemných středoevropských (s převažujícím důrazem na maďarštinu) vlivů lexikálních a slovtvorných.

Další maďarský lingvista, ugrofinista László Honti (2000), pojednává o otázce, v jakém smyslu je maďarština evropským jazykem, říká, že vliv indogermánských jazyků na (ostatně nevýznamné) typologické změny v maďarštině byl minimální. Jejich vliv na lexikum byl přirozeně mnohem větší – a právě v tomto ohledu lze o maďarštině mluvit jako o poevropštěném jazyce –, ale to je v rámci Evropy zcela přirozené. Souhlasí s Futakym et al. a Fodorem v jejich kritice idey středoevropského jazykového svazu, a dokonce odmítá pojem jazykového svazu obecně. Podle něj nebyl nikdy dokázán a původně byl motivován Trubeckého religiózní bigotností (srov. Trubeckoj, 1923).

Další lingvisté citují a opakují autory referované v předchozích podkapitolách: např. Kálmán (1981; 1983), Mikola (2002), Nekula (2002), Helimski (2003)¹⁰⁴, Zeman (2009), Bradean-Ebinger (2009), Földes (2011), Tölgyesi (2012), Szűcs (2014), Molnár Csikós (2015) aj.

Téma středoevropského jazykového areálu se také objevuje v některých pracích se širším záběrem, ve kterých je řeč o zasazení tohoto svazu do kontextu dalších svazů či jazyků. Jsou to následující práce autorů Hampa, Thomase a Danylenka.

¹⁰⁴ V této studii její autor vyjmenovává jazykové svazy, jejichž účastníky jsou či v historii byly jazyky uralské rodiny. Maďarštinu – jako jediný středoevropský uralský jazyk – zařazuje kromě dunajského svazu (s. 159) také do evropského (s. 157), karpatského (s. 159), onogurského (s. 159) a volžsko-kamského (s. 160) jazykového svazu.

Americký indoeuropeista Eric P. Hamp (1989) je autorem programatického textu, který byl původně předložen V. mezinárodnímu kongresu jihovýchodoevropských studií v Bělehradě v roce 1984. V něm jeho autor předkládá návrh, jak dále postupovat při výzkumu balkánského jazykového svazu. Navrhuje nesoustředit se již na vlastnosti charakterizující koherenci balkánského svazu jakožto celku, nýbrž na jazykové koherence parciální, charakterizující menší územní pásy v rámci Balkánského poloostrova i jeho okolí – jako příklady takovýchto (sdílenými jazykovými vlastnostmi vymezených) územních jednotek, subareálů uvádí: Karpatský oblouk, východní Balkán, území Panonie, Východní Alpy, dalmatský Jadran, Ilýrie *sensu stricto*, středozápadní Balkán atd. Obecně řečeno, vykresluje představu spektra různých diferenčních svazků, pásů jazykových vlastností, které se táhne napříč celou Evropou a ještě dále. Výše zmíněné území Panonie charakterizuje následujícím způsobem:

Pannonian area: vowel length with free distribution in the word (in Serbo-Croatian and Magyar, and forming a natural bridge to Czech and Slovak). To this area we may credit also various historical “Hapsburgisms”. (Hamp 1989: 45)

Jako ilustraci „habsburkismu“ uvádí srbské *hvala lepo* < *danke schön*, slavonské *hvala l(ij)epa* < *schönen Dank* a ještě západnější *najljepša fala* < *schönsten Dank*, které ukazují, že čím více na západ, tím plastičtější, ve větších detailech se odráží na slovanské podobě kalkování z němčiny.¹⁰⁵ Na jiném místě své stati autor zmiňuje, že většina srbochorvatských dialektů nepřipouští přízvuk na finální slabice, což je v částečné shodě „with the ‘Central European’ area, consisting of Magyar and Czech-Slovak, and leading to German [...], where a word-initial stress is the rule“ (s. 46). Středoevropský areál – u Hampa v uvozovkách – je zde tedy označení pro maďarštinu, slovenštinu a češtinu, přechodový pás k němčině.

Další studie dotýkající se středoevropského svazu a zároveň pracující s jihoslovanskými jazyky je Thomasův článek „Serbo-Croatian as a Bridge between the Balkan and Central European *Sprachbünde*“ (2010). V něm autor vyšetřuje distribuci morfosyntaktických rysů připisovaných balkánskému jazykovému svazu a morfosyntaktických rysů připisovaných středoevropskému jazykovému svazu¹⁰⁶ v různých dialektech srbochorvatštiny (v kajkavštině spojené historicky s územím Habsburské monarchie, torlačtině spojené s Osmanskou říší a štokavštině spojené s oběma těmito územími). Na základě (ne)přítomnosti těchto rysů týkajících se systému gramatických časů a také gramatických členů ve zmíněných dialektech dochází k závěru, že rysy balkánského

¹⁰⁵ Další příklady „habsburkismů“ v chorvatštině viz Nuckols (2003: 113–114).

¹⁰⁶ Založeno na rysech představených v Thomas (2008).

svazu chybí v kajkavštině a rysy středoevropského svazu v torlačtině a že štokavština představuje skutečný „most“ mezi oběma jazykovými svazy.

O místě ukrajinštiny „na jazykové mapě střední Evropy“ pojednal ukrajinský slavista a indoeuropeista Andrij Danylenko (2013). Na základě svého výkladu dochází k závěru, že idea středoevropského jazykového areálu (jak ji prezentují např. Kurzová a Thomas) je chybná. Vybírá a z diachronní perspektivy probírá – podle svých slov nejnápadnější – rysy středoevropského jazykového svazu a dokazuje, že je sdílí rovněž ukrajinština a v některých případech i některé další severoslovanské jazyky (dialekty). Těmito rysy jsou: spirantizace *g, dispalatalizace, mediální *l*, delabializace, nefinitní predikáty na *-no/-to*, systém tří gramatických časů, perifrastické ingresivní futurum, perfektum jako jediné préteritum. Rovněž argumentuje, že idea SAE je nevyvážená ve prospěch západoevropských jazyků, idea středoevropského areálu zase nevyvážená ve prospěch jazyků habsburské monarchie – a tato nevyváženost je dána upřednostněním geopolitických aspektů před lingvistickými. Jako konceptuální inovaci – na základě argumentu diachronní konzervativnosti vůči praindoevropštině – navrhuje SAIE (*Standard Average Indo-European*) s ruštinou jako jádrovým jazykem a ukrajinštinou jako mezičlánkem mezi ruštinou a zbytkem evropských jazyků (jazyky středoevropskými a poté západoevropskými jazyky, které tvoří periferii SAIE).

3.5.2 Shrnutí a komentáře

Pokud je možné spolehnout se na to, že výše představený přehled dosavadní literatury tématu obsahuje všechny (či alespoň všechny rozhodující) relevantní texty, lze formulovat následující shrnutí.

3.5.2.1 Dynamika zájmu o téma

Problematika středoevropských jazyků nahlížená z areálové perspektivy byla poprvé tematizována na přelomu 30. a 40. let 20. století (a v nemalé míře byla inspirována Pražskou školou). V tomto období se jednalo spíše o několik samostatných linií zájmu (Novák, který shodně s tehdejší praxí v PLK postuloval fonologický svaz; Lewy, jenž se pokusil o celkové areálové rozřídění jazyků Evropy; Gáldi, který v rámci polytematického sborníku prací o Podunají shrnul mozaiku vzájemných podobností a vlivů maďarštiny a okolních jazyků).

Období 70. let lze v jistém smyslu nazvat obdobím první vlny zájmu, který byl již (areálově)typologicky a metodologicky koherentnější (Skalička, Décsy, Haarmann). Tato vlna založila jistou tradici, na kterou se pozdější díla odvolávají, a zároveň vyvolala některé kritické a odmítavé reakce (Futaky et al., Fodor).

V 90. letech pak lze sledovat vzednutí druhé vlny zájmu (Skála, Nekula, Kurzová, Pusztay, Pilarský). Důležité příspěvky v této oblasti vznikají i po přelomu tisíciletí dodnes (Newerkla, Thomas, Bláha).

3.5.2.2 Terminologie

Pro strukturní sounáležitost zkoumaných jazyků¹⁰⁷ byly v literatuře nejčastěji užívány pojmy *jazykový svaz* (Novák, Skalička, Décsy, Haarmann, Balázs, Skála, Nekula, Thomas) a *jazykový areál* (Kurzová, Newerkla, Bláha). Je tedy patrná tendence v novější literatuře k užívání druhého z nich (srov. i obecně 2.1.3). Kromě toho užívali někteří autoři i další pojmy: *oblast* (Lewy), *areálový typ* (Pilarský).

Jako „druhé jméno“ pro tuto sounáležitost jazyků se v literatuře tématu stabilizovaly dva termíny: *středoevropský* nebo *dunajský*¹⁰⁸. Historicky starší je první z nich (Novák, Skalička, Skála, Kurzová, Pilarský, Newerkla, Bláha; potažmo rovněž Lewy), který také jednoznačně převládá v novější literatuře.¹⁰⁹ Označení *dunajský* je vlastně spojeno s výše

¹⁰⁷ Becker (1948a) se nezabýval sounáležitostí strukturní, nýbrž lexikální. Proto do následujícího shrnutí není zařazen.

¹⁰⁸ Co se české terminologie týče, Skalička (1968 resp. překlad 2006), Skála (2000), Newerkla (2002b; 2002–2003; 2004a; 2007), Bláha (2015) používají v češtině zaběhlejší podobu tohoto termínu jako *dunajský* (jazykový svaz). Nekula (Karlík et al. 2016: 769) oproti tomu uvádí – možná s ohledem na české lexikum organičtější podobu – *podunajský* (jazykový svaz).

¹⁰⁹ V němčině může mít tento termín dvojí podobu (*mittel-* vs. *zentral-*), což Pusztay (2015: 16) v rámci své koncepce navrhuje využít pro terminologické rozlišení na jedné straně celého územního pásu táhnoucího se od Baltu po Jaderské moře (*Mittel-Europa*), na druhé straně podregionu tohoto území ohraničeného Karpatskou

zmíněnou první vlnou zájmu o toto téma (termín používají Décsy, Haarmann, Balázs). Skalička (1968) – první publikace této vlny – používá ale termín *Donausprachbund* v jiném významu než ostatní, neboť jím označuje spojení středoevropského a balkánského svazu. Lze se domnívat, že tím navazoval na Gáldiho (1946), jehož motivace pro výběr takto rozsáhlého území a pojmenování byla ale nespíš v jistém smyslu politická (srov. pozn. 75).¹¹⁰ Thomas (2008) používá dvojí terminologii: v názvu studie *středoevropský (Central European Sprachbund)*, v samotné studii pak převládá adjektivum *karpatský (Carpathian Sprachbund)*.¹¹¹

Kromě středoevropského / dunajského jazykového svazu / areálu mluvili pak autoři běžně také o *středoevropských / dunajských jazycích* či o *jazycích střední Evropy / Dunajské pánve*.

Autor	Terminologie	Zahrnuté jazyky						
		něm.	mad'.	češ.	slk.	sln.	(s)ch.	další
Novák (1939/40a)	<i>mitteleuropäische Sprachbund</i>	+	+	+	+	–	–	–
Lewy (1942)	<i>Das zentrale Gebiet</i>	+	+	–	–	–	–	–
Gáldi (1946)	<i>Dunatáj, dunai táj, Keletközépeurópa</i>	+	+	+	+	+	+	pol., rum., běl., bul., jid., alb.
Skalička (1968)	<i>Donausprachbund; mitteleuropäische Sprachbund</i>	(+)	+	+	+	–	(+)	¹¹²
Décsy (1973)	<i>Donau-Bund</i>	–	+	+	+	+	+	–
Haarmann (1976)	<i>Donausprachbund</i>	+	+	+	+	–	(+)	–
Novák (1979; 1984)	<i>stredoeurópsky jazykový zväz</i>	(+)	+	+	+	–	–	(část romských nářečí na území Česko-slovenska)
Balázs (1983)	<i>a dunai nyelvészövetség</i>	+	+	+	+	–	+	lat.
Skála (1991/1992; 2000)	<i>mitteleuropäische Sprachbund, středoevropský jazykový areál</i>	+	(+)	+	(+)	(+)	(+)	¹¹³
Kurzová (1996a; 1996b)	<i>mitteleuropäische Areal, Central European area</i>	+	+	+	+	(+)	(+)	(pol.)

kotlinou (*Zentral-Europa*). Tohoto rozlišení se drží i Pilarský (2001: 32; srov. jeho termín *Zentraleuropäischen Arealtyp*), naopak zbytek autorů užívajících tohoto termínu píše v němčině *mitteleuropäische*.

¹¹⁰ Nicméně s ohledem na to, jak často je v další literatuře citován Skalička a jak málo často Gáldi (připomínám, že jde o maďarskojazyčný text), se lze domnívat, že „do oběhu“ se tento termín dostal na základě Skaličky.

¹¹¹ Nemínil tím však sounáležitost jazyků ve smyslu lingvistické karpologie (viz 3.7.1.2), nýbrž strukturní sounáležitost jazyků bývalé habsburské monarchie. Podobně naopak Rot (např. 1998) používá termín *Danube-Carpathian linguistic area*, ale má tím na mysli právě sounáležitost ve smyslu karpologie.

¹¹² Balkánský svaz: rumunština, bulharština, makedonština, albánština, (novofečtina). V tabulce a zde jsou uvedeny jazyky, jež autor uvádí s odkazem na dřívější zpracování tématu. Ve své vlastní typologické analýze zohledňuje pouze tyto jazyky: maďarština, čeština, slovenština, srbochorvatština, makedonština, bulharština, rumunština. Nezohledňuje tedy němčinu.

¹¹³ Autor ve svých pracích operuje vlastně výlučně jen s češtinou a němčinou, o kterých říká, že jsou „středem jádra středoevropského jazykového svazu“. Které další jazyky svaz tvoří, neuvádí. Společné rysy svazu uvádí podle Skaličky (1968). Proto jsou v tabulce uvedeny i další jazyky, které uvádí Skalička, ale jsou označeny jako periferní.

Pusztay (1996; 2015)	<i>Amber Road region; Danube linguistic union</i>	+	+	+	+	+	+	114
Pilarský (2001)	<i>Zentraleuropäischen Arealtyp</i>	(+)	+	+	+	(+)	(+)	–
Thomas (2008)	<i>Carpathian Sprachbund, (Central European Sprachbund)</i>	+	+	+	+	(+)	(+)	115
Bláha (2015)	<i>středoevropský jazykový areál</i>	+	+	+	+	+	+	hluž., dluž., pol.

Tab. 6. Shrnutí různých pojmenování pro jazykový areál tvořený středoevropskými jazyky a také jednotlivých jazyků zahrnutých do tohoto svazu/areálu podle jednotlivých autorů.

3.5.2.3 Zahrnuté jazyky

Je zřejmé, že o tom, které všechny jazyky autor zahrne do svazu/areálu, rozhoduje vposledku zejména výčet rysů/kritérií, které pro svaz/areál určí jako charakteristické. Ovšem samotný přehled toho, které jazyky různí autoři zahrnují do středoevropského areálu/svazu, může samo o sobě poskytnout jistou vypovídající hodnotu.

Na základě výše uvedeného přehledu (schematicky shrnutého v tab. 6) a **četnosti** uvádění různých jazyků lze říci: jako nejcentrálnější jazyky tohoto svazu se ukazují čeština, slovenština a maďarština, jako další centrální jazyk němčina, jako jeho periferní jazyky srbochorvatština a až poté slovinština a jako zcela okrajové jazyky pak polština a jidiš.¹¹⁶

Vlastně jen několik autorů ve svých výzkumech explicitně a konsekventně operuje také s rozdíly mezi dialekty (alespoň některých) zmíněných jazyků (Novák, Thomas, Newerkla). Důležitý závěr pro své bádání z toho činí Thomas, který píše, že mluvené variety daných jazyků (dialekty) sdílejí více rysů jazykového svazu než jejich spisovné variety a že tento rozdíl je zvláště hodný pozornosti u jazyků, jejichž hranice překračují hranice Karpatské kotliny, tj. u srbochorvatštiny a němčiny, u nichž největší mírou sdílení daných rysů vykazují dialekty spadající do zkoumaného regionu.

Je zřejmé, že zvláštní postavení má němčina, jazyk s historicky největším počtem mluvčích ve zkoumaném areálu a také v největším vlivem na všechny jeho další jazyky.

¹¹⁴ Baltický svaz: lotyšština, estonština, livonština, finština.

¹¹⁵ Nejcentrálnějším členem svazu je bavorsko-rakouský dialekt němčiny, naopak spisovná němčina náleží nejspíš již mezi perifernější členy svazu. Rovněž v případě slovinštiny a chorvatštiny jsou některé dialekty méně periferními členy než spisovné variety. Romština by měla spíše než za člena svazu být považována jen za účastníka lokálních kontaktních situací.

¹¹⁶ Dalšími – ještě okrajovějšími jazyky –, které referovaní autoři zmínili, jsou latina (Balázs), horní a dolní lužická srbština (Bláha) a romština, resp. její středoevropské dialekty (Novák, Thomas – ačkoliv ten dochází k tvrzení, že romština by neměla být chápána jako jeden z jazyků areálu, nýbrž jako jazyk, který se prostě účastní mnoha lokálních kontaktních situací v regionu).

Zároveň tvoří přechodový článek k jinému areálovému typu, k SAE (což je také důvod, proč nenáleží k nejcentrálnějším jazykům areálu a proč ji někteří autoři do areálu nepočítají nebo počítají jen jako jazyk periferní). Zvláště důležité je upozornění na pluricentrický charakter němčiny (Newerkla, Thomas), tedy na skutečnost její velké geografické a historicko-geopolitické variability. Nejužší kontakt s dalšími jazyky areálu měly pochopitelně lokální dialekty němčiny (např. na území Čech, Moravy, Slovenska atd.; srov. Novák) a pak její dialekt (bavorsko-)rakouský (srov. Thomas, Newerkla). Zjevně na výběru konkrétních rysů pak záleží, zda se jako jádro areálu ukazují čeština, slovenština a maďarština (Skalička, Novák, Pilarský), či čeština a němčina (Thomas, Skála).

Celý středoevropský areál pak někteří autoři zahrnuli do širších areálových celků: buď do dunajského (spolu s balkánským svazem; Gáldi, Skalička) nebo do regionu jantarové stezky (spolu s baltským svazem; Pusztay).

3.5.2.4 Sdílené charakteristické rysy

Strukturní rysy, které jsou sdíleny jazyky areálu a které autoři literatury tématu zmiňovali **nejčastěji**, jsou:

- ustálený slovní přízvuk, vázaný na první slabiku;
- fonologická opozice kvantity vokálů;
- produktivní (slovesná) prefixace;
- systém tří gramatických časů;
- syntetická nominální flexe.

Další uváděné strukturní rysy jsou pak tyto:¹¹⁷

- široké možnosti a využití skládání a odvozování ve slovtvorbě, popř. vyvážené zastoupení těchto postupů (Skalička, Décsy, Haarmann, Pusztay, Bláha);
- konvergence slovesných rekcí (Pusztay, Newerkla, Bláha);
- perifrastické futurum, ingresivního typu (Décsy, Kurzová, Thomas);
- syntetické stupňování adjektiv a adverbii (Kurzová, Bláha);
- velké množství morfonologických alternací (Décsy, Bláha);
- široké užití opisného pasiva (Kurzová, Bláha);

¹¹⁷ Pořadí výčtu těchto rysů je založeno zejména na počtu autorů, kteří jej uvádějí, a na zhodnocení potenciální relevance daného rysu autorem přítomné práce. Je samozřejmě také třeba být si vědom toho, že počet zmínek nějakého rysu v dosavadní literatuře neodpovídá jednoznačně jeho relevanci.

- tendence ke generalizaci a formalizaci věty směřující k modelu západoevropských jazyků (Kurzová, Bláha, popř. Décsy);
- shodně vybudovaný systém spojkových vět a relativní věty se zájmeny tázacího původu (Kurzová, Bláha);
- přívlastkové věty s flektovanými relativy (Bláha);
- tendence k vyjadřování vedlejších predikací závislými větami, tedy ne nevětně (Bláha);
- relativně málo časté užívání neosobních vět (Bláha);
- sklon k potlačování jiných než čistě syntaktických funkcí pádů (Bláha);
- lehká preference k prenominální pozici atributu v rámci nominální fráze (Pilarský);
- perfektnum jako jediné préteritum (Thomas);
- plusquamperfektnum tvořené dvojitým perfektem (Thomas);
- omezené užití participií ve funkci přechodníku (Kurzová);
- bohatý inventář flektivních formantů (Bláha);
- existence palatál a afrikát (Skalička);
- malá role diftongů (Décsy);
- prepozitivní určitý člen z demonstrativa (Thomas);
- prepozitivní neurčitý člen z číslovky ‚jeden‘ (Thomas);
- liaison (Décsy);
- absence melodického přízvuku (Thomas);
- absence fonologické opozice palatalizace (Thomas);
- mediální /l/ (Thomas).

Někteří autoři rovněž uváděli některé rysy nestrukturní:

- lexikální konvergence (Becker, Pilarský, Skála);
- rozsáhlé podobnosti sémantických obsahů slov (Skála);¹¹⁸
- frazeologické paralely, četná přísloví (Skála);
- vznik početných exonym (Skála);
- podobnosti v oblasti částic (Skála s odkazem na Nekulu);
- příjmení na bázi označení povolání (Skála).

A ještě někteří autoři uváděli rysy týkající se historicko-kulturních okolností vývoje daných jazyků:

¹¹⁸ Je však třeba mít pro všechny níže uvedené rysy vždy na paměti, že Skála se zabývá pouze vzájemnými vztahy češtiny a němčiny, nikoli dalších jazyků střední Evropy.

- silná role purismu ve vývoji těchto jazyků (Décsy, Pusztay)¹¹⁹;
- silný vliv latiny, od 17. stol. zintenzivněný vliv němčiny (Décsy);
- ve starých přejímkách z latiny se vyskytuje /s/ jakožto /š/ (Décsy);
- písemnictví v mateřském jazyce se sice objevilo poměrně brzy, ale ve vzdělávání se tyto jazyky proti latině a němčině plně prosadily teprve v 19. a 20. století (Décsy).

Z celého tohoto výčtu je vidět, že uvedené rysy zasahují do všech hlavních oblastí jazykového systému (fonologie, morfologie, syntax, slovtvorba; lexikon, frazeologie). Co se týče morfosyntaktických strukturních rysů, lze zřejmě konstatovat, že v oblasti morfologie se často týkají syntetického charakteru nominální flexe a/nebo slovtvorby a také systému gramatických časů, v oblasti syntaxe pak například vedlejších vět.

3.5.2.5 Další (méně soustavné) poznámky

Idea středoevropského (resp. dunajského) jazykového svazu/areálu našla své proponenty (většina referovaných autorů) i kritiky (Futaky et al., Fodor, Honti, Danylenko). Na jednu stranu je třeba říci, že z vybraných přehledů jazykových areálů (2.1.3.3) je vidět, že středoevropský areál v moderních přehledových areálovělingvistických pracích etablované místo nemá. Na druhou stranu – jak je z přehledu literatury vidět – někteří lingvisté zabývající se středoevropskými jazyky (kteří většinou také sami jsou Středoevropany) myšlenku tohoto jazykového svazu i v poslední době stále považují za aktuální a prohlubují ji.¹²⁰

Není možná zcela od věci poznamenat, že většina kritiků této idey byli Maďaři.¹²¹ Svě kritické pozice zakládali zejména 1) na holistickotypologické odlišnosti maďarštiny od dalších jazyků areálu,¹²² 2) na argumentu, že ten který společný rys nevznikl v daném jazyce vlivem jiného jazyka, nýbrž byl zděděn z prajazyka či vznikl vnitřním vývojem, 3) na argumentu, že ten který rys není specifický pro středoevropské jazyky, ale vyskytuje se i v jiných jazycích (Evropy). Relevance těchto výtek velmi záleží na kritériích, které si pro

¹¹⁹ Také Thomas (2008: 142) píše: „Be it noted that such purism is itself a feature of the linguistic climate of the Carpathian Basin.“

¹²⁰ Je tedy pro toto téma výmluvná otázka, kterou v názvech svých článků pokládali Futaky et al. (1978): „Der Donau-Sprachbund – gibt es ihn?“ či Skála (2004): „Gibt es den mitteleuropäischen Sprachbund?“ (Každý z nich na ni dal diametrálně odlišnou odpověď.)

¹²¹ Předmětem jejich kritiky byly zejména koncepce Décsyho a Haarmanna.

¹²² Holistickotypologický jakožto týkající se charakteru samotného jádra architektury gramatického systému. Argument malé míry holistickotypologické konvergence daných jazyků použil – kromě zmíněných autorů – rovněž Skalička (i když ten se vlastně vyjadřoval o celku jazyků středoevropského i balkánského jazykového svazu).

vymezení jazykového svazu (areálového typu) ten který autor určí (v případě bodu 2 pak také závisí na spolehlivosti diachronní rekonstrukce). Ačkoli zdaleka ne všichni referovaní autoři se explicitně vyjádřili, na základě jaké definice jazykového svazu s tímto pojmem pracují, i bez toho je zřejmé, že se ve svých pojetích (přinejmenším někteří z nich) navzájem liší.¹²³ Zřejmě nejdůležitější neshoda se rozvinula kolem bodu 2, tj. otázky shrnuté v podkapitole 2.1.3.4 pod heslo „nutnost diachronního důkazu“: zatímco např. Décsy a Haarmann se diachronními aspekty podobnosti středoevropských jazyků vůbec nezabývají, jejich kritici Futaky et al. a Fodor právě na těchto aspektech bazírují. Co se dalších kritických bodů týče, Pilarský ukázal (2001: 46–48), že s ohledem na principy areálové typologie, o kterou se kritizovaný Haarmann opíral, byly i další uvedené výtky irelevantní (ad 1: jazyky svazu nemusí být v holistickotypologické shodě; ad 3: nejde o specifičnost jednotlivých rysů, ale o areálovou specifičnost jejich kombinace).

Zvláštní charakter má kritika vedená Danylenkem (ačkoli i ona je primárně založena na diachronním přístupu k pojmu jazykový svaz), který se snaží ukázat, že dosavadní idea středoevropského jazykového svazu je chybná, neboť všechny nejnápadnější rysy tohoto svazu jsou vlastní také ukrajinštině a v některých případech i dalším severoslovanským jazykům (které však do středoevropského areálu počítány nejsou). Tato svá tvrzení ale opírá o poněkud zvláštní argumenty. V otázce fonologických rysů píše:

Leaving aside the prosodic features of phonemic pitch, initial stress, and quantity opposition in vowels, which are attested both in and outside the CE linguistic area, I will offer in sections 4.1–4.4 a brief survey of its CE-salient phonological features, [...]. (Danylenko 2013: 140–141)

Jak je však zřetelné z výše uvedeného přehledu (3.5.2.4), právě ustálený slovní přízvuk vázaný na první slabiku a fonologická opozice kvantity vokálů jsou nejčastěji uváděnými rysy středoevropského svazu. Zároveň jsou to rysy, které ukrajinština a další severoslovanské jazyky nesdílí. Jejich nevzetí v potaz se pak tedy zdá být poněkud nekorektním argumentačním postupem. V oblasti morfosyntaxe Danylenko mj. zpochybňuje tezi Kurzové o neosobních konstrukcích jako (synchronním) rysu rozlišujícím slovanské jazyky středoevropského areálu od severovýchodních slovanských jazyků. Argumentuje doloženou přítomností takovýchto konstrukcí také v češtině (např. výskytem *prošeno mne a mého otce* v Hradeckém rukopisu ze 14. století [sic!]) a tím, že je pochybené považovat menší vitalitu neosobních konstrukcí v češtině za vliv němčiny. Ani jeden z těchto argumentů se ale nezdá být pro vyvrácení teze Heleny Kurzové dostatečný.

¹²³ Srov. podkapitulu o diskusi pojmu *jazykový svaz/areál* a jeho nejednoznačnosti 2.1.3.5.

Naopak s výrazně pozitivní odezvou se myšlenka středoevropského jazykového svazu setkala u některých lingvistů v řadách českých germanistů či německojazyčných bohemistů (Skála, Nekula, Newerkla). Je ovšem třeba mít na paměti, že ačkoliv mluví o tomto svazu, operují tito autoři vlastně pouze s porovnáním a vzájemným vztahem němčiny a češtiny (maximálně popř. slovenštiny).¹²⁴

Pilarského práce je oproti jiným pracím výjimečná v tom, že obsahuje podrobnou a kontrastivní analýzu daných rysů, jejich přítomnosti a fungování v jazycích areálu i v jazycích bezprostředně s ním sousedících. Svým přístupem se zároveň vyrovnal s některými hlavními argumenty kritiků idey středoevropského jazykového svazu a zároveň eliminoval některé (v dřívější literatuře uváděné) rysy, které nebyly vhodné jako charakteristické rysy tohoto svazu.

Stojí za to upozornit také na skutečnost, že práce Lewyho, Décsyho, Haarmanna – tedy práce, které v tomto tématu náleží mezi nejcitovanější – byly práce, jež se snažily o celkovou areálovou klasifikaci/typologii (všech) evropských jazyků. Tím lze vysvětlit případně méně detailní rozpracování charakteristiky jednotlivých areálových útvarů (včetně areálu středoevropského) a také snahu jednotlivé evropské jazyky do některého z areálů zařadit.

Za symptomatické lze nejspíš označit to, jakého charakteru jsou rysy, na něž různí autoři v různých dobách nově upozorňovali: např. ve 30. letech rysy fonologické (Novák), v 90. letech rysy gramatikalizační (Kurzová). Jen malá část autorů (zejména Novák, Thomas) ve svých analýzách pracuje s rozlišením dialektů a standardních variet daných jazyků. Pouze dva autoři (Pilarský, Thomas) pro své závěry používají nějakou explicitní kvantifikaci rysů.

Je zajímavé sledovat, jakou různí autoři píšící o tomto tématu uvádějí další odbornou literaturu. Je pochopitelné, že je to také ovlivněno jejich jazykovými kompetencemi.¹²⁵ A nejde pouze o jazyky sekundární literatury, ale také o to, které jazyky podrobují zkoumání (srov. např. Skála, Pusztay).

Středoevropský jazykový areál lze samozřejmě také vztáhnout k jiným areálovělingvistickým útvarům. Nejbližším větším areálem, do kterého ten středoevropský náleží, je zřejmě Evropa (srov. 2.1.3.7). Při pohledu na to, kolik rysů charakteristických pro SAE sdílí jazyky často zahrnované do středoevropského areálu (Haspelmath, 2001; z devíti

¹²⁴ Výjimkou je v některých ohledech Newerkla, jenž někdy pracuje i s příklady z jiných jazyků (maďarština, slovinština).

¹²⁵ Z tohoto hlediska přítomné práci hrozí, že na úkor jiných autorů zde budou lépe zohledněni autoři čeští a maďarští.

rysů: 9 němčina; 6 čeština; 5 maďarština, slovinština, srbochorvatština, polština) je zřejmě možné konstatovat, že středoevropské jazyky nenáleží k jádru SAE (s výjimkou němčiny, jež naopak toto jádro spolutvoří), na druhou stranu však nejsou ani jeho periferií. Čeština pak vykazuje o jeden rys větší podobnost němčině než další zahrnuté středoevropské jazyky, což konvenuje tvrzením např. Skály a Nekuly podtrhujícím kontaktnou blízkost těchto dvou středoevropských jazyků. Nejbližším jazykovým makroareálem, do kterého celá Evropa i středoevropský areál náleží, je Eurasie (srov. 2.1.3.7).¹²⁶

Dva ze zmíněných autorů načrtli myšlenky směřující k určité „dekonstrukci“ pojmu jazykový svaz, tedy rozložení jazykového svazu na menší areálové útvary. Newerkla navrhuje místo jednoho středoevropského jazykového areálu nahlížet na situaci tohoto regionu jako na několik středoevropských kontaktních areálů, rozdílně velkých, různě výrazných a vzájemně se někdy překrývajících.¹²⁷ Rovněž Hamp ve svém pojednání vykresluje představu spektra různých diferenčních svazků, pásů jazykových vlastností, které se táhne napříč celou Evropou a ještě dále. Tyto návrhy jsou svým způsobem v něčem blízké návrhu Campbella a ostatních týkajícímu se toho, jak „dekonstruovat“ pojem jazykového svazu a jak přistupovat k otázkám areálové lingvistiky (srov. 2.1.3.5).

3.6 Další porovnání strukturních vlastností středoevropských jazyků

Jak bylo předesláno v oddílu 2.2.4, kromě omnilaterálního srovnání v podobě konceptu středoevropského jazykového svazu byly strukturní vlastnosti těchto jazyků podrobeny i dalším omni- i multilaterálním komparacím. Nestála za nimi ale žádná jednotná výzkumná idea.

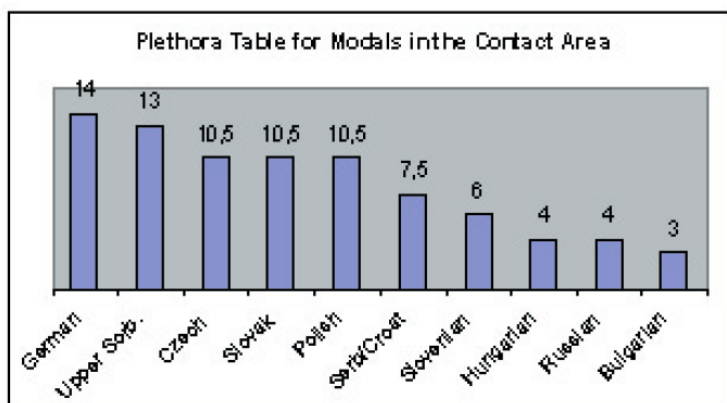
Multilaterální srovnání se navzájem liší v tom, zda zahrnují pouze slovanské jazyky (takových slavistických studií je velké množství, z hlediska areálového ale nejsou tak zásadní), či zda zahrnují také němčinu, anebo maďarštinu.

V jistém smyslu ukázkovou je studie „Ako merat' geografickú konvergenciu jazykov: prípadová štúdia gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu v nemecko-maďarsko-slovanskej oblasti“ německého slavisty Björna Hansena (2005), která srovnává modální

¹²⁶ Eurasie ve smyslu moderní typologie (Dryer, 1989; 1992; Hammarström – Donohue 2014; srov. 2.1.3.7). Něco jiného je eurasijský jazykový svaz, jak jej charakterizovali Jakobson a Trubeckoj (srov. 2.1.3.4). Např. z hlediska rysu bohatosti skloňování stojí čeština, slovenština a maďarština na samém západním okraji tohoto jazykového svazu (srov. Novák 1984: 402).

¹²⁷ Je však třeba podotknout, že Newerklův zájem je soustředěn především na otázky vzájemných lexikálních vlivů.

systemy v němčině, polštině, češtině, slovenštině, lužičtině, ruštině, slovinštině, srbochorvatštině, bulharštině a maďarštině. Provádí tedy co do středoevropských jazyků srovnání omnilaterální. U vyjmenovaných jazyků analyzuje 14 vlastností jejich modálního systému a dochází k závěru, že zejména západoslovanské jazyky byly velmi ovlivněny němčinou (zatímco ruština a bulharština zůstaly německými strukturami nedotknuté) – srov. tabulku reprezentující to, kolik ze 14 zkoumaných vlastností který jazyk má:

Obr. 8. Tabulka vyjadřující míru sdílení 14 analyzovaných vlastností modálního systému u slovanských jazyků, němčiny a maďarštiny (Hansen 2005: 94, Tabuľka 3).

Co je na studii takového typu zásadní, je to, že ukazuje míru podobnosti mezi jazyky (a nikoli klasickokategoriální rozhodnutí ve stylu: je členem svazu – není členem svazu /o jazyce/ či je charakteristickým rysem svazu – není charakteristickým rysem svazu /o vlastnosti/).

Jako další příklad studie zahrnující všechny tři jazykové rodiny, resp. větve zmiňme práci maďarského lingvisty Ference Kiefera o vyjadřování aktionsartu pomocí preverbí v němčině, maďarštině, slovanských jazycích, baltských jazycích, romštině a jidiš (Kiefer 2010). Autor dospěl k závěru, že centrální postavení z tohoto hlediska mají slovanské jazyky a že v jidiš se většina typů aktionsartu vyvinula právě vlivem slovanských jazyků. Naopak v maďarštině tento vliv nalézt nelze, zato v ní hrály roli výpůjčky z němčiny.

A ještě zmíníme jednu analýzu z oblasti suprasegmentální fonologie, konkrétně stať německého bohemisty Tilmana Bergera (1995) o historii stálého přízvuku v češtině, slovenštině, horní a dolní lužické srbštině, maďarštině a němčině.

Při srovnávání již jen dvou různých rodin, resp. větví je obzvláště bohatá literatura na téma vlivu němčiny na slovanské jazyky. Jen jako ilustraci uvedme další studii Hansena (2000), ve které se zabýval rozšířením německého modálního slovesa *müssen* do slovanských

jazyků, či práci Giger (2012) o recipientním pasivu (např. čes. *dostat zapláceno, dostat vynadáno*), která poukazuje na různé stupně gramatikalizovanosti toto kalku z němčiny v češtině, slovenštině a horní lužické srbštině. Tématu gramatického vlivu němčiny na různé slovanské jazyky se zabývají i celé sborníky studií, jako např. Gladrow – Heyl (1996) či Wölke – Bartels (2015).

Dále pak existuje velké množství srovnání bilaterálních, ať již kontrastivních (např. česko-německá gramatika Štíchy /2015/) či kontakto- vých (např. Bergerovy příspěvky k vlivu němčiny na fonologický a gramatický systém češtiny /2008/). Pokus o jejich přehled ale překračuje možnosti přítomné práce.

3.7 Lexikum středoevropských jazyků

Druhá velká – a pravděpodobně největší – skupina poznatků o středoevropských jazycích, jejich porovnávání a vzájemném vztahování (zvláště pak z kontakto- vě-areálové perspektivy) se týká jejich slovní zásoby. Je však třeba podotknout, že podobně uceleně nashromážděný materiál jako jsou různá vypracování myšlenky jazykového svazu v otázce gramatické struktury v otázce lexika středoevropských jazyků neexistuje. Tedy neexistuje výzkum podobností lexika středoevropských jazyků, který by se týkal zároveň všech jazyků areálu, byl by zaměřen na různé oblasti slovní zásoby a měl by delší badatelskou tradici.

Vezměme zde v potaz jevy založené ze své podstaty na vzájemném vztahování dvou a více jazyků. Nashromážděné poznatky – co do typů zkoumaných jevů – se tu týkají takových jevů jako:

- typologie slovtvorby;
- přejímání slov mezi těmito jazyky a z jiných jazyků;
- kalkování mezi těmito jazyky a z jiných jazyků;
- mezijazyková homonymie (tzv. *false friends*);
- vzájemná srozumitelnost lexika a lexikální vzdálenost;
- aj.

Typologické srovnání lexika středoevropských jazyků provedl např. Bláha (2015: 66–68). Konstatuje, že tyto jazyky se navzájem liší „co do relativních poměrů mezi lexémy značkovými, derivovanými a komponovanými a samozřejmě také co do užitých typů derivace, kompozice apod.“. (Bláha 2015: 66) Obecně se slovtvorba derivací v jazycích střední Evropy produktivnější než třeba v silně izolačních jazycích západní Evropy, naopak to

platí o značkových slovech (tj. nederivovaných a nekomponovaných), jejichž poměr je např. v angličtině podstatně vyšší. Navzájem se od sebe středoevropské jazyky liší využitím slovtvorby kompozicí: v němčině a v maďarštině je velmi frekventovaná, ve slovanských jazycích areálu je jen vedlejším slovtvorným způsobem.

Dalšími oblastmi srovnávání a usouvztažňování lexika jsou otázky (vzájemného) lexikálního přejímání a lexikálního kalkování. Jde o jazykové změny vyvolané kontaktem, při kterých dochází k replikám jazykového materiálu (*výpůjčka, přejímka, replika materiálu* /Karlík et al. 2016: 2048/,¹²⁸ ang. *borrowing, loanword, matter replication* /Matras 2009: 148/) nebo jazykových vzorů (*kalk, replika vzorů* /Karlík et al. 2016: 2048/, ang. *calque, pattern replication* (Matras 2009: 245).¹²⁹ Jedná se zřejmě o nejprominentnější, nejtradičnější a nejrozšířenější výzkumné pole tématu jazykové konvergence (srov. etymologii a její tradici). Spojeno je to patrně s tím, že se jedná o téma s velmi 1) salientním a 2) objemným materiálem, tj. slovy. Je tedy zcela přirozené, že v tomto tématu bylo publikováno již tolik prací a dosaženo tolika výsledků. Proto také je této problematice níže věnovány zvláštní podkapitola (3.7).

Mezijazyková homonymie – tzv. *falešní přátelé (překladaatele), zrádná slova, false friends, faux amis* atd. – ačkoliv jev jako takový se může vyskytnout – je systematicky zpracováván především v relacích geneticky velmi blízkých jazyků, ve středoevropské situaci to pak znamená v relacích středoevropských slovanských jazyků: mezi češtinou a polštinou (Furych 1925; Lotko 1992; Orloš 2006), češtinou a slovenštinou (Bartáková 2003; Márová 2015¹³⁰), češtinou a slovinštinou (Przybylski 2013), češtinou a chorvatštinou (Križan 2006), slovenštinou a polštinou (Pančíková 1993; 2005), slovenštinou a slovinštinou (Pančíková 2003; Vaňko 2003), polštinou a slovinštinou (Tokarz 1999), polštinou a chorvatštinou (Tokarz 1998) atd.¹³¹ Otázky mezijazykové homonymie lze ovšem řešit také mezi nepříbuznými jazyky (např. v relaci maďarština–němčina: Emericzy /1980/), a to především u

¹²⁸ V této práci preferuji český termín *prejímka*.

¹²⁹ Dalšími typy kalků jsou např. kalky sémantické, frazeologické (Karlík et al. 2016: 783), syntaktické (Toops 1999: 273–274).

¹³⁰ Tam také souhrn dějin výzkumu této oblasti a dosažených výsledků, včetně: „*Zrcadlový slovník slovensko-českých homonym* (dále jen *zrcadlový slovník*) je dvojazyčný slovensko-český slovník, zpracovaný v rámci čtyř bakalářských prací – studentek Jany Čambalové, Evy Fořtové, Sabiny Márové a Věry Pasecké – na Katedře středoevropských studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, jehož hlavním cílem bylo podat ucelený přehled homonymních výrazů ve vzájemné konfrontaci obou jazyků [...]“ (Márová 2015: 24)

¹³¹ Kopečný shrnul slovní zásobu přítomnou v té době ve všech slovanských jazycích, což činí necelých 1200 slov, z toho cca 530 slov formálně i významově jednotných, při nehledění na formální rozběžnost a při širším chápání významové jednoty je slov majících ve všech slovanských jazycích alespoň jeden základní význam společný cca 1000 (Kopečný 1981: 9–10).

přejímek (buď z jednoho z těchto jazyků do toho druhého, nebo v případě sdílených přejímek z třetího jazyka), popř. u náhodné podobnosti.

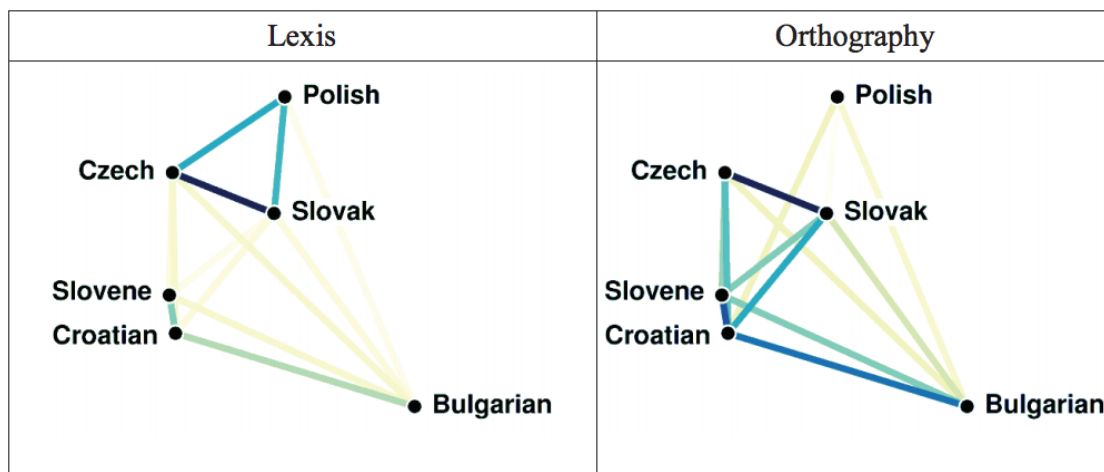
Opět zejména mezi příbuznými jazyky bývá výzkumnou otázkou jejich vzájemná srozumitelnost, popř. měření tzv. lexikální vzdálenosti (*lexical distance*) mezi nimi. Např. Heeringa et al. (2013) zkoumali lexikální vzdálenost a ortografickou vzdálenost a jejich vztah ke geografické vzdálenosti mj. mezi slovanskými jazyky (konkrétně šlo o češtinu, slovenštinu, polštinu, slovinštinu, chorvatštinu a bulharštinu). Materiálem výzkumu byl seznam 100 substantiv (jejichž výběr byl založen na seznamu nejfrekventovanějších substantiv v Britském národním korpusu, která byla následně přeložena do daných jazyků). Lexikální vzdálenost dvou jazyků je zde relativním zastoupením nekognátových ekvivalentů (tj. ekvivalent v cílovém jazyce není kognátem stimulu), ortografická vzdálenost je pak průměrnou Levenštejnovou vzdáleností kognátových párů. Výzkum přinesl následující výsledky, které co do lexikální vzdálenosti poukazují na rozdělení na západoslovanskou skupinu a jihoslovanskou skupinu (přičemž v rámci té první jsou si dané jazyky lexikálně bližší než v rámci té druhé), co do ortografické vzdálenosti poukazují zejména na odlišnost polské ortografie od české a slovenské:

		reader					
		Bulgarian	Croatian	Czech	Polish	Slovak	Slovene
stimulus	Bulgarian		27	41	41	43	38
	Croatian	36		42	47	44	29
	Czech	41	38		20	4	44
	Polish	46	46	23		27	50
	Slovak	42	41	3	20		45
	Slovene	44	26	40	45	42	

Tab. 7. Lexikální vzdálenosti mezi vybranými slovanskými jazyky měřeny jako procentuální zastoupení nekognátů (Heeringa et al. 2013: 136, Table C.1).

		reader					
		Bulgarian	Croatian	Czech	Polish	Slovak	Slovene
stimulus	Bulgarian		16	26	28	25	22
	Croatian	17		21	28	19	14
	Czech	27	20		32	10	22
	Polish	28	27	31		29	29
	Slovak	26	20	11	31		22
	Slovene	23	15	24	32	23	

Tab. 8. Ortografické vzdálenosti mezi vybranými slovanskými jazyky měřeny jako procentuální zastoupení odlišných písmen Levenštejnovou vzdáleností. Pro bulharštinu zde bylo použito transliterace do latinky. (Heeringa et al. 2013: 137, Table C.3)

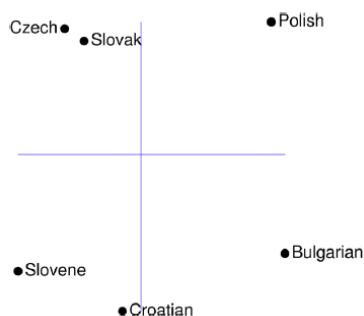

Obr. 9. Diagram znázorňující geografické vzdálenosti (jednotlivé uzly představují geografické středy zemí, ve kterých je daný jazyk jazykem dominantním) a lexikální vzdálenosti (vlevo), resp. ortografické vzdálenosti (vpravo) mezi vybranými slovanskými jazyky. Pro bulharštinu zde bylo použito transliterace do latinky. Tmavost–světlost hrany reprezentuje blízkost–vzdálenost dané relace. Tj. např. nejbližší lexikální relaci mají čeština a slovenština (4 %), nevzdálenější ortografickou relaci mají čeština a polština (32 %). (Heeringa et al. 2013: 118, Figure 5)

Mezi lexikálními a ortografickými vzdálenostmi je signifikantní, ale poměrně nízká korelace. Při usouvztažňování těchto vzdáleností se vzdálenostmi geografickými dalo nejlepší výsledky usouvztažnění lexikální vzdálenosti s cestovní vzdáleností mezi hlavními městy daných zemí, resp. ortografické vzdálenosti a vzdálenosti vzdušnou čarou mezi hlavními městy. V každém

případě může do jisté míry geografická vzdálenost reprezentovat zkoumané vzdálenosti jazykové.

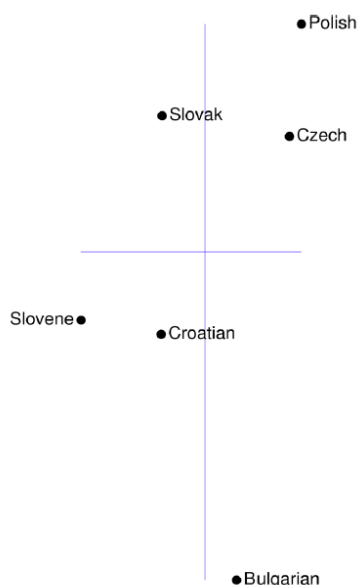
Jiná studie (Golubović – Gooskens 2015) představila výsledek experimentu zkoumajícího vzájemnou srozumitelnost mezi češtinou, slovenštinou, polštinou, chorvatštinou, slovinštinou a bulharštinou za použití tří následujících metod: překlad jednotlivých slov (šlo o seznam 100 substantiv, pravděpodobně stejných jako v experimentu popsáném výše), doplňování chybějících slov do textu, výběr obrázku nejlépe odpovídajícího textu (pro dva posledně zmíněné úkoly byly využity čtyři texty o délce 200 slov na úrovni B1 Společného evropského referenčního rámce pro jazyky). Úkoly měly svoji psanou i mluvenou podobu. Výsledky potvrdily rozdělení na západoslovanskou skupinu a jihoslovanskou skupinu, přičemž vzájemná srozumitelnost v první z nich byla vyšší než v druhé. Ukázala se asymetrie ve slovinsko-chorvatské relaci, totiž že slovinští mluvčí lépe rozuměli chorvatštině než naopak. A rovněž se ukázalo, že metoda výběru obrázku přinesla významně rozdílné výsledky oproti dalším dvěma použitým metodám. Příklady detailních výsledků:

Obr. 10. Graf reprezentující výsledky překladu psaných slov (Golubović – Gooskens 2015: 361, Fig. 3).

	Test language					
	Croatian	Slovene	Bulgarian	Czech	Slovak	Polish
Participants' native language						
Croatian		74.31	64.07	48.71	51.87	43.91
Slovene	80.85		65.63	56.42	56.78	47.39
Bulgarian	64.55	48.64		43.27	47.19	41.77
Czech	55.38	49.73	57.00		96.52	64.29
Slovak	53.23	53.53	57.37	94.26		65.05
Polish	48.12	46.24	62.79	60.00	59.42	

Tab. 9. Tabulka reprezentující výsledky překladu psaných slov (Golubović – Gooskens 2015: 361, Table 2).

Obr. 11. Graf reprezentující výsledky výběru obrázku na základě mluveného textu (Golubović – Gooskens 2015: 365, Fig. 8).

	Test language					
	Croatian	Slovene	Bulgarian	Czech	Slovak	Polish
Participants' native language						
Croatian		88.9	65.9	80.0	78.1	42.9
Slovene	92.5		78.4	79.3	80.6	64.7
Bulgarian	94.1	50.0		33.3	42.3	23.8
Czech	74.0	54.5	49.2		84.2	82.5
Slovak	83.3	71.0	50.0	86.0		83.3
Polish	59.1	55.1	54.3	92.3	84.8	

Tab. 10. Tabulka reprezentující výsledky výběru obrázku na základě mluveného textu – číslo odpovídá procentu správných odpovědí (Golubović – Gooskens 2015: 365, Table 7).

Samozřejmě poznatků, které lingvisté o slovních zásobách středoevropských jazyků nashromáždili, je nesrovnatelně větší množství a týkají se nesrovnatelně většího množství typů jevů – slovtvorbou počínaje a např. tzv. jazykovým obrazem konče.¹³² Zde byly uvedeny (a v následujících podkapitolách budou rozvedeny) jen některé z jevů, které se ze své

¹³² Nebo konče třeba komplexním zpracováním ideologického pozadí a konkrétních výsledků jazykového obrození v 19. stol. v oblasti lexika – takové srovnání pro češtinu a maďarštinu provedl Becker (1948b).

podstaty týkají vztahu dvou a více jazyků. Obecně největší množství materiálu bylo přirozeně nashromážděno o slovních zásobách jednotlivých středoevropských jazyků. Přehled tohoto materiálu však není předmětem této práce.

3.7.1 Lexikální přejímky

K otázce složení lexika jazyků střední Evropy co do vzájemného poměru lexémů domácích a přejatých se vyjádřil Bláha:

Pro všechny současné jazyky střední Evropy je charakteristické, že jejich lexikum – jak z pohledu prostého inventáře, tak pokud jde o frekvenci konkrétních jednotek – obsahuje z větší části lexémy domácího původu, resp. lexémy, které obsahují kořen a příp. slovotvorné morfémy, jež kolektivny uživatelů konkrétních jazyků nepokládají za cizí. Míra této původnosti, nepřejatosti lexika je však v jednotlivých jazycích střední Evropy různě vysoká – velmi vysokou míru zastoupení domácích prvků v lexiku můžeme pozorovat v maďarštině, slovenštině a chorvatštině, vysokou míru pak v němčině a dále v češtině, slovinštině a v obou lužických srbštinách, zatímco v polštině je míra zastoupení lexémů domácího původu relativně nejnižší ze všech jazyků středoevropského areálu. I tak ale lexikum polštiny obsahuje méně přejímek než lexikum většiny jazyků západní Evropy. (Bláha 2015: 68–69)

Drobné rozdíly v poměru mezi domácími a cizími prvky v lexiku středoevropských jazyků vysvětluje autor historicko-kulturní situací jednotlivých jazyků a národních společenství, zejména v posledních dvou stoletích (např. národnostní probouzení, vzdorování asimilačním tlakům, bilingvismus národních elit i bilingvismus všeobecný, přesuny kulturních center atd.).

V dalších částech této podkapitoly budou představeny některé práce pojednávající zejména o vzájemné konvergenci středoevropských jazyků v oblasti lexika, tj. o vzájemných přejímkách mezi nimi. Rovněž zde se budu orientovat podle schématu představeného v 3.2.2, tedy pokusím se postupovat od souvislostí „omnilaterálních“ k multilaterálním. K těm prvním náleží porovnání tzv. evropeismů¹³³ ve středoevropských jazycích (3.7.1.1). Nejdůležitějšími souvislostmi multilaterálními je v rámci našeho tématu výzkum rozšíření germanismů do ostatních jazyků areálu (tedy porovnání germanismů zároveň v maďarštině a – alespoň některých – slovanských jazycích). Zvláštní zmínku je třeba učinit o tzv. karpatismech. Největší množství – a to zcela nepřehledné a jen stěží shrnutelné – výzkumných výsledků

¹³³ „Těmi se na lexikální úrovni rozumí celoevropsky rozšířené výrazy se základem latinským či řeckým (pohled etymologický), které se rozšířily prostřednictvím některého prestižního evropského jaz[yka], resp. jaz[yka] prestižního pro danou oblast: č. *opereta*, fr. *opérette*, něm. *Operette*, švéd. *operett*, šp., port. *opereta*, rum. *opereta*, alb. *operetë*, velšsky *opereta*, novořecky *οπερέττα*, r. *onepémma*, dále *papír*, *káva*, *model*, *móda*, *lampa* apod.“ (Karlík et al. 2016: 2048-2052)

v oblasti lexika středoevropských jazyků však bylo dosaženo v oblasti bilaterálních lexikálních vlivů, tj. ovlivňování lexika jednoho jazyka jazykem druhým (3.7.1.4).

K tématu porovnávání lexika jazyků středoevropského regionu patří rovněž podtéma srovnávání jejich přejímek z jazyků mimo tento region, zejm. anglicismů, galicismů, rusismů apod. I toto podtéma má velmi bohatou literaturu, zůstane však mimo záběr této práce.¹³⁴

3.7.1.1 *Evropeismy a středoevropský lexikální svaz*

Jak bylo řečeno výše, otázka evropeismů je vlastně jedinou lexikologickou oblastí, ve které byly středoevropské jazyky porovnávány navzájem jako celek. Jolanta Maćkiewicz[ová] (2004; srov. též 2.1.3.9) si položila otázku, zda lze na základě analýzy evropeismů vydělit středoevropskou oblast jako samostatnou oblast evropského lexikálního svazu, tedy zda lze v tomto smyslu mluvit o středoevropském lexikálním svazu.

Zamýšlí se nejprve nad tím, jaké by taková středoevropská oblast mohla mít charakteristické vlastnosti: Zaprvé by jako součást Evropy měla obsahovat lexikální evropeismy, možná se specifickými způsoby jejich přejímání a adaptace. Zadruhé – podobně jako v západoevropské oblasti (a na rozdíl od východoevropské oblasti) – by důležitějším zdrojem přejímek měla být latina než řečtina a v případě řečtiny by to měla být řečtina klasická (typicky zprostředkovaná latinou) spíše než středověká byzantská řečtina. Zatřetí by měl existovat společný korpus přejímek z němčiny specifický pro tuto část Evropy. Začtvrté by zde mohly být pozorovatelné rozdíly týkající se přejímek z francouzštiny v různých středoevropských jazycích, a to s ohledem na různorodost vlivů a kontaktů s tímto jazykem. Zapáté by mohly existovat specifické směry, ze kterých sem přicházely exotismy. Kromě toho by mohly být brány v úvahu také ekvivalentní strukturální a frazeologické kalky.

Materiálem samotné studie byly ale pouze mezinárodní výrazy (evropeismy) začínající na písmeno A, a to v němčině, polštině, slovenštině, češtině, chorvatštině a maďarštině. Takových společných jednotek (tj. slovotvorných hnízd) našla autorka více než 230.¹³⁵ Největší část z nich pocházela z latiny (cca 40 %, např. *abdykacja*, *absurd*, *administracja*), poté z řečtiny (cca 20 %, např. *aforyzm*, *akademia*, *akrobata*), dále z francouzštiny (cca 8 %, např. *adresować*, *afera*, *atak*). Při některých přejímkách z klasických jazyků sehrály roli

¹³⁴ Jen několik málo příkladů: O obecných galicismech a anglicismech ve středoevropských jazycích psal Bláha (2015: 106–110 a 111–115); o vznikající monografii porovnávající anglicismy v češtině, polštině a slovenštině podala zprávu Smólkowa (2015); srovnání italianismů v chorvatštině, maďarštině a němčině provedl Vig (2002); výzkum akceptace a adaptace anglicismů v němčině a češtině prezentovala Gester (2001).

¹³⁵ Jejich výčet viz Maćkiewicz[ová] (2004: 13–14).

prostředníka francouzština a němčina (což je vidět hlavně na základě sémantických změn). Kromě toho velkou skupinu tvoří tzv. umělé přejímky (tj. výrazy utvořené od latinských či řeckých kořenů především v rámci francouzštiny). Francouzština je tedy po latině druhým nejdůležitějším zdrojem evropeismů ve středoevropských jazycích. Z těchto cca 230 nalezených jednotek bylo 22 takových, které neměly ekvivalent v ruštině (např. *absencja, amator, arogancja*). Charakteristické je, že skoro všechny takové jednotky jsou latinského a francouzského původu. Méně rozdílů bylo při srovnání s jazyky západní Evropy: v angličtině chybí 11 takových ekvivalentů (např. *analfabeta, ananas, awizo*), ve španělštině 15 (např. *afera, apanaž, awaria*). Mnohem významnější jsou však v porovnání se západoevropskými jazyky významové rozdíly, ekvivalentní výrazy v jazycích západní Evropy mají totiž větší počet významů (např. ang. *antenna, asylum, accord*). Zajímavým fenoménem v jazycích střední Evropy je jev konkurence: např. pro jeden druh hladké hedvábné tkaniny jsou v těchto jazycích konkurující si názvy *atlas* (osmanského původu) a *satyna* (francouzského původu), přičemž ten první výraz má své kontinuanty ve východoevropských a středoevropských jazycích, ale nevystupuje v jazycích západoevropských, ten druhý výraz se pak vyskytuje téměř ve všech evropských jazycích, ale v jazycích východní a střední Evropy jako méně časté a neúplné synonymum výrazu *atlas*.

Závěr, který z této fragmentární sondy autorka vyvozuje, říká, že jazyky střední Evropy se z tohoto hlediska odlišují od západoevropských i východoevropských jazyků, ovšem tyto rozdíly nejsou příliš výrazné a neumožňují stanovit v rámci evropského svazu nějaké ostré hranice (Maćkiewicz 2004: 11).

Následně se zabývá otázkou, nakolik je soubor středoevropských jazyků při tomto srovnání unifikován vnitřně. Kromě společných prvků lze zaznamenat velké vzájemné rozdíly, množstevní i jakostní. Nejvíce se liší maďarština – chybí v ní více než 30 evropeismů, které jsou ve všech dalších středoevropských jazycích (např. *apetyt, artykuł, autor*).¹³⁶

Sounáležitost středoevropských jazyků je na jedné straně nepochybně integrální součástí Evropy, o čemž svědčí množství sdílených evropeismů z mnoha různých oblastí. Na druhou stranu existuje určitá skupina výrazů vlastních pouze jazykům střední Evropy (ačkoliv obsahují mezinárodní kořeny, označují osoby a jevy specifické pro společensko-politické reálie této oblasti, např. *absolwent, adiunkt, arbitraž*) (Maćkiewicz 2004: 13).

¹³⁶ Jejich výčet viz Maćkiewicz[ová] (2004: 14).

V několika dalších studiích se pak autorka zaměřila na to, aby blíže určila, jakým způsobem se některé středoevropské jazyky – polština (Maćkiewicz 1996; 2000)¹³⁷ a horní lužická srbština (Maćkiewicz 2006) – podílejí na tomto jí koncipovaném evropském, popř. středoevropském lexikálním společenství. Opět k tomu využívala materiál mezinárodních slov (jako nejvýraznějších a nejvíce psychologicky samozřejmých ukazatelích přinášení jazyka k lexikálnímu svazu /Maćkiewicz 1996: 199/). V polském lexiku našla cca 3300 mezinárodních etymologicko-slovotvorných hnízd, tj. cca 10 tisíc slov porovnatelných se slovy jiných neslovanských evropských jazyků (ovšem oblast terminologie, ve které je podíl internacionalismů větší, zde byla pominuta). Pokud budeme uvažovat o tom, že celonárodní varieta polštiny má cca 150 tisíc lexikálních jednotek, pak by internacionalismy či evropeismy představovaly cca 7 % celé polské slovní zásoby. Z těchto 3300 mezinárodních hnízd je 60 % z klasických jazyků (latina, řečtina), 25 % románské provenience, 7 % původu anglického (těchto stále přibývá). Zároveň ale v polštině chybí některé evropeismy (což autorka opět ukazuje na lexémech začínajících na písmeno A), jež jsou velmi rozšířené v západoevropské oblasti (např. *abdomen*, *acidus*, *addire*); na druhé straně má však polština také takové, které se nevyskytují v ruštině (např. *aluzja*, *aprobata*, *aula*), která spadá do východoevropské oblasti. To svědčí o hraničním – středoevropském – charakteru polštiny. Z hlediska dalších důležitých kritérií zakotvenosti evropeismů v lexikálním systému jazyka (např. jejich stylistický příznak, místo v synonymických řadách, místo v síti slovotvorných vztahů) se polština také situuje v hraniční pozici, v pozici mezi centrem a periferií.

Horní lužickou srbštinu se Maćkiewicz[ová] (2006) snažila zasadit do kontextu středoevropských jazyků, zřejmě do kontextu materiálu využitého také v dřívější studii (Maćkiewicz 2004). Na základě tohoto srovnání zjistila, že v polštině chybí 12 evropeismů, které v horní lužické srbštině jsou, a že existuje přibližně stejný počet evropeismů, které jsou v horní lužické srbštině a nejsou v polštině. Ukázal se také očekávatelný rozdíl mezi těmito dvěma jazyky spočívající v tom, který další jazyk sehrál důležitější roli při přejímání a adaptaci evropeismů: pro lužickou srbštinu více než pro polštinu hrála důležitou roli němčina, naopak pro polštinu byla v tomto ohledu důležitější francouzština. Celkově výsledky výzkumu ukazují, že oba tyto slovanské jazyky jsou si blízké nejen geneticky, ale také geograficky a kulturně a že oba náleží do středoevropského lexikálního svazu.

Rovněž Bláha (2015: 75–95) se věnoval výkladu o *kulturních evropeismech* ve středoevropských jazycích. Učinil tak formou postupného výkladu historického pozadí

¹³⁷ Výklad níže je založen na Maćkiewicz[ové] (1996).

přejímání těchto výrazů a uváděním jejich příkladů. Tyto sdílené výrazy rozdělil do tematických skupin: křesťanská a nejstarší civilizační terminologie; terminologie spjatá s rytířskou, dvorskou a městskou kulturou; obchodní a novější civilizační terminologie. Zdůraznil při tom, že vrstva těchto nejstarších kulturních evropeismů, kulturních termínů řeckolatinského původu, se do střední Evropy dostala převážně německým prostřednictvím, jelikož: „Na rozdíl od obyvatel německojazyčných států totiž středoevropští Slované a Maďaři nepřišli do přímého styku s (vulgární) latinou jako jazykem běžné komunikace.“ (Bláha 2015: 80) Kvantifikační šetření materiálu však neprováděl.

3.7.1.2 Karpatismy a karpatský „jazykový areál“

Druhé etablované téma, ve kterém je lexikum středoevropských jazyků, resp. jedna část tohoto lexika nahlížena z areálové perspektivy jako jeden celek, je otázka tzv. karpatismů. Specifická oblast mezi severními výběžky Karpat a Dunajem, oblast se specifickou kulturou, k jejímuž vzniku snad nejvíce přispěla tzv. karpatská salašnická kolonizace, je již delší dobu předmětem areálovělingvistického, ale rovněž etnografického, folkloristického, historického aj. výzkumu shrnutého pod název karpatologie.

Lingvistická karpatologie (karpatistika) se zajímá o specifické podobnosti mezi jazyky této oblasti, tj. češtinou, slovenštinou, polštinou, ukrajinštinou, maďarštinou, rumunštinou, moldavštinou, albánštinou, makedonštinou, srbštinou, chorvatština (Karlík et al. 2016: 785). Někdy mluví autoři o sounáležitosti těchto jazyků jako o karpatském jazykovém areálu (např. Ramšáková 2014; Karlík et al. 2017: 785), ale jelikož se tato sounáležitost manifestuje hlavně a zejména v oblasti lexika (Urban 2007: 145; Sawicka 2012: 195–196), jiní autoři v souladu s obecným vymezením jazykového areálu uvedeným výše (2.1.3.4) danou sounáležitost takto neklasifikují.¹³⁸

(Lexikální) Karpatismy jsou tedy společná slova uvedených jazyků týkající se salašnictví a jeho kultury (patří k nim např. *koliba, salaš, brynza, valach* atd.).¹³⁹ Hlavním dílem lingvistické karpatologie je *Celokarpatský dialektologický atlas (Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas)*, jenž zpracovává lexikálně-sémantický materiál pocházející z lokalit, ve kterých se mluví polskými, moravskými, slovenskými, ukrajinskými, maďarskými, moldavskými, rumunskými, srbskými, makedonskými a albánskými nářečímí (bulharský materiál nebyl zpracován) (Ripka 2009). Atlas vznikl v rámci mezinárodní spolupráce institucí ze zemí náležejících do této oblasti. Úvodní, metodologický svazek vyšel v roce 1987, následovalo jej sedm svazků atlasu (1989–2003).

¹³⁸ Srov. např.: „Languages spoken in geographic proximity over a considerable period of time always interact and develop common traits. This is most visible in the diffusion of local geography- and culture-specific lexicon, as envisaged, for example, in the Carpathian region. Such language clusters will not however qualify for a language union, unless the diffusion involves substantial layers of linguistic structure, most importantly grammar.“ (Chirikba 2008: 25)

¹³⁹ Více o tomto pojmu např. Stachowski (2005).

3.7.1.3 Austriacismy a germanismy v ostatních středoevropských jazycích: srovnání

Třetí oblastí výzkumu lexikálních přejímek, která věnuje pozornost srovnávání všech či alespoň většího počtu středoevropských jazyků, je otázka přejímek z němčiny, které mají v situaci vzájemného lexikálního přejímání mezi těmito jazyky zcela výjimečné postavení:

Obzvláště nápadné je v souvislosti se středoevropskými jazyky velké množství německých výpůjček a kalků nejen v mluveném substandardu, nýbrž i v českém, slovenském a maďarském standardu, zatímco počet slovanských, popř. maďarských výpůjček v standardní němčině je dodnes poměrně nízký [...]. (Newerkla 2002: 75)

Vyplývá to z celkově dominantního postavení němčiny v areálu, zvláště v období habsburské monarchie, kdy němčina sloužila jako *lingua franca* této říše (např. Thomas 1997: 333; Newerkla 2002b: 80).

Důležité je upozornit na pluricentrický charakter němčiny (viz např. Newerkla, 2002b, 80; srov. též výše 3.5.1.16). Z velkého počtu německých přejímek v tomto areálu lze vydělit skupinu tzv. austriacismů, tedy slov a dalších jevů specifických pro rakouskou němčinu, v samotném Německu nepoužívaných. V rámci monarchie se pak některé austriacismy rozšířily rovněž do ostatních středoevropských jazyků:¹⁴⁰

něm.	rak. něm.	češ.	slk.	sln.	maď.
<i>Amtsgehilfe</i>	<i>Adjunkt</i>	<i>adjunkt</i>	<i>adjunkt</i>	<i>adjunkt</i>	<i>adjunktus</i>
<i>amtliches Register</i>	<i>Evidenz</i>	<i>evidence</i>	<i>evidencia</i>	<i>evidenca</i>	<i>evidencia</i>
<i>versteigern</i>	<i>lizitieren</i>	<i>licitovat</i>	<i>licitovať</i>	<i>licitirati</i>	<i>licitál(ni)</i>
<i>Abitur</i>	<i>Matura</i>	<i>maturita</i>	<i>matúra,</i> <i>maturita</i>	<i>matura</i>	<i>matura</i>

Tab. 11. Ukázka tzv. státo tvorných austriacismů, tedy slov z oblasti státní správy, rozšířených i do dalších jazyků areálu, resp. monarchie (Newerkla 2004a: 24).¹⁴¹

¹⁴⁰ A nemuselo jít jen o slova vyloženě německého původu, Newerkla i další upozorňují na zprostředkující úlohu rakouské, resp. vídeňské němčiny: „Pokud se však při výzkumu neomezíme pouze na německé výpůjčky, vyjde jasně najevo konvergence slovní zásoby tzv. rakouské němčiny, češtiny, slovenštiny a maďarštiny. Tato konvergence se týká ale také slovinštiny, chorvatštiny, polštiny a ukrajinštiny na tehdy rakouském území. Zjevně existuje vrstva nejen původně německých výpůjček, jež se dají doložit ve všech jmenovaných jazycích. Tím se ukazuje úloha jazyka hlavního města monarchie Vídně jako prostředníka, jenž přijímal prvky ze všech jazyků monarchie a zároveň je do nich naopak šířil. Tak se dostalo mnoho slovanských, maďarských, ale i románských výpůjček zejména do vídeňského hovorového jazyka a odtud z části také do rakouského standardu němčiny, na jehož typickém rázu mají až dodnes svůj podíl. A mnoho těchto výpůjček se prostřednictvím rakouské němčiny opět rozšířilo do ostatních jazyků monarchie.“ (Newerkla 2004a: 23)

¹⁴¹ Jelikož se často jedná o slova původně latinského původu, srov. zde podkapitolu o evropeismech (3.7.1.1).

něm.	rak. něm.	češ.	slk.	sln.	maď.
<i>Polstersessel</i>	<i>Fauteuil</i>	<i>fotel</i>	<i>fotel</i>	<i>fotelj</i>	<i>fotel</i>
<i>schick</i>	<i>fesch</i>	<i>feš</i>	<i>feš</i>	<i>feš</i>	<i>fess</i>
<i>Mietkutsche</i>	<i>Fiaker</i>	<i>fiakr</i>	<i>fiaker</i>	<i>fiaker</i>	<i>fiáker</i>
<i>Einzimmerwohnung</i>	<i>Garçonnière</i>	<i>garsoniéra</i>	<i>garsoniéra</i>	<i>garsonjera</i>	<i>garzonlakás</i>
<i>lange Unterhose</i>	<i>Gate(hosen), Gatje(hosen)</i>	<i>gatě, katě</i>	<i>gate</i>	<i>gate</i>	<i>gatya</i>
<i>Anrichte</i>	<i>Kredenz</i>	<i>kredenc</i>	<i>kredenc</i>	<i>kredenca</i>	<i>kredenc</i>
<i>Kunde / Kundin</i>	<i>Kundschaft</i>	<i>kunčaft, -čoft, -šaft, -šoft</i>	<i>kunčaft</i>	<i>kunšaft</i>	<i>kuncsaft</i>
<i>Waschbecken</i>	<i>Lavoir</i>	<i>lavor, lavór</i>	<i>lavór</i>	<i>lavor</i>	<i>lavór</i>
<i>Zimmerdecke</i>	<i>Plafond</i>	<i>plafon</i>	<i>plafón</i>	<i>plafon</i>	<i>plafon</i>
<i>Schlamassel</i>	<i>Schlamastik</i>	<i>šlamastika</i>	<i>šlamastika</i>	<i>šlamastika</i>	<i>slamasztika</i>
<i>belästigen</i>	<i>sekkieren</i>	<i>sekýrovat</i>	<i>sekírovat'</i>	<i>sekirati</i>	<i>szekál(ni)</i>
<i>Tabakladen</i>	<i>Trafik</i>	<i>trafika</i>	<i>trafika</i>	<i>trafika</i>	<i>trafik</i>

Tab. 12. Ukázka austriacismů z oblasti denního života (na základě Newerkla 2004a: 24).

čeština	slovenština	maďarština	rakouská němčina	horní němčina
<i>celer</i>	<i>zeler</i>	<i>zeller</i>	<i>Zeller</i>	<i>Sellerie</i>
<i>fašírka</i>	<i>fašírka</i>	<i>fasírt</i>	<i>Faschiertes</i>	<i>Hackfleisch</i>
<i>karfiol</i>	<i>karfiol</i>	<i>karfiol</i>	<i>Karfiol</i>	<i>Blumenkohl</i>
<i>klobása</i>	<i>klobása</i>	<i>kolbász</i>	<i>Klobasse, Klobassi</i>	<i>(Dauer)wurst</i>
<i>kredenc</i>	<i>kredenc</i>	† <i>kredenc</i>	<i>Kredenz</i>	<i>Anrichte</i>
<i>langoš</i>	<i>langoš</i>	<i>lángos</i>	<i>Langosch</i>	<i>Flammkuchen</i>
<i>palačinka</i>	<i>palacinka</i>	<i>palacsinta</i>	<i>Palatschinke</i>	<i>Pfannkuchen</i>
<i>rybíz</i>	<i>ríbezle</i>	<i>ribizli</i>	<i>Ribisel</i>	<i>Johannisbeere</i>
<i>ryngle</i>	<i>ringlota</i>	<i>ringló</i>	<i>Ringlotte</i>	<i>Reneklude, Reineclaude</i>
<i>šnytlik, šnytlich</i>	† <i>šnitlink</i>	<i>snidling</i>	<i>Schnittling</i>	<i>Schnittlauch</i>
<i>špajz ap.</i>	<i>špajza</i>	<i>spájz</i>	<i>Speis</i>	<i>Speisekammer</i>
† <i>špric</i>	† <i>špricer</i>	† <i>spriccer</i>	<i>Spritzer</i>	<i>Schorle</i>
<i>štamprle</i>	<i>štampr(e)rlík</i>	<i>stampedli</i>	<i>Stamperl</i>	<i>Schnapsglas</i>
<i>štrúdl, štrúdl</i>	<i>štrúdl'a</i>	† <i>strudli</i>	<i>Strudel</i>	<i>Mehlspeise</i>
† <i>virtle</i>	† <i>viršl'a, † virštl'a</i>	<i>viršli</i>	<i>Würstel, Würschtel</i>	<i>Würstchen</i>
<i>žemle</i>	<i>žeml'a</i>	<i>zsemle</i>	<i>Semmel</i>	<i>Brötchen</i>

Tab. 13. Ukázka austriacismů z oblasti kuchyňských výrazů (Tölgyesi, 2009a, 21).

To jsou pouze ukázky z většího počtu austriacismů, které se rozšířily i do dalších jazyků areálu, resp. monarchie.^{142, 143} Příkladem tematické oblasti, které v tomto ohledu byla věnována nemalá pozornost, je třeba právě oblast kuchyňských výrazů (Newerkla 2004a: 25; Tölgyesi 2009a: 18–22; 2009c; 2012; 2017 aj.).¹⁴⁴

Austriacismy ale tvoří jen jednu část přejímek z němčiny do ostatních středoevropských jazyků. Oblast germanismů v nich je širší. Postupujme ve stručném přehledu – vyčerpávající přehled tohoto tématu by pravděpodobně vydal na samostatné pojednání – podle toho, kolik jazyků a které jsou zkoumány zároveň.

Začneme od prací, které sledují maďarštinu a některé slovanské jazyky. Germanismy v maďarštině a češtině a slovenštině sledoval Tölgyesi, a to zejména oblast náboženských výrazů (Tölgyesi 2009a: 11–13; 2010), vojenských výrazů (Tölgyesi 2009a: 14–17; 2009b; 2011), řemeslnické terminologie (Tölgyesi, 2010):

český	slovenský	maďarský	německý	latinský	řecký
<i>almužna</i>	<i>almužna</i>	<i>alamizsna</i>	<i>Almosen</i>	<i>eleemosyna</i>	<i>ἐλεημοσύνη</i>
<i>biřmovat</i>	<i>birmovať</i>	<i>bérmál</i>	<i>firnen</i>	<i>firmare</i>	
<i>dóm</i>	<i>dóm</i>	<i>dóm</i>	<i>Dom</i>	<i>domus</i>	
<i>fara</i>	<i>fara</i>	<i>parókia</i>	<i>Pfarre</i>	<i>parochia</i>	<i>παροικία</i>
<i>jeptiška, abatyše</i>	<i>(mníška) abatiša</i>	<i>apáca</i>	<i>Äbtissin</i>	<i>abbatissa</i>	
<i>kalich</i>	<i>kalich</i>	<i>kehely</i>	<i>Kelch</i>	<i>calix</i>	
<i>kaplan</i>	<i>kaplán</i>	<i>káplán</i>	<i>Kaplan</i>	<i>capellanus</i>	
<i>kaple</i>	<i>kapln(k)a</i>	<i>kápolna</i>	<i>Kapelle</i>	<i>cap(p)ella</i>	
<i>klášter</i>	<i>kláštor</i>	<i>kolostor, klastrom</i>	<i>Kloster</i>	<i>claustrum</i>	
<i>křesťan</i>	<i>kresťan</i>	<i>keresztény</i>	<i>Christ</i>	<i>christianus</i>	<i>χριστιανός</i>
<i>oltář</i>	<i>oltár</i>	<i>oltár</i>	<i>Altar</i>	<i>altare</i>	
<i>opat</i>	<i>opát</i>	<i>apát</i>	<i>Abt</i>	<i>abbas</i>	<i>αββας</i>
<i>papež</i>	<i>pápež</i>	<i>pápa</i>	<i>Papst</i>	<i>papa</i>	<i>πάπ(π)α</i>
<i>probošt</i>	<i>prepošt</i>	<i>prépost</i>	<i>Propst</i>	<i>propositus</i>	
<i>žalm</i>	<i>žalm</i>	<i>psalmus</i>	<i>Psalm</i>	<i>psalmus</i>	<i>ψαλμός</i>
<i>žaltář</i>	<i>žaltár</i>	<i>zsoltár</i>	<i>Psalter</i>	<i>psalterium</i>	<i>ψαλτήριον</i>

¹⁴² Kromě jazyků uvedených v tabulkách jsou takové výrazy alespoň částečně doloženy také ve slezské a haličské polštině, ukrajinštině a v chorvatštině (Newerkla 2004a: 25; tam také odkazy na další literaturu).

¹⁴³ Nezdá se, že by byl pro austriacismy proniknůvší také do dalších jazyků habsburské monarchie etablován specifický termín. S přiznanou inspirací u Hampa (1989: 45; srov. výše 3.5.1.19) by snad bylo možné uvažovat o termínu *lexikální habsburkismy*. (Srov. též Půdův pojem *Habsburger Bund* /Půda 2010: 88; 3.7.2./.) Při uvažování o termínu pojmenovávajícím obecně výrazy sdílené středoevropskými jazyky (často přejímky z němčiny, ne nutně austriacismy) se pak lze inspirovat u Tótha (2013: 69), který píše: „Inventarizovanie stredoeuropeizmov v prehľadných tabuľkách začal Newerkla 2002a, 2004).“

¹⁴⁴ Ve své bohaté přehledové práci se o austriacismech a bavarismech ve středoevropských jazycích krátce vyjadřuje také Bláha (2015: 95–98).

Tab. 14. Náboženské výrazy přejaté zároveň do češtiny, slovenštiny a maďarštiny z němčiny, resp. jejím prostřednictvím (Tölgyesi 2009a: 13).

německý	český	slovenský	maďarský
Abschied	obšíd, obšit	obšit	obsit
Baracke	barák	barak	barakk
Bunker	bunkr	bunker	bunker
fassen	fasovat	fasovať	faszolni
Front	fronta	front	front
Habtacht(stellung)	hapták	hapták	hapták
Kaserne	kasárny, kasárna	kasáreň	kaszárnya
Kommando	komando	komando	kommandó
Kompanie	kompanie, kumpanie	kompania	kompania
Marsch, marsch	marš	marš	mars
marschieren	maširovat	maširovať	masírozni
Oberst	obrst, obršt	oberst	óbester
Offensive	ofenziva, ofenzíva	ofenzíva	offenzíva
Offizier	oficír	oficier	of(f)icér
Post(en)	post	post	poszt
Profos(s)	profous	prófus	profosz
Rekrut	rekrut	regrút	regruta
rekrutieren	rekrutovat	rekrutovať	rekrutálni
Schanze	šance	šanec	sánc
Schrapnell	šrapnel	šrapnel	srapnel
Sold	žold	žold	zsold
Söldner	žoldněř	žoldnier	zsoldos
Warte	varta	varta	várta
werben	verbovat	verbovať	verbuválni, verbunkolni
Werbung	verbuňk	verbunk	verbunk

Tab. 15. Vojenské výrazy přejaté zároveň do češtiny, slovenštiny a maďarštiny z němčiny (Tölgyesi 2009a: 17).

český	Slovenský	maďarský	německý
<i>fernajs, firnajs</i>	<i>firnajz</i>	<i>firnájsz</i>	<i>Firneis</i>
<i>fušer</i>	<i>fušer</i>	<i>fuser</i>	<i>Pfischer</i>
<i>hamr</i>	<i>hamr</i>	<i>hámor</i>	<i>Hammer</i>
<i>knejp</i>	<i>knajp</i>	<i>knajp</i>	<i>Kneip</i>
<i>lak</i>	<i>lak</i>	<i>lakk</i>	<i>Lack</i>
<i>pemzlik</i>	<i>penzel'</i>	<i>pezli</i>	<i>Pinsel</i>
<i>plech</i>	<i>plech</i>	<i>pléh</i>	<i>Blech</i>
<i>porcelán</i>	<i>porcelán</i>	<i>porcellán</i>	<i>Porzellan</i>
<i>rám</i>	<i>rám</i>	<i>ráma</i>	<i>Rahmen</i>
<i>rašple</i>	<i>rašpl'a</i>	<i>ráspoly</i>	<i>Raspel</i>
<i>šlejfovat, šlajfovat</i>	<i>šlajfovať</i>	<i>slejfol, slajfol</i>	<i>schleifen</i>
<i>šmirgl</i>	<i>šmirgel'</i>	<i>smirgli</i>	<i>Schmirgel</i>

Tab. 16. Výrazy řemeslnické terminologie přejaté zároveň do češtiny, slovenštiny a maďarštiny z němčiny (Tölgyesi 2010: 108).

Porovnáním postavení sdílených germanismů v dnešní slovní zásobě maďarštiny a slovenštiny se zabýval Tóth (2011: 58–60; 2012; 2013). Na základě výsledků sociolingvistického dotazníkového výzkumu (Tóth 2012: 74–80) sestavil přehledy sdílených germanismů podle toho, zda 1) daný výraz je blíže k periférii slovní zásoby slovenštiny a zároveň blíže k centru slovní zásoby maďarštiny, 2) je tomu přesně naopak, 3) v obou jazycích má výraz přibližně stejné postavení v rámci jejich slovní zásoby:

nemčina	slovenčina		maďarčina	
	bližšie k centru	bližšie k periférii	bližšie k centru	bližšie k periférii
postavenie slova →				
mhd.				
arkēre mhd.	balkón	arkier	erkély	balkon
burgermeister mhd.	primátor	burgmajster	polgármester ¹⁰	
hamen mhd.		hám, hamovať †	hám ¹¹	
hamisch mhd.		hamišný	hamis	
irch mhd.		ircha	irha	
morser mhd.		mažiar	mozsár	mazsár dial.
vorteil mhd.		fortieľ	fortély	
fnhd.				
band fnhd.	pás	pánt	pánt	
glanz fnhd.	lesk	glanc	glanc, glancolni	
kosten 1. fnhd.	ochutnať	koštovať 1.	kóstolni	
krumpīre bair.	zemiak	krumpľa	krumpli	kolompér
lade fnhd.	debna	láda †	láda	
larman fnhd.	hluk	lárma	lárma	
platz fnhd.	trh, námestie	pľac dial.	piac	placc ¹²
rauben fnhd.		rabovať	rabolni	
rāmen bair.		ramovať dial.	rámolni, rámázni	
rigel fnhd.		rigeľ	rigli	
schanze fnhd.		šanec	sánc	
schatzen fnhd.		šacovať	saccolni	
schlepp fnhd.		šlep	slepp	
schmuck fnhd.		šmuk †	smukk	
schüren md.		šúrovať	súrolni	
tafel fnhd.	tabuľa	táfeľ	tábla	

Tab. 17. Ukázka sdílených germanismů v maďarštině a slovenštině takových, kdy je daný výraz blíže k periférii slovní zásoby ve slovenštině než v maďarštině (Tóth 2013: 71).

nemčina	slovenčina		maďarčina	
postavenie slova →	bližšie k centru	bližšie k periférii	bližšie k centru	bližšie k periférii
fleck fhhd.	fľak			flekk expr. ¹⁶
frei fhhd.	fraj, frajer			fráj
furt bair. ö.	furt		folyton	furtonfurt
grunt fhhd.	grunt			grund
hammer fhhd.	hámor			hámor
klamper md. nhd.	klampiar		bádogos	kolompár
akkurat	akurát			akkurátus < lat. ¹⁷
Chance < fr.	šanca		esély	sansz
Chemikalie	chemikália		vegyi anyag	kemikália
Fasole	fazuľa	bôb	bab	paszuly dial.
Hitze	hic			hiccig
fein	fajn ¹⁸			fájin hovor., dial.
Hotel < lat. int.	hotel		szálloda	hotel
Hydrant < gr. int.	hydrant		tűzcsap	hidrás
Kataster	kataster			katasztrális < lat
Kaserne < fr. int.	kasáreň		laktanya	kaszárnya
Koffer	kufor		bőrönd	koffer
kopieren int.	kopírovať		másolni	kopírozni
Krach	krach		csőd	krach

Tab. 18. Ukázka sdílených germanismů v maďarštině a slovenštině takových, kdy je daný výraz bližšie k periférii slovní zásoby v maďarštině než ve slovenštině (Tóth 2013: 71).

nemčina	slovenčina		maďarčina	
	bližšie k centru	bližšie k periférii	bližšie k centru	bližšie k periférii
postavenie slova →				
ahd.				
appāt ahd. int.	opát		apát	
alamusan ahd. int.	almužna		alamizsna	
biscoph ahd. int.	biskup		püspök	
cymbala ahd.	cimbal		cimbalom	
kar(a)l ahd.	kráľ		király	
olei ahd. int.	olej		olaj	
pekkâri ahd.	pekár		pék	
phenning ahd.	peniaz		pénz	
bisam(o) ahd.	pižmo		pézsma	
probost ahd.	prepošt		prépost	
scrīni ahd.	skriňa		szekrény	
soumāri ahd.	somár		szamár	
tasca ahd.	taška		táska	tarsoly
zil ahd.	cieľ		cél	
mhd.				
blēch mhd.	plech		pléh	
boude mhd.	búda		bódé	budi vulg.
cēment mhd. int.	cement		cement	
esse mhd.	eso		ász	
fasant mhd.	bažant		fácán	
firmen mhd.	birmovať		bérmálni ²²	

Tab. 19. Ukázka sdílených germanismů v maďarštině a slovenštině takových, kdy má daný výraz v rámci slovní zásoby přibližně podobné postavení v maďarštině i ve slovenštině (Tóth 2013: 71).

Závěr tohoto srovnání pak zní: „Porovnaním všetkých troch tabuliek zistíme, že najviac germanizmov má z hľadiska centra a periférie podobné postavenie v maďarskom a slovenskom jazyku.“ (Tóth 2013: 85) Rovněž v dalších ohledech vykazují sdílené germanismy analogické vlastnosti. Autor vidí důvod v tom, že němčina neovlivňovala ostatní jazyky střední Evropy jednotlivě, nýbrž že díky shodným mimojazykovým okolnostem (jako např. společný stát) byli mluvčí těchto dalších jazyků vystaveni podobným kontaktným situacím. Ve výsledku přibližně 90 % zkoumaných germanismů sdílených maďarštinou a

slovenštinou má podobné „uživatelské“ a stylistické postavení ve slovních zásobách těchto dvou jazyků (Tóth 2013: 87).¹⁴⁵

Tento autor se rovněž věnoval tématu germanismů ve slovenských dialektech, resp. porovnání z tohoto hlediska dialektů slovenštiny na Slovensku a v Maďarsku. Ukázalo se, že ty germanismy, které jsou zastoupeny i v maďarštině, jsou ve větší míře přítomny i ve slovenských nářečích na jihovýchodě Maďarska – na rozdíl od nářečí na území dnešního Slovenska (Tóth 2013: 25–28).

Další oblastí spadající pod toto téma je srovnávání germanismů v několika středoevropských slovanských jazycích zároveň. Např. Knoll (2008) porovnává – především lexikální – německé dialektismy přejaté do západních slovanských jazyků (používá příklady z češtiny, polštiny, obou lužických srbštin, kašubštiny a polabštiny) a sleduje zejména jejich fonetickou, někdy slovotvornou stavbu. To umožňuje jak u přejímek sdílených ve více západoslovanských jazycích, tak u slov s omezeným regionálním dosahem konstatovat, že „na teritoriu západoslovanských jazyků lze do určité míry rozeznat isoglosy mezi hlavními německými dialektálními oblastmi, a rozpoznat tak sféry vlivu jednotlivých západogermánských dialektů“ (Knoll 2008: 299). Např. mezi rozdíly mezi severní (tj. dolní a střední němčinou) a jižní částí německojazyčného terénu patří rozdíl mezi znělou, resp. neznělou výslovností /s/: čes. *sofa* – hluž. *zofa, zopa*; dluž. *zejpa*; kaš. *zép* apod.

Příkladem výzkumu, který si za svůj předmět určil srovnání germanismů ve čtyřech slovanských jazycích – a to na základě jejich historicko-politického seskupení – je studie Thomase (1997). Zabývá se porovnáním přejímek z němčiny ve čtyřech slovanských jazycích bývalé habsburské monarchie – v češtině, slovenštině, chorvatštině a slovinštině – rovněž s ohledem na rozdíl mezi psanými standardními varietami těchto jazyků a jejich varietou běžně mluvenou. Po vyřazení lexémů, které byly reprezentovány pouze v jednom z těchto jazyků, dospěl na základě svého materiálu k seznamu 143 položek. Jejich poměrné zastoupení v jednotlivých jazycích bylo následující: slovinština 90 %, chorvatština 86 %, čeština 86 %, slovenština 80 %. Z tohoto seznamu německých přejímek bylo 83 takových, které se vyskytují zároveň ve všech čtyřech jazycích se společným významem či významy (z toho 59 v mluvených varietách¹⁴⁶, 24 ve standardech). Zastoupení přejímek, které má daná mluvená varieta společné přinejmenším se dvěma dalšími jazyky (tedy jejich mluvenými varietami),

¹⁴⁵ Další autorova studie o vztahu těchto tří jazyků se týká železničářské terminologie na počátku 20. let 20. století (Tóth 2011b).

¹⁴⁶ Jejich přehled viz Thomas (1997: 347–348).

bylo pak: čeština 76,6 %; slovenština 76,3 %; slovinština 70,5 %; chorvatština 69,1 %; což ukazuje na vysokou míru sdílení těchto přejímek. Tyto germanismy jsou často expresivní, slangové, mají pejorativní konotace. Ve 33 případech šlo o zprostředkování evropeismů němčinou, 84 z nich byla specificky německá slova (z toho 27 rakousko-bavorského původu).

Poměr poměr germanismů v nestandardní varietě oproti varietě standardní pak byl takovýto: čeština 23,6 : 1; chorvatština 16,6 : 1; slovenština 13,4 : 1; slovinština 13,1 : 1. Z toho vyvozuje závěr, že v těchto jazycích – myšleno v jejich standardech – byl vliv němčiny puristicky eliminován a jeho stopy zůstaly mnohem znatelnější v mluvených varietách. Konstatuje při tom pouze marginální rozdíl v míře vlivu purismu napříč těmito čtyřmi jazyky. S ohledem na existenci, či neexistenci synonym domáčího původu a také s ohledem na jejich stylistickou hodnotu představil čtyři různé scénáře toho, před jakou volbou lexikálních prostředků mluvčí těchto jazyků v případě jím zpracovaného materiálu stojí:

Fig.1 Percentage of Examples of the Four Scenarios Faced by the Slavic Languages of the Former Habsburg Empire.

Type of Scenario	Czech	Slovak	Croatian	Slovene	Avg.
(i) choice between a non-standard G loanword and a standard native synonym	82.5	74.8	81	84	80.5
(ii) domestic word spread over all stylistic registers	14	17.6	14	10	13.85
(iii) a loanword used without stylistic marking in both the spoken and written varieties	2.8	4.9	1.5	4	3.35
(iv) choice between a domestic word and a loanword where neither is stylistically marked	0.7	0.7	3.5	2	1.75

Tab. 20. Čtyři možné scénáře volby lexikálních prostředků v případě materiálu porovnávací studie (Thomas 1997: 344).

Převaha prvního scénáře je podle autora typickým rysem diglosie. Dále ve studii mj. představuje přehledy germanismů společných pro různé kombinace tří ze čtyř zkoumaných slovanských jazyků, vyjmenovává věcné oblasti, kterých se tyto přejímky týkají, a blíže analyzuje jejich stylové rozvrstvení.

Následujícím příkladem takové studie – která ale volila čtyři slovanské jazyky spíše na základě jejich seskupení geografického – je článek autorské dvojice Kaczmarska – Kłos (2012), jenž se věnuje německým přejímkám ve čtyřech západoslovanských jazycích, v polštině, češtině, slovenštině a lužické srbštině. Nesnaží se o jejich úplnou inventarizaci, kromě nastínění dějin kontaktů mezi zmíněnými jazyky a němčinou vyčleňuje hlavní tematické skupiny těchto germanismů. Výjimečné postavení mezi zkoumanými slovanskými jazyky má lužičtina, neboť její mluvčí jsou lužicko-německy bilingvní a v každodenním životě používají více němčinu. Autoři zmiňují bohatost vzájemných kontaktů daných etnik a jejich státních útvarů, mluví o kontaktech politických, obchodních, kulturních i příhraničních. Upozorňují také na zprostředkující roli slovanských jazyků navzájem, totiž že se do slovenštiny i do polštiny mnoho germanismů dostalo skrze češtinu. Představují hlavní tematické oblasti germanismů v uvedených západoslovanských jazycích:

- náboženství (např. něm. *der Kloster* – pol. *klasztor*, čes. *klášter*, slk. *kláštor*, luž. *klóšter*)
- město a řemeslo (např. něm. *der Rahmen* – pol. *rama*, čes. *rám*, slk. *rám*, luž. *ramik*)
- obchod (např. něm. *der Jahrmarkt* – pol. *jarmark*, čes. *jarmark*, slk. *jarmok*, luž. *hermank*)
- kulinaria (např. něm. *die Zwiebel* – pol. *cebula*, čes. *cibule*, slk. *cibuľa*, luž. *cybla*)
- technika a stavebnictví (např. něm. *der Ziegel* – pol. *cegła*, čes. *cihla*, slk. *tehla*, luž. *cyhel*)
- hornictví (např. něm. *die Hütte* – pol. *huta*, čes. *huť*, slk. *huta*, luž. *hěta*)
- vojenství (např. něm. *der Sold* – pol. *zold*, čes. *žold*, slk. *žold*, luž. *zóld*)

Ačkoliv tato studie se tím přímo nezabývá, připomínají její autoři také skutečnost, že další velké množství germanismů proniklo do substandardních a dialektických variet zkoumaných slovanských jazyků. Na závěr konstatují, že by bylo potřeba vytvořit velký polsko-česko-slovensko-lužicko-německý slovník, na jehož základě by bylo možné provést spolehlivější a detailnější analýzy dané problematiky.

Příkladem práce, která zpracovává (rovněž komparačním způsobem) germanismy ve dvou slovanských jazycích zároveň, je publikace rakouského bohemisty a slavisty Stefana Michaela Newerkly *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen* (Newerkla 1. vyd. 2004; 2. vyd. 2011), zřejmě nejvýraznější materiállová práce tohoto druhu. Po úvodní studii o lexikálním přejímání a

lexikálních přejímkách a obecně o německých přejímkách v češtině a slovenštině (a jejich aspektech fonologických, morfonologických, slovtvorných, sémantických, stylových atd.) následuje slovníková část německých přejímek do češtiny a slovenštiny, která ve více jak 3 500 heslech analyzuje přes 15 000 slov. Slovník je rozdělen do podkapitol podle historických období a podle zdrojové variety němčiny, včetně podkapitoly o přejímkách z němčiny, které jsou ale původem ještě z jiného jazyka.

Z materiálu Newerkly vychází i komparativní analýza Tótha (2011: 53–58), který kvantifikoval přejímání germanismů do češtiny a do slovenštiny v různých historických obdobích:

Období	Celkový počet čes. a slk. germanismů	Z toho jen v češtině	%
do 1100	112	23	11,6
1100–1350	263	57	21,6
1350–1650	716	117	16
po 1650	1162	162	14
celkově	2253	359	16

Tab. 21. Slova německého původu v češtině a slovenštině a podíl těch z nich, které byly přejaty pouze do češtiny, v různých historických obdobích (Tóth 2011: 55).

Autor uvádí, že čeština díky své zeměpisné poloze měla intenzivnější kontakty s němčinou, a proto je mnoho germanismů, které se dostaly jen do češtiny (opačný jev je pak méně častý). Navíc se do češtiny dostaly např. i interjekce německého původu (*heršoft, himl, himlsakra, har, herež, jeminkote*) a germanismy v češtině jsou fonologicky bližší němčině než ty slovenské (něm. *Pfeife* > čes. *fajfka* – slk. *fajka*). Na základě zkoumaného materiálu se také ukazuje, že počet germanismů přejatých do slovenštiny z češtiny je menší, než jaký předpokládali dřívější autoři. A je třeba ještě dodat, že značná část takových germanismů náleží ve slovenštině k zastaralé slovní zásobě (např. slk. *polštár* < čes. *polštář* < ahd. *polstar*).

Závěrem této podkapitoly uvedme formou delšího citátu metodologický návrh Josefa Jodase – totiž že teprve právě při vzájemném srovnání slovanských jazyků se může ukázat skutečná míra vlivu, který na jednotlivé tyto jazyky němčina měla:

Srovnání češtiny s polštinou a ruštinou na vybraných ilustrativních příkladech opětovně ukázalo, že existuje stupňovitost německých vlivů na slovní zásobu slovanských jazyků, čeština je na této stupnici z pochopitelných důvodů jazykem s maximální nasyceností lexikálními germanismy. Stav v češtině je

odlišný od situace v polštině a ruštině rovněž v aspektu časovém, celý novodobý vývoj spisovného (ale i běžně mluveného) českého jazyka lze charakterizovat jako proces jeho odgermanizování a emancipace od němčiny, z toho pramení mimořádná proměnlivost mnoha novodobých českých germanismů. Nedoceňování tohoto faktoru je zdrojem četných nesprávných úsudků o češtině jak u domácích uživatelů, tak i zahraničních pozorovatelů. Výlučnost mnohých německých prvků v českém lexiku v rámci severní větve slovanských jazyků má jak známo paralelu v postavení slovinštiny mezi jazyky jihoslovanskými (Brückner 1974: 364, Horálek 1962: 294, 301). Stálo by za to příslušné shody a rozdíly mezi oběma jazyky právě z tohoto pohledu podrobněji prozkoumat. Zvláštní pozornost bude třeba věnovat také srovnání češtiny a slovenštiny, poměry v ní jsou totiž češtině mimořádně blízké, nikoli však identické. Z výše uvedených poznatků, jež by bylo možno nepochybně dále rozhojňovat, lze vyvodit obecný závěr, že bohemogermanistickou problematiku i přes svou specifickou je záhodno zkoumat v širším, slavistickém kontextu. (Jodas 2014: 175–176)

3.7.1.4 Jednotlivé vzájemné bilaterální vztahy mezi jazyky areálu

Práci zaměřených na vzájemné bilaterální vztahy mezi jazyky areálu je bezpochyby největší množství. Není mezi cíli této práce poskytnout jejich výčet, následovat bude pouze velmi stručné zmínění několika z nich (se snahou uvést díla sumarizujícího charakteru, a to co možná nejnovější, obsahující samozřejmě i citace dřívější odborné literatury tématu). Navíc přehled bilaterálních vztahů lexikálního přejímání mezi středoevropskými jazyky podal Bláha (2015: 99–153), s historicko-kulturními komentáři, příklady a rovněž s odkazy na další literaturu.¹⁴⁷

Co se týče germanismů:

- v češtině (např. *ánung*, *kacíř*, *šilhat*): nejnověji zpracovává encyklopedické heslo Newerkly (Karlík et al. 2016: 584–588), historický přehled podává jeho již zmíněný slovník (Newerkla 1. vyd. 2004; 2. vyd. 2011), jako práci soustředící se na jejich fungování v dnešní češtině lze zmínit studii Tölgyesiho (2009);
- ve slovenštině (např. *karfiol*, *kaštieľ*, *štamerlík*): slovníková zpracování Rudolf (1991) a Newerkla (1. vyd. 2004; 2. vyd. 2011), další studie Tóth (2013);
- v polštině (např. *banknot* ‚bankovka‘, *drukować* ‚tisknout‘, *sznyceł* ‚řízek‘): slovníková zpracování Łaziński (2008) a Vincenz – Hentschel (2010), přehledová studie Nowowiejski (2010);

¹⁴⁷ Následující přehled částečně z Bláhova zpracování – jež je obsáhlejší a úplnější – vychází, ale zároveň jej doplňuje.

- v chorvatštině (např. *curikati* ‚couvat‘, *gemišt* ‚vinný střík‘, *ruksak* ‚batoh‘): slovníkové zpracování např. Binder (2006), Glovacki-Bernardi et al. (2013), Striedter-Temps (1958), další studie Nuckols (2003);
- ve slovinštině (např. *dila* ‚prkno‘, *firer* ‚řidič‘, *švercati* ‚pašovat‘): slovníkové zpracování Striedter-Temps (1963), dále Middendorf (2012);
- v maďarštině (např. *bak* ‚kozel‘, *péllda* ‚příklad‘, *sorompó* ‚závora‘): slovníkové zpracování vztahující se k různým obdobím (Kobilarov-Götze 1972; Horváth 1978; Mollay 1982), studie (Mollay 1989).

Další skupinu takových přejímek představují slavismy, tj. přejímky z některého slovanského jazyka. Ovšem nezřídka bývají přejímky ze slovanských jazyků zpracovávány dohromady – někdy prostě proto, že nelze rozlišit, z kterého slovanského jazyka pochází (např. se jedná o přejímku z doby, kdy slovanské jazyky ještě nebyly navzájem rozlišeny), někdy z toho důvodu, že jde o shrnutí více bilaterálních vlivů (tj. vlivů různých slovanských jazyků) v jedné práci. Samozřejmě sem náleží také přejímky mezi slovanskými jazyky navzájem. Slavismy:

- v maďarštině (např. *barát* ‚přítel‘, *mocsár* ‚močál‘, *pisztráng* ‚pstruh‘): nejvýznamnější slovníkové zpracování Kniezsa (1955), přehledové práce např. Fried (1974) a Zoltán (1999);
- v němčině (např. *Grenze* ‚hranice‘, *Kren* ‚křen‘, *Prahm* ‚pramice‘): slovníkové zpracování Müller (1995), přehledové studie Bielfeldt (1965; 1982), Siatkowski (2015);¹⁴⁸
- bohemismy¹⁴⁹ v polštině (např. *lump* ‚člověk z okraje společnosti‘, *pacierz* ‚křesťanská modlitba‘, *żegnać* ‚loučit se‘): slovníkové zpracování Basaj – Siatkowski (2006), přehledová monografie Siatkowski (1996);
- bohemismy ve slovinštině (např. *bradlja* ‚bradla‘, *podel* ‚podlý‘, *slog* ‚sloh‘): přehledová studie Damborský (2003);
- bohemismy v chorvatštině (např. *časopis*, *pištolj*, *vlak*): studie Havránek (1940);
- bohemismy ve slovenštině (např. *múčnik*, *nálada*, *neuveriteľný*): např. monografie Gazdíková (2005);

¹⁴⁸ Pro problematiku lexikální konvergence v období habsburské monarchie jsou důležité např. práce o přejímkách z češtiny do rakouské, resp. vídeňské němčiny (např. Jodas 1997; Newerkla 2014).

¹⁴⁹ O bohemismech obecně i v různých jazycích (včetně těch níže uvedených) viz encyklopedické heslo Nekuly a Večerky (Karlík et al. 2016: 172–179).

- slovakismy v češtině (např. *sklepení*, *výdobytek*, *zástava* ‚prapor‘): encyklopedické heslo Nábělkové (Karlík et al. 2016: 1650–1656);
- polonismy v češtině (např. *budova*, *lidový*, *rozčítit*): encyklopedické heslo Bláhy (Karlík et al. 2016: 1342–1344); atd.

Hungarismy:

- ve slovenštině (např. *banovať* ‚litovat‘, *biršág* ‚pokuta‘, *čizma*): slovníkové zpracování Rocchi (1999–2010);
- v chorvatštině (např. *baršun* ‚samet‘, *đilkoš* ‚hulvát‘, *varoš* ‚město‘): slovníkové zpracování Hadrovics (1985);
- ve slovinštině (např. *lendjelski* ‚polský‘, *pelda* ‚příklad‘, *šišak* ‚helma‘): přehledový článek Dudás (2016);
- v polštině (např. *dobosz* ‚bubeník vojenského orchestru‘, *giermek* ‚panoš‘, *hejnał* ‚melodie hraná z věže jako časový signál‘): výčtové zpracování Wołosz (1989; 1991/1992);
- v češtině (např. *kord*, *májka*, *palcát*): studie Sulán (1963a; 1963b), encyklopedické heslo Kováře (Karlík et al. 2016: 655);
- v němčině (např. *Husar* ‚husar‘, *Maschikseite* ‚rub‘, *Teschek* ‚člověk využívaný ostatními, neschopný odmítnout žádnou žádost‘): články Erdódi (1974), Hukné Kiss (2007).

Existují také práce, které shrnují – ovšem bez dalšího srovnání, proto jsou tyto práce zmíněny v této podkapitole – lexémy různého cizího původu v jednom jazyce. Např. pro slovenštinu přehled lexikálních přejímek v období 15.–18. století z latiny, češtiny, polštiny, ukrajinštiny, maďarštiny a němčiny (Doruľa 1977) nebo slovník takových přejímek (mj. latinismů, germanismů, bohemismů, hungarismů, polonismů, grécismů) z období 11.–18. stol. (Kopecká et al. 2011); pro maďarštinu podobné přehledy Bárczi (1958), Balázs (1983; 1989).

Jelikož ústředním tématem přítomné práce přece jen není lexikum středoevropských jazyků (a jeho konvergence v bilaterálních vztazích), bylo zde možno tuto nesmírně rozsáhlou problematiku pouze naznačit. Další odbornou literaturu viz např. ve zmíněných pracích.

3.7.2 Kalky

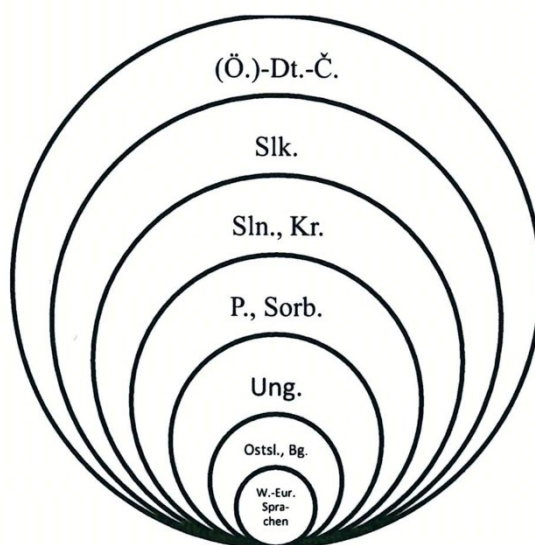
Výše (3.7) bylo kalkování obecně charakterizováno jako replika jazykových vzorů (podle Matras 2009: 148; resp. Karlík et al. 2016: 2048–2052). K takové replikaci může dojít a dochází v různé šíři, na různých „úrovních jazykového systému“. Mluví se o kalcích lexikálních, morfologických, syntaktických, frazeologických atd. Shrnující teoretické práce věnované tomuto tématu ukazují, jak velmi je rozkolísaná a rozrůzněná terminologie v této oblasti (srov. např. historický přehled a vlastní návrh Obary /1989: 60–62 a 67–83/).¹⁵⁰ Jelikož ani hlubší rozbor kalkování není předmětem této práce, v následujícím přehledu se držím terminologie, kterou užívali sami autoři daných textů a v rámci přehledu mezi typy kalků systematicky nerozlišuji, ačkoliv důraz je v něm kladen především na kalky lexémů.

Stejně jako v případě lexikálních přejímek lze i u (lexikálních) kalků zaznamenat výroky lingvistů, kteří mluví o lexiku evropských jazyků jako o svého druhu svazu: např. Bellmann (2004: 3240) v jedné větě nadhazuje pojem *evropský kalkový svaz* (*europäische Lehnübersetzungsbund*), Nagórko[vá] (2006: 403) mluví v souvislosti s kalky o existenci *evropsko-amerického, lexikálního svazu* (*europäisch-amerikanischer, lexikalischer Sprachbund*), který byl dříve založen na cizích výrazech řeckého a latinského původu a dnes je tvořen výrazy angloamerickými. Maďarská slavistka Zsuzsanna Ráduly[ová] (2002) mluví o mezinárodních kalcích a má tím na mysli kalky sdílené velkým počtem (především) evropských jazyků, které je buď přebíraly z primárního zdroje, nebo od sebe navzájem. Jsou to výrazy převážně spojené s evropskou vzdělaností, takové jako např.: fr. *moyen age* > něm. *Mittelalter*, ang. *middle age(s)*, pol. *średniowiecze*, rus. *средневековье*, maď. *középkor*; ang. *sky scraper* > něm. *Wolkenkratzer*, pol. *drapacz chmur*, maď. *felhőkarcoló*, rus. *небоскреб*. Ve své studii pak autorka uvádí 13 dalších podobných výrazů, z nichž část pochází z legend, mytologie či literárních děl (např. *hattyúdal* ‚labutí píseň‘, *szabadkőműves* ‚svobodný zednář‘, *jövő zenéje* ‚hudba budoucnosti‘).

Rovněž společenství středoevropských jazyků bylo z hlediska kalků charakterizováno jako svébytný útvar. Kamiš (1984: 193) letmo zmiňuje, že v souvislosti s takovými paralelami jako např. čes. *výraz*, něm. *Ausdruck* (a lat. *expressio*) lze často mluvit o středoeuropeismech (*Mitteleuropäismen*), ve své studii ovšem neprobírá jiné středoevropské jazyky než češtinu a němčinu. Ucelenější koncepci představil Půda (2010: 84–96), který navrhuje *habsburský svaz* (*Habsburger Bund*): „Unser historisch lediglich lexikalisch durch Lehnwörter und Calques ausgelegter *Habsburger Bund* umfasst neben genetisch liierten auch geographisch benachbarte Sprachen über zentrale Donauregion hinaus.“ (Půda 2010: 88). Jazyky, které stojí

¹⁵⁰ Další shrnutí a metodologické úvahy některých středoevropských autorů např. Půda (2010), Jodas (2014), Noymárkay (1993), Nagórko[vá] (2006).

v centru jeho zájmu jsou (rakouská) němčina, čeština, slovenština, slovinština a (srbo)chorvatština, marginálním jazykem je pro něj maďarština, a ještě dále stojí polština a lužičtina. Tento lexikální svaz je více či méně pevně spojen s jazykovým svazem střeoevropského regionu formulovaným na gramatické bázi (resp. s různými jeho koncepcemi, jejichž přehled byl podán v 3.5.1).¹⁵¹ Příkladem takového kalku (popř. následné mezislovanské přejímky) může být něm. *Kronzeuge*, čes. *korunní svědek*, slk. *korunný svedok*, sln. *kronska priča*, chor. *krunski svjedok*, pol. *świadek koronny*, maď. *koronatanú*. Kromě toho lze rozlišit i další typy vztahů.¹⁵²

Obr. 12. (Rakousko)německo-české kalky, popř. následné mezislovanské přejímky ve slovanském a evropském kontextu (Půda 2010: 91).

Kromě toho je Půdova monografie příkladem komplexního zpracování problematiky kalků v konkrétní relaci němčina > čeština. Shrnuje dosavadní literaturu tématu jak o kalkování obecně, tak o německých kalcích v češtině,¹⁵³ vyjadřuje se o podobách česko-německého jazykového kontaktu, píše o motivaci kalkování německých výrazů do češtiny, představuje klasifikace různých druhů kalků, různé termíny, různá pojetí, zabývá se z hlediska češtiny jazykovými i mimojazykovými nástroji pro identifikaci kalků, probírá otázku

¹⁵¹ Sám Půda odkazuje na Lewyho, Skaličku, Décsyho, Skálu, Kurzovou.

¹⁵² Kalky v jazycích bývalé habsburské monarchie a v relaci německo-české se zabývají rovněž Newerkla a Zeman. Jelikož ale mluví „frazologických“, popř. „idiomatických“ obdobách, výrazech atd., bude o nich referováno v 3.8.

¹⁵³ A nejen to, nabízí také velmi rozsáhlý přehled materiálové literatury ke kalkům v dalších střeoevropských a slovanských jazycích (Půda 2010: 8–9).

kalkovaných exonym a příjmení a shrnuje proměny reflexe kalků v dějinách češtiny od počátku do současnosti. Poté následuje obsáhlá slovníková část práce.

První významnou studií pojednávající o kalcích ve velkém počtu jazyků – rovněž střeoevropských – byl článek ruského slavisty německého původu Borise Unbegauna (1932), který analyzoval kalky ve spisovných slovanských jazycích (např. chor. *kolodvor* ‚nádraží‘ < něm. *Bahnhof*, také maď. *pályaudvar*, ale srb. *stanica*; sln. *starši* ‚rodíče‘ < něm. *Eltern*; čes. *dobrozdání* < něm. *Gutachten*; luž. *wobnoška* ‚částka, obnos‘ < něm. *Betrag*; pol. *światopogląd* ‚světonázor‘ < něm. *Weltanschauung*; rus. *состоять* ‚sestávat‘ < něm. *bestehen*; bul. *мироглед* ‚světonázor‘ < něm. *Weltanschauung*; ukr. *співробітник* ‚spolupracovník‘ < pol. *współpracownik*; frazeologické kalky: např. chor. *položiti ispit* ‚složit zkoušku‘ < něm. *Prüfung ablegen*; sln. *leži na roki* nebo *na dlani je* ‚je to evidentní‘ < něm. *es liegt auf der Hand*; čes. *jednati na vlastní pěst* < něm. *auf eigene Faust handeln*; luž. *k lepšemu měć* ‚dělat si z někoho legraci‘ < *zum Besten Haben*). Celkově dospěl na základě svého výzkumu k závěru, že slovanské jazyky lze rozdělit na dvě skupiny: některé slovanské jazyky (chorvatština, slovinština, čeština a lužičtina) používají pro tvoření spisovného lexika hojně kalkování, zatímco jiné (polština, ruština, srbština a bulharština) preferují přejímání. Dále autor uvádí, že ony čtyři jazyky, které preferují kalkování, při něm čerpají jako z hlavního materiálového zdroje z němčiny. Kromě toho však z německého prostředí převzaly i samotnou praxi kalkování jakožto způsobu rozvíjení slovní zásoby. Na samotný závěr tvrdí, že kalkování je nejcharakterističtější znakem pro střeoevropské jazyky jakožto celek:

Aussi bien les Allemands, et à leur suite les Tchèques, les Sorabes, les Croates et les Slovènes, n'ont-ils pas été les seuls à utiliser le calque comme le moule normal à former des mots nouveaux. Il y a là un usage, sinon un mal, qui est aujourd'hui commun à toute l'Europe centrale et qui a atteint son plus grand développement chez les Magyars. On parle depuis longtemps de la communauté linguistique du monde balkanique, une communauté qui s'affirme par des traits généraux de vocabulaire et de syntaxe, voire de morphologie. Mais, si l'on s'attache quelque jour à déterminer une pareille communauté de l'Europe centrale, c'est le procédé du calque qui en sera l'indice le plus caractéristique. (Unbegaun 1932: 48)

Např. Thomas (2003) podrobil analýze puristické postoje k frazeologickým a syntaktickým kalkům z němčiny ve čtyřech hlavních jazycích bývalé habsburské monarchie, tj. v češtině, slovenštině, chorvatštině a slovinštině. Ačkoliv purismus v těchto jazycích měl navzájem různé podoby, germanismy byly jeho ústředním cílem ve všech z nich. Příklady takových kalků, které tehdejší puristé identifikovali, můžou být třeba: čes. *záviset od* ‚záviset na‘ < něm. *von etwas abhängen*; češ. *v pádu* ‚v případě‘ < něm. *im Falle*; chor. *strah pred*

„strach z“ < něm. *Furcht vor*; chor. *učiniti potrebne korake* „učinit potřebné kroky“ < něm. *die nötigen Schritte thun*. Mezi německé výrazy, které byly kalkovány alespoň do tří ze čtyř těchto slovanských jazyků, náleží např.: *es liegt mir an Herzen*; *kein Wunder dass*; *es liegt auf der Hand*; *keinen Begriff haben* atd. Srovnání s dnešním stavem ukázalo, že boj tehdejších puristů proti syntaktickým kalkům byl úspěšný, zatímco jejich snaha o vymýcení daných frazeologických kalků se minula účinkem (např. se puristům podařilo vymýtiti takové kalky jako sln. *kako je star* „jak je starý“; čes. *nemít pojmu* „nemít poněti“).

Další srovnání více jazyků provedli např. Ráduly[ová] – šlo o německé kalky v maďarštině, chorvatštině a polštině (2002), německé kalky v polštině a jejich ekvivalenty v ruštině, ukrajinštině a běloruštině (1999), německé kalky v polštině a maďarštině (1997). Nyomárkay (1980) porovnával německé kalky v polštině a maďarštině. Jodas (2014) zase poukazuje na srovnání německých kalků v četině a jejich ekvivalentů v polštině a ruštině.

Jako příklad studie o syntaktických kalcích mezi několika středoevropskými jazyky může posloužit článek amerického slavisty Gary H. Toopse (1999): např. čes. *přijít o život* < něm. *ums Leben kommen*, resp. obecně *přijít o*. Ve svém sondážním výzkumu zpracoval na vzorku 250 paralelních vět shody ve slovesné rekcí mezi němčinou a češtinou a horní lužickou srbštinou. Dospěl k závěru, že jen cca 11 % z nich nemělo paralelní nebo podobnou strukturu ve zbývajících dvou jazycích. Míra „syntaktické korelace“ mezi němčinou a horní lužickou srbštinou zde dosáhla 90,5–93,5 %, mezi němčinou a češtinou 75,5–79,5 %. Ačkoliv tato data nejsou nesporným důkazem vlivu, jsou jistě sugestivní co do konkluze, že k syntaktickému kalkování mezi těmito jazyky došlo.

Již výše jsme viděli, že Unbegaun prohlásil kalkování za vlastnost, která je pro středoevropské jazyky nejcharakterističtější, pokud o nich chceme uvažovat jako o jednom celku. Podobně někteří autoři zpracovávající myšlenku středoevropského jazykového svazu, o nichž byla řeč v 3.5.1, zmiňovali kalkování jako důležitý rys konvergence daných jazyků (např. Balázs, Skála, Pusztay; zvláště konvergenci slovesných rekcí uváděli např. Pusztay, Newerkla, Bláha; frazeologické paralely zejm. Skála). V tom samém smyslu se vyjadřuje i Bláha:

Kalkování je vůbec charakteristickým rysem jazyků střední Evropy – jejich uživatelé totiž na jedné straně pociťovali obavu z jazykové asimilace, vyplývající z asymetrického poměru mezi jednotlivými etniky, na druhé straně disponovali poměrně vysokým intelektuálním potenciálem, daným úrovní středoevropské církevní i světské správy a školství, relativně brzy rozvinutým písemnictvím, kultivujícím účinkem kulturní konfrontace s relativně malou, ale agilní skupinou středoevropských Židů, a později též konfrontací mezi soupeřícími křesťanskými konfesemi. Tento intelektuální potenciál

umožňoval středoevropským kulturním elitám vhodně „opracovávat“ své mateřské jazyky a přizpůsobovat je podle cizích vzorů k plnění vyšších komunikativních funkcí. (Bláha 2015: 191)

Uvedme nyní alespoň některé důležité materiálové práce shrnující kalkování mezi jednotlivými středoevropskými jazyky. Stručný přehled je v první řadě uspořádán podle modelového jazyka a následně podle replikujícího jazyka.

Kalky z němčiny:

- v češtině (např. čes. *cestopis* < něm. *Reisebeschreibung*; čes. *chvalořeč* < něm. *Lobrede*; čes. *Šípková Růženka* < něm. *Dornröschen*): nejúplněji Půda (2010), dříve Reiter (1953; k tomu však také recenze Skála – Štindlová /1960/), Thomas (1978), Jodas (2014), také encyklopedické heslo Newerkly (Karlík et al. 2016: 584–588);
- ve slovenštině (např. slk. *protitlak* < něm. *Gegendruck*; slk. *užitková hodnota* < něm. *Gebrauchswert*; slk. *samohláska* < něm. *Selbstlaut*): slovníkové zpracování Rudolf (1991), studie Horecký (1977);
- v lužické srbštině (např. hluž. *dwórnišćo* ‚nádraží‘ < něm. *Bahnhof*; hluž. *kapsny pjenjez* ‚kapesné‘ < něm. *Taschengeld*; hluž. *skótny lékař* < něm. *Tierarzt*): studie Schuster-Šewc (1977);
- v polštině (např. pol. *koronny świadek* ‚korunní svědek‘ < něm. *Kronzeuge*; pol. *słomiana wdowa* ‚slaměná vdova‘ < něm. *Strohwitwe*; pol. *Wiosna Ludów* ‚revoluce roku 1848‘ < něm. *Völkerfrühling*): studie Doberstein (1968), Ráduly[ová] (1998);
- v chorvatštině (např. chor. *bogoslužje* ‚bohoslužba‘ < něm. *Gottesdienst*; chor. *brakolom* ‚cizoložství‘ < něm. *Ehebruch*; chor. *paromlin* ‚parní mlýn‘ < něm. *Dampfmuhle*): slovníkové zpracování Rammelmeyer (1975), výčtově Nyomárkay (1980), další studie Nyomárkay (2002), Nuckols (2003);
- ve slovinštině (např. sln. *osnovna šola* ‚základní škola‘ < něm. *Grundschule*; sln. *razstava* ‚výstava‘ < něm. *Ausstellung*; sln. *nastop* ‚vystoupení‘ < něm. *Auftritt*): monografické zpracování Prunč (1967);
- v maďarštině (např. maď. *akácsor* ‚akátová alej‘ < něm. *Akazienallée*; maď. *fürdőorvos* ‚lázeňský lékař‘ < něm. *Badearzt*; maď. *kártyjáték* ‚karetní hra‘ < něm. *Kartenspiel*): monograficky Mertins[ová] (1970), výčtově Nyomárkay (1980), další studie Csizmazia[ová] (1980), Rackebrandt (1988), Nyomárkay (2002);

Kalky ze slovanských jazyků:

- v maďarštině (např. maď. *tizenegy* ‚jedenáct‘ < prasl. **edinъ na desęte*; maď. *feketemise* ‚rekviem‘ – srov. sch. *crna misa*; maď. *virágvasárnap* – srov. čes. *květná neděle*): monografické zpracování Kiss (1976);
- z češtiny ve slovenštině (slk. *ľen klud* < čes. *jen klid*; slk. *vyporiadať sa s nečím* < čes. *vypořádat se s něčím*; slk. *vzhľadom k* < čes. *vzhledem k*): studie Dolník (1993), také Bláha (2015: 137).

Kalky z maďarštiny:

- ve slovenštině (např. slk. *na to starosť nosiť* < maď. *gondot visel valamire*; slk. *vinný dom* < maď. *borház*; slk. *dymové peniaze* < maď. *füstpénz*): historické přehledy Gregor (1993; 1999; 2000);
- ve slovinštině (např. sln. *híštvo* ‚manželství‘ < maď. *házasság*): studie Dudás (2011);
- v chorvatštině (např. chor. *bogopoštovanje* ‚bohoslužba‘ < maď. *istentisztelet*; chor. *pristojba* ‚poplatek‘ < maď. *illeték*): studie Nyomárkay (1989).

3.8 Frazeologie

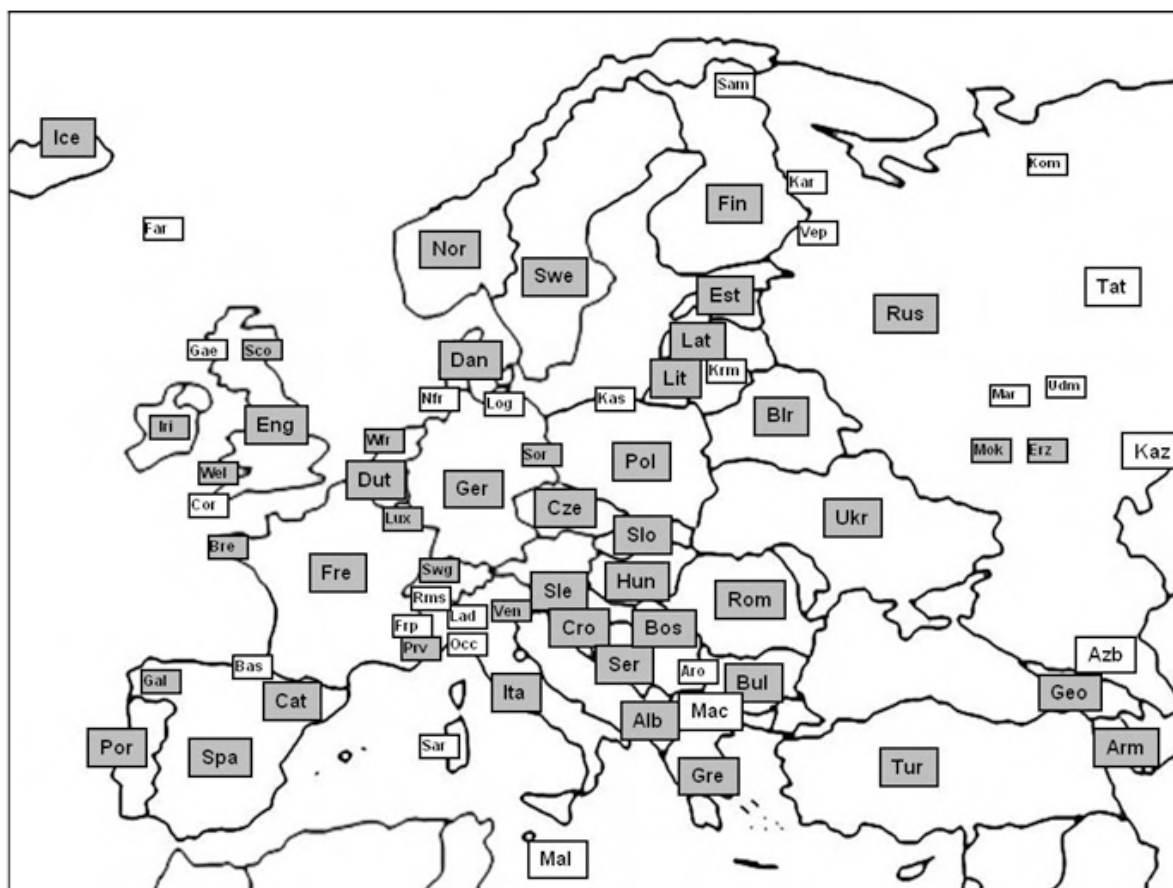
Poznatky o frazeologii středoevropských jazyků jsou částečně úzce spjaty s výše referovaným jevem kalků, resp. tzv. frazeologických kalků – což je otázka různosti terminologie, kterou různí autoři používají. I zde probíhá výzkum a seskupování zejména na úrovni evropské, (multilaterální) středoevropské a slavistické a bilaterální.

Výzkum evropské frazeologie má dokonce institucionální oporu v mezinárodní organizaci EUROPHAS (*Europäische Gesellschaft für Phraseologie*)¹⁵⁴ založené v roce 1999. Tato organizace zejména pořádá konference a zprostředkovává výměnu informací v oboru.

Jako ukázkové dílo srovnávací evropské frazeologie může posloužit práce Elisabeth Piirainen[ové] *Widespread Idioms in Europe and Beyond* (2012; 2016), která se zaměřila na idiomy sdílené v (téměř) celé Evropě. Prostřednictvím cca 250 odborných konzultantů k tomuto účelu sebrala data z 73 evropských a 17 neevropských jazyků a variet (a k tomu ještě z esperanta). Takové rozšířené idiomy klasifikovala podle jejich zdroje (antika, bible, světová literatura, kinematografie, pohádky a další), okomentovala, doložila a ilustrovala

¹⁵⁴ Webové stránky organizace jsou přístupné zde: <http://www.europhras.org/> [cit. 2017-03-17].

jejich geografické rozšíření. Mezi takové idiomy náleží např. ‚vidět světlo na konci tunelu‘: slk. *vidieť svetlo na konci tunela*, pol. *widzieć światło/światelko w tunelu*, sln. *videti luč na koncu predora*, chor. *vidjeti svjetlo na kraju tunela*, něm. *Licht am Ende des Tunnels sehen*, maď. *már látni az alagút végét*, ale také fin. *nähdä valoa tunnelin päässä*, norské *se lyset i enden av tunnelen*, velšské *gweld golau ar ddiwedd y twnel*, turecké *tünelin sonunda ışık göründü*, arménské *t'uneli ver j um luys tesnel* atd.

Obr. 13. Rozšíření ekvivalentů *vidět světlo na konci tunelu* v jazycích Evropy – jazyky označené šedým obdélníčkem takový ekvivalent mají (Piirainen 2012: 101).

Co se týče multilaterálního srovnání mezi (nejen slovanskými) středoevropskými jazyky, lze odkázat na frazeologické obdoby uváděné Newerklou (2004: 20) – např. čes. *všemi mastmi mazaný*, slk. *všetkými masťami mastený/mazaný*, něm. *mit allen Salben geschmierte/gesalbt*, maď. *minden hájjal megkent* – či na analýzu českých, německých a maďarských frazémů o vodě (Tölgyesi 2013), u nichž se v některých případech ukazuje ekvivalence úplná (např. čes. *kázat vodu a pít víno*; něm. *Wasser predigen und Wien trinken*; maď. *vizet prédikál és bort iszik*), v některých ekvivalence částečná (např. čes. *krev není*

voda; něm. *Blut ist dicker als Wasser*; maď. *a vér nem válik vízzé*), v některých pak nulová (např. čes. *oheň a voda dobří jsou sluhové, ale zlí pánové*; něm. *Feuer und Wasser sind zwei gute Diener, aber schlimme Herren*; maď. Ø). Další česko-německo-maďarské frazeologické paralely (ve srovnání s ruštinou) představuje třeba Fedosov (2002).

Poté existují srovnání některých středoevropských jazyků navzájem a zároveň s jazyky mimo region. Jiří Damborský (1977: 82–89) porovnával české a polské frazémy a jejich zdroje. Ukázal, že na češtinu měla silný vliv německá frazeologická schémata, zatímco na polštinu schémata francouzská. Josef Jodas z toho vyvodil metodologické závěry: „[U]kázal tak cestu [tj. Damborský – J. J.], jak spolehlivě identifikovat přítomnost německých prvků v české frazeologii, tj. konfrontací českého stavu s odlišnou situací v jiných slovanských jazycích.“ (Jodas 2014: 172) Sám se pak touto výzkumnou cestou vydal:

Pokus o posouzení česko-německé frazeologické kongruence ze širšího srovnávacího hlediska (Jodas 1998) ukázal, že vedle četných rozdílů mezi češtinou/němčinou a polštinou v jazykovém ztvárnění obsahu (významové stránky) příslušných frazeologických jednotek existují tytéž, avšak mnohem méně početné difference mezi češtinou/němčinou/polštinou a ruštinou. Vyjádřeno kvantitativně: ze 120 vyexcerpovaných identických česko-německých frazeologických jednotek bylo 30 shodných a 90 odlišných v polštině a všech 120 odlišných v ruštině. Např. (polská a ruská nekongruence) *je to pro kočku* (es ist für die Katze) x *jest to psu na buty // to jest do kitu; nepatřit ještě do starého železa* (noch nicht zum alten Eisen gehören) x *być w sile wieku; udělat kozla zahradníkem* (den Bock zum Gärtner machen) x *wpuścić wilka do owczarni; udělat krátký proces* (kurzen Prozeß machen) x *zalać coś od ręki*; (pouze ruská nekongruence) *jako pěst na oko* (jak pięść do oka / wie Faust aufs Auge) x *неприятно поражает глаз; na vlastní pěst* (na własną rękę / auf eigene Faust) x *на свой страх и риск; pověsit něco na hřebíček* (powiesić coś na gwoździu / etw. an den Nagel hängen) x *сбросить что; držet někoho v šachu* (trzymać kogoś w szachu / jdn. in Schach halten) x *держатъ кого на мушке / под ударом*. Z toho bylo možné vyvodit závěr, že také německo-slovanské shody ve frazeologii mají stupňovitý charakter, polština se tu jeví jako přechodný článek mezi češtinou na jedné straně a ruštinou na straně druhé, výrazně bližší je při tom polštině ruština. (Jodas 2014: 172–173)

Ruštinu jako další jazyk pro frazeologická srovnání – tentokrát s němčinou a maďarštinou – použil také Földes (1987). Jako poslední příklad takového typu vztahování uvedme třeba velký slovník slovinských, srbochorvatských, latinských, německých, francouzských a anglických frazémů (Pavlica 1960). Posledním typem multilaterálních porovnání jsou pak vzájemná porovnání slovanských jazyků: např. frazeologický slovník chorvatsko-česko-slovenský (Menac et al. 1998), frazeologická a jazykověobrazová analýza psa v češtině, slovenštině, polštině, ruštině a bulharštině (Raclavská 2015), komparativní studie názvů rostlin ve frazémeh v polštině, slovenštině a slovinštině (Pančíková 2014), sborník (Mokijenko – Walter 2008) atd.

Opět největší množství prací bylo provedeno v oblasti bilaterálního porovnávání jednotlivých dvojic středoevropských jazyků. V relaci německo-české – kromě prací obecných, za všechny uveďme jen dvousvazkový slovník Heřmana et al. (2010) – se někteří autoři zaměřili na shody mezi češtinou a (východo)rakouskou němčinou (např. Newerkla 2007; Zeman 2008):

němčina	čeština	rakouská (vídeňská) němčina
Zum Kuckuck mit ihm/ihr!	<i>Ať se jde vycpat!</i>	<i>Er/sie soll sich ausstopfen lassen!</i>
Ohne Fleiß kein Preis!	<i>Bez práce nejsou koláče!</i>	<i>Ohne Arbeit gibt's keine Golatschen!</i>
frei von jeder Verpflichtung sein	<i>být z obliga</i>	<i>außer Obligo sein</i>
er/sie spielt	<i>hraje si</i>	<i>er/sie spielt sich</i>
Bist du bei Trost?	<i>Jinak jsi zdravý?</i>	<i>Sonst bist g'sund?</i>
sterben	<i>natáhnout papuče/bačkory</i>	<i>die Patschen strecken</i>
etw. erahnen, erfinden	<i>něco si vycucát z prstu</i>	<i>sich etw. aus dem Finger zuzeln</i>
es lohnt sich nicht	<i>nestojí to zato</i>	<i>es steht (sich) nicht dafür</i>
seine Habe packen und gehen	<i>sbalit si svých pět švestek</i>	<i>seine sieben Zwetschken packen</i>
das klappt (nicht)	<i>to (ne)vyjde</i>	<i>das geht sich (nicht) aus</i>
Das ist nicht mein Geschmack!	<i>To není mé gusto!</i>	<i>Das ist nicht mein Gusto!</i>

Tab. 22. Ukázka frazeologických podobností mezi češtinou a rakouskou (vídeňskou) němčinou v kontrastu s němčinou mluvenou v Německu (Newerkla 2007: 281).

K německo-slovenskému srovnání např. Ďurčo (1994), k německo-maďarskému např. Hessky (1988), Földes (1990). V relaci česko-polské např. obecný slovník Mrhačové a Balowského (2009) či speciální studie a slovník *Příroda: země – vesmír – život – smrt – barvy – prostor – čas v české a polské frazeologii a idiomatice* (Mrhačová et al. 2011), v relaci polsko-slovenské např. slovník Buffy (1998) či studie Pančíkové (2002), v relaci polsko-chorvatské např. studie Vidović[ové] Bolt[ové] (2011) atd. Samozřejmostí jsou pak frazeologické a idiomatické slovníky jednojazyčné daných jazyků.

3.9 Situace jazykového kontaktu ve střední Evropě

Další důležitou výzkumnou oblastí vzájemného porovnávání a vztahování středoevropských jazyků jsou popisy a analýzy kontaktních situací, tj. situací multilingvismu. Tedy vlastně charakteristika situací, které za určitých podmínek vedli v dlouhodobé perspektivě ke konvergenci, jejíž různé podoby byly předmětem předchozích podkapitol.

Obecné – více či méně obsažné – nástiny daných kontaktních situací jsou součástí mnoha prací, které již byly zmíněny, prací, jejichž primární zájem je soustředěn spíše na výsledky tohoto kontaktu, ať už jsou to práce o přejímkách, kalcích, gramatické konvergenci atd.

Výzkum zaměřený vyloženě na multilingvismus představuje velké množství různě zaměřených poznatků týkajících se mikro-, meso- i makrospolečenských prostředí, týkajících se různých minulých období i současnost.

Tak třeba sociolingvistickými otázkami multilingvismu v rámci bývalé habsburské monarchie v 19. století se zabývá např. sborník *Diglossia and power: language policies and practice in the 19th century Habsburg Empire* (Rindler Schjerve 2003). Kromě nastínění historického kontextu obsahuje teoretickou a metodologickou studii Rindler[ové] Schjerve[ové] a Vetter[ové] o historické sociolingvistice a multilingvismu a pak případové studie např. o soudním systému v Terstu, situaci ukrajinštiny v Galícii, vzdělávacím systému v monarchii obecně i konkrétně v Plzni apod. Jazyková politika v západní části monarchie (a její inspirativnost pro dnešní Evropu) se staly předmětem dalších studií Rindler[ové] Schjerve[ové] (2007; 2010). Shrnující studii o celkové situaci v monarchii přinesl Fellerer (2011). Dále ku příkladu Wolf[ová] (2015) monograficky zpracovala téma překladu a tlumočení v „plurikulturním prostoru komunikace“ habsburské monarchie v letech 1848–1918: zaměřila se na překlad a tlumočení navzájem mezi jazyky říše a také ve vztahu k jiným evropským jazykům v administrativě, soudnictví a diplomatických službách a rovněž v každodenním životě. Metodu jazykových biografí – na materiálu členů chorvatského ilyrského hnutí – k odkrývání podob multilingvismu v habsburské monarchii použil Novak (2012). O jazykové politice a praxi ve východní části monarchie, tj. v uherském království, v období 1867–1918 pojednal např. Marác (2010), o vztazích češtiny a slovenštiny v rámci existence Československa pojednal knižně Lipowski (2005).

Z pohledu dnešní státních útvarů shrnuje systematickým způsobem současnou situaci, ale i historii jednotlivých bilaterálních souvislostí objemná příručka *Kontaktlinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung* (Goebel et al. 1997), jejíž 2. svazek představuje jazykové kontakty v různých částech Evropy. Oddíl o střední Evropě (s. 1583–1886) zde zahrnuje: Polsko, Česko, Slovensko, Maďarsko, Německo, Rakousko a také Švýcarsko. Slovinsko a Chorvatsko a také dnešní Srbsko jsou zařazeny v části o jižní Evropě (s. 1407–1433). Nejdříve je zde vždy stručně představena daná země (geografie; demografie; historie; politická, ekonomická a obecně kulturní a náboženská situace; statistika a etnoprofil; sociolingvistická situace; jazykověpolitická situace; zhodnocení zdrojů a literatury) a jejich

případných neautochtonních jazykových kontaktů, poté jsou představeny autochtonní kontaktní situace jednotlivých dvojic jazyků pro danou zemi (kromě výše uvedených rubrik je zde navíc ještě obecný kontaktovělingvistický portrét situace).¹⁵⁵

Přehledové práce bývají různého typu: buď je východiskem jazyk (např. němčina jako menšinový jazyk v různých zemích východní a střední Evropy /Eichinger et al. 2008/), nebo je východiskem státní útvar (např. multilingvismus v České republice /Nekvapil – Sloboda – Wagner 2009/), nebo práce pojednává o jednom jazyce v jednom státě (např. maďarština jako menšinový jazyk na Slovensku /Lanstyák 2000/).

Úžeji zaměřených studií je nepřehledné množství: od popisu individuálního česko-německého bilingvismu autora jedné učebnice ze 16. století (Šimečková 1994; 1996) přes výzkum bratislavské trojjazyčnosti a tzv. prešporáčtiny (Satinská 2015) až po analýzu (česko-německo-anglické) komunikace v dnešních nadnárodních společnostech v České republice (Nekvapil – Sherman 2009). Literatura tématu je zkrátka velmi bohatá, na tomto místě bylo možné uvést jen několik málo titulů.

3.10 Shrnutí

Na závěr uvedeného přehledu – a také s ohledem, na to, co bude řečeno dále – lze shrnout a konstatovat alespoň několik věcí:

Nejsystematičtější výzkumná pozornost byla doposavad při porovnávání středoevropských jazyků věnována myšlence středoevropského jazykového svazu/areálu a vzájemným lexikálním přejímkám. Dalšími oblastmi intenzivního zájmu byly zejména situace jazykového kontaktu ve střední Evropě, vzájemné kalkování včetně frazeologie a některá další srovnání.

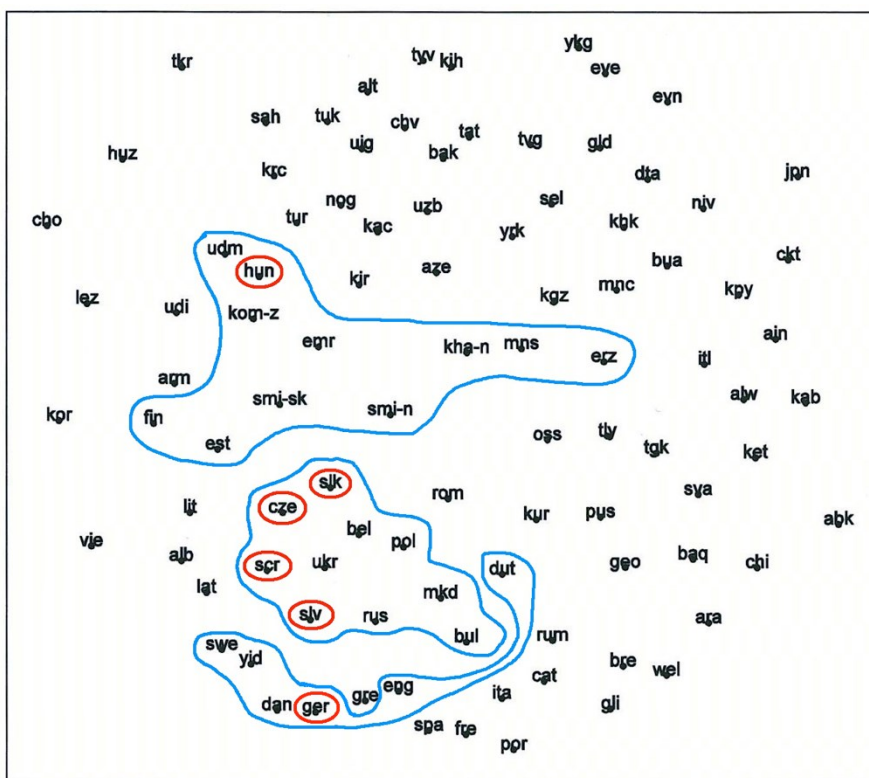
To, že nejsystematičtějšími poznatky při tomto srovnávání jsou ty právě uvedené, se zdá být snadno vysvětlitelné: materiál ke srovnáním strukturních rysů (tedy jakýchsi základní gramatických vlastnostech) a k původu slov z blízkých jazyků je totiž (relativně) snadno dostupný. Jde s tím ruku v ruce také to, že shromažďování takovýchto poznatků má pro všechny středoevropské jazyky delší tradici.

¹⁵⁵ Jsou zde zachyceny následující relace: polština-němčina, polština-kašubština, polština-běloruština, polština-litevština, polština-ukrajinština, polština-slovenština, polština-čeština; čeština-slovenština, čeština-němčina, čeština-polština; slovenština-maďarština, slovenština-němčina, slovenština-polština, slovenština-ukrajinština, slovenština-čeština; maďarština-němčina, maďarština-srbochorvatština, maďarština-slovinština, maďarština-slovenština, maďarština-rumunština; (v rámci Německa mj.) němčina-lužičtina; (v rámci Rakouska) němčina-slovinština, němčina-chorvatština, němčina-maďarština.

Při zkušenosti se shrnováním dosavadní literatury, tedy dosavadních výsledků, se ukázaly tři skutečnosti, které lze označit za handicapy ztěžující práci na tomto tématu. Jejich společný jmenovatel lze jedním slovem vyjádřit takto: *fragmentárnost*. Zaprvé je zřejmé, že doposavadních výsledků je již obrovské množství, jsou ovšem nesmírně rozestě po různých publikacích, čímž je významně ztížena možnost jejich plodné integrace. Zadruhé výzkumníci (až na zřídka výjimky) pracují individuálně, důsledkem čehož jsou jejich výsledky někdy (alespoň částečně) znehodnoceny jejich individuálními omezeními (např. jazykovými kompetencemi, které neumožňují, aby se výzkumník stejně kvalifikovaně orientoval v tolika různých jazycích, které zkoumá, popř. ve kterých je napsána odborná literatura tématu). Zatřetí je to fragmentárnost srovnání v tom smyslu, že některá srovnání provedená na menším počtu středoevropských jazyků by mohla přinést zajímavé výsledky při porovnání jejich většího počtu, ale k tomuto srovnání již nedojde.

Ve smyslu geopolitickém píše Kučerová (2015: 13): „Podstatou zkoumaného problému je tedy velmi zjednodušeně řečeno to, zda je Střední Evropa opravdu entitou, nebo zda jde jen o střední Evropu, tzn. státy ležící uprostřed evropského kontinentu bez jakéhokoliv náznaku svébytnosti?“ V jistém smyslu lze říci, že podobnou otázku si kladou i lingvisté. Byla řeč o *středoevropském lexikálním svazu* v oblasti integrace evropeismů (3.7.1.1) – ovšem s tím závěrem, že specifičnost tohoto svazu není příliš výrazná. Byla řeč o *habsburském svazu* v oblasti kalků (3.7.2). Byla řeč o austriacismech přejatých do jazyků někdejší habsburské monarchie (3.7.1.3). A samozřejmě byla řeč o *středoevropském jazykovém svazu* jakožto areálu strukturní, gramatické konvergence (3.5). Tato poslední zmíněná myšlenka ale našla kromě množství zastánců také své kritiky. Zdá se tedy, že zjednodušující shrnutí by mohlo znít tak, že středoevropské jazyky prošly jistou konvergencí, tvoří jistý svébytný celek, ale tato konvergence a svébytnost nejsou příliš výrazné.

Váhání co do otázky strukturní konvergence mohou podporovat také výsledky statistické analýzy typologických vlastností evropských a asijských jazyků, kterou provedl Pirkko Suihkonen (2015) a která byla představena v 2.1.3.8. Do vizualizace celkových výsledků jeho analýzy jsem červeně zakreslil středoevropského jazykového svazu a modře jazykové větve, popř. rodiny, do kterých tyto jazyky náleží geneticky:

Obr. 14. Typologická vzdálenost jazyků středoevropského jazykového svazu a dalších členů větví, popř. rodin, do kterých tyto jazyky náleží – Sammonova projekce (založeno na Suihkonen 2015 II: 255, Figure 1.a).

Při letmém porovnání s podobnou reprezentací balkánského jazykového svazu (obr. 3) asi zaujme především velká vzdálenost maďarštiny od ostatních jazyků střední Evropy. (Jak bylo uvedeno již výše, přesnější srovnání není z důvodu nepřístupnosti dat možné.)¹⁵⁶ Tyto výsledky by nasvědčovaly tomu, že při porovnávání úhrnu strukturálních rysů je to genetická příbuznost, která je nejsilnějším prediktorem podobnosti. Nelze ovšem nezmínit, že některé výsledky jsou zde zarážející – např. vzdálenost češtiny a slovenštiny od maďarštiny v porovnání s jejich blízkostí k estonštině.

Možná že cílem, ke kterému by se dalo při celkové analýze podobností a rozdílností mezi středoevropskými jazyky směřovat, by mohla být nějaká „škála konvergence“, na které by se dala zachytit míra podobnosti daných jazyků v různých oblastech: od malé konvergence co do jejich základní morfologické architektury až po velmi zřetelnou konvergenci

¹⁵⁶ Mimochodem, nabízí se myšlenka provést podobnou analýzu pro středoevropské jazyky např. na veřejně přístupných datech světového atlasu jazykových struktur (World Atlas of Language Structures; Dryer–Haspelmath /2013/). Bez dalšího typologického výzkumu to ale není možné, jelikož pro různé jazyky obsahuje databáze různé množství dat, pro některé pak množství nedostatečné: např. u němčiny jsou uvedeny hodnoty pro 83 % zahrnutých strukturálních rysů, u češtiny pro 34 % a u slovenštiny pro 11 % (situace ke 14. 11. 2016).

v některých oblastech slovní zásoby.¹⁵⁷ Pokus o zkonstruování takové škály by si ale vyžádal ještě mnoho dalšího výzkumného úsilí.

¹⁵⁷ Myšlenka v jistém smyslu samozřejmě ne nepodobná pojmu hierarchie výpůjček (např. Matras 2009: 153–165).

4. Porovnávání (středoevropských) jazyků: za horizont strukturních rysů, lexémů a areálů

Cílem této kapitoly je nejdříve alespoň velmi stručně a v náznaku upozornit na to, (1) že v posledních desetiletích se v lingvistice ustálily přístupy, jež překračují bipolární představu jazyka jako gramatiky a lexikonu, (2) a že ve vývoji lingvistických koncepcí lze snad v určitém smyslu sledovat jistý posun akcentu na škále granularity vzhledem k popisovanému jazykovému materiálu, a to od obecných pojmů k jejich rozložení na konkrétnější proměnné. Následně jako syntéza obou těchto bodů a závěrů přehledu ze 3. kapitoly bude navrženo, jakým způsobem by bylo možné rozšířit horizont porovnávání středoevropských jazyků.

4.1 Tendence k rozrušení ostré dichotomie gramatika–lexikon

Jako výchozí bod výkladu jsem zvolil shrnutí některých myšlenek ze studie „A model of idiomaticity“ (Warren 2005). A to proto, že právě pojem idiomaticity (*idiomaticity*), jak je chápán mj. v této studii, může představovat jisté zastřešení mnoha dalších – zřejmě i známějších a rozšířenějších – proudů současného lingvistického výzkumu.

Autorka hned na samém začátku podává vymezení tohoto pojmu:

As an introduction, I will offer the following two definitions of idiomaticity:

(i) natively like selection of expression (inspired by Pawley and Syder (1983))

(ii) that which one has to know over and above rules and words (inspired by Fillmore et al (1988))

(Warren 2005: 35)

A zároveň upozorňuje na to, že jde o něco jiného než o výzkum idiomů (a frazémů), které má dlouhou tradici (a o kterém byla řeč v 3.8). Takovéto idiomy totiž na idiomaticity textu nemají významný vliv. Co všechno tedy idiomaticity zahrnuje, napovídá následující přehled:

- preference co do diskurzivní struktury: autorka zde uvádí několik výzkumů, které ukazují, jak se různé jazyky liší např. v preferenci diskurzivních vzorců při produkci akademických textů, v preferenci verbalizovaných informací při popisu pohybových událostí (*motion events*) atd.;
- znalost propozičních výrazů specifických pro daný jazyk: včetně tzv. formálních idiomů, které poprvé popsal Fillmore et al. (1988), jejichž význam není odvoditelný z jejich lexikálního obsazení (srov. často citovaný příklad *Him be a doctor*);

- výrazy z oblasti sociální interakce: např. *excuse me, can I help you* apod., které jsou spíše performativního charakteru;
- kombinatorický potenciál slov: znalost slova je spojena se znalostí toho, s jakými dalšími slovy se může kombinovat (kolokace, idiomy apod.), např. anglické *drop a pen* má švédský ekvivalent *tappa en panna*, zatímco *drop a bomb* se řekne *fälla en bomb* a švédské *tappa humöret* je v angličtině *be in a bad mood*;

První typ jevů se týká úrovně diskurzu, druhý a třetí úrovně klauze, čtvrtý pak úrovně fráze. Sama autorka přiznává jako významný zdroj inspirace úvahy Sinclaira (1991) a konstrukční gramatiku.

Korpusový lingvista John Sinclair ve své knize *Corpus, concordance, collocation* (1991) popsal dva odlišné principy toho, jakým způsobem vzniká v jazykovém textu význam: princip otevřené volby (open-choice principle) a idiomatický princip (idiom principle). První princip spočívá v mechanismu, kdy každou jednotku textu (např. slovo) volí mluvčí nezávisle na dalších – předchozích či následujících – jednotkách. Druhý, komplementární princip pak říká, že mluvčí má k dispozici množství polopředpřipravených sekvencí jednotek, které dohromady tvoří jednu volbu, a to ačkoliv je taková sekvence analyzovatelná na jednotlivé jednotky.

Z této představy vyšel i výzkum Erman[ové] a Warren[ové] (2000), prostřednictvím analýzy sedmnácti několikasetříslovných úryvků různých textů ukázaly, jak velký vliv má na strukturu textů střídání těchto dvou principů. V rámci studie představily pojem prefabrikátů (*prefabs*), což jsou konvencionalizované kombinace více slov, a popsaly jejich podtypy a vlastnosti. Jako výsledek jejich analýzy se ukázalo, že průměrné zastoupení prefabrikátů ve zkoumaných textech bylo něco málo více než nadpoloviční (cca 55 %). To napovídá, že podíl prefabrikovaných částí je v textech natolik významný, že je nemožné považovat to za okrajovou záležitost.

Někdy bývá oblast takovýchto jazykových útvarů nazývána jako formulaický jazyk (*formulaic language*). Wood (2015) podává přehled výzkumu tohoto tématu. Jako přijatou definici uvádí:

The general consensus on a definition of formulaic language seems to be that the items will be:

1 Multi word

2 Have a single meaning or function

3 Be prefabricated or stored and retrieved mentally as if a single word

(Wood 2015: 3)

A vypočítává a některé jevy, které pod tuto definici spadají: kolokace, idiomy, lexikální fráze, metafory, přísloví, složeniny, frázová slovesa atd.

Koncepce všech zde uvedených autorů mají společné mj. to, že narušují představu jazyka jako dvou jasně oddělených domén: na jedné straně gramatiky, sestávající z abstraktních kategorií a jim a jejich hodnotám odpovídajících strukturních rysů, popř. z abstraktních kategorií a pravidel, a na druhé straně lexikonu, sestávajícího z jednotlivých lexémů.¹⁵⁸ Zřejmě nejvýraznější současný lingvistický proud, který je na rozrušení této dichotomie postaven, je – již výše zmíněná – konstrukční gramatika (*construction grammar*, *CxG*). Pro stručné představení konstrukční gramatiky viz Fried[ová] (2013) – z tohoto přehledu také vychází následující odstavce –, podrobnější pak např. Fried[ová] – Östman (2004).

Konstrukční gramatika představuje model jazyka, který má být kognitivně a psychologicky adekvátní. Z jedné strany tento ohled na mentální zpracování jazyka, z druhé strany pak povaha jazykových dat jsou důvodem, proč tento lingvistický model nepracuje s binárním oddělením gramatiky a lexikonu. Centrálním nočním nástrojem uchopování jazyka je v konstrukční gramatice pojem *konstrukce*. Konstrukce jsou zde znakové jednotky, tedy párování výrazu a významu, které se ale neomezují pouze na lexémy či morfémy, ale které se týká všech druhů jazykových prostředků, od sublexikálních po nadvětné. Liší od sebe mírou schematičnosti, od lexikálně plně obsazených, po zcela schematické:

V praxi toto pojetí prostupnosti znamená, že lexikální jednotky na jedné straně a vysoce schematické, abstraktní gramatické vzorce na straně druhé se chápou jen jako dva krajní póly jedné společné škály, na níž můžeme uspořádat všechny typy jazykové znalosti mluvčích, a to ve formě konstrukcí. V tomto obecném smyslu se tedy konstrukce od sebe navzájem liší pouze v míře abstraktnosti, neboli v relativní vzdálenosti od jedné nebo druhé krajnosti této škály, jak ilustrují příklady uvedené v tabulce 1. (Fried 2013: 12)

¹⁵⁸ K takové představě srov. např. Pinkerovu knihu *Words and rules* (1999).

Míra schematičnosti:	Příklady:
lexikálně plně obsazené	<i>tam a zpátky, hory doly; svíčková, měsíc, za</i>
lexikálně obsazené, ale částečně schematické	<i>uherskej[pád.] rok[pád.]</i> <i>mít[osoba, čas, způsob...] navrch,</i> <i>házet[osoba, čas, způsob...] flintu do žita</i>
schematické, ale částečně lexikálně obsazené	[[NUM-krát] za [časová jednotka]] (např. <i>dvakrát/stokrát za den/měsíc/dopoledne</i>) [[až...V _{NON-PAST, PERF} ...] _S [... V _{NON-PAST} ...] _S] _S (např. <i>až přijdu domů, budu číst/přečtu noviny</i>) adj-e (např. <i>vesele, hrozně</i>)
plně schematické	[NP VP] _S , [Quant Adj] _{AdjP} [[V _{kořen} — prés.kmen — NT] _{part.} — rod/číslo/pád] _{PA} ² (např. <i>nes-ou-c-í, hra-j-í-c-í</i>)

Tab. 23. Příklady různých českých konstrukcí (Fried 2013: 13, Tabulka 1).

Konstrukce jsou nejen základní jednotkou analýzy jazykového materiálu, ale jsou chápány rovněž jako hypotézy o jazykové kompetenci mluvčích, ve které slouží jako svého druhu návody pro produkci a interpretaci konkrétních jazykových výrazů. Jejich popis je zaměřen zároveň na jejich vnitřní složky (z jakých konstituentů se skládají, jaký je mezi konstituenty vztah a jaká omezení pro ně platí atd.) a zároveň na jejich fungování vůči dalším konstrukcím, s kterými se mohou kombinovat nebo jejichž součástí mohou být.

Tématem se v rámci konstrukční gramatiky stává také mezijazykové porovnávání konstrukcí a to, jak konstrukce fungují v rámci situace multilingvismu mluvčího. Příkladem prací na toto téma může být třeba oubor studií Boas (2010) nebo speciální číslo časopisu *Constructions and frames* (2014, vol. 6, nr 2).

Rozrušení ostré dichotomie gramatika–lexikon a výzkum jevů zahrnutelných pod zastřešující označení idiomatičnost nabízí k prozkoumání nové pole podobností a vztahů mezi jazyky. A to nejen typologické, ale rovněž areálové.

4.2 Tendence k rozrušení „velkých“ konceptů

Tato skromná podkapitola chce jen velmi krátce a upozornit na tendenci, která byla v předchozích kapitolách naznačena. Byla o ní řeč v 2.1.2 v souvislosti s jazykovou typologií a v 2.1.3.5 v souvislosti s areálovou lingvistikou. Zároveň je tato tendence v jistém ohledu výsledovatelná i v tom, o čem stručně pojednala předchozí podkapitola. Jde o to, že některé (z dnešního pohledu již) tradiční koncepty představující velmi obecné kategorie jsou „dekonstruovány“ ve prospěch detailnější analýzy většího množství dat. V typologii je takovým příkladem „dekonstrukce“ pojmu jazykový typ na vztahy jednotlivých (dvojic)

strukturních rysů v greenbergovské typologii a následné rozložení i těchto strukturních rysů na jednotlivé proměnné, které je tvoří, v distribuční typologii. V areálové lingvistice, jak bylo ukázáno v příslušné podkapitole, jazykovědci vyzývají k přesunu pozornosti od generalizací na úrovni jazykového areálu k výzkumu jednotlivých událostí difuze, jednotlivých podobností. Při „dekonstrukci“ bipolární dichotomie mezi gramatikou a lexikonem opět dochází ke změně granularity: od abstraktních kategorií ke specifitějším (srov. např. částečně lexikálně obsazené konstrukce). Tento posun je přirozeně spojen s nárůstem objemu dat, materiálu. A to jak ve smyslu dat analyzovaných, tak ve smyslu toho, kolik prostoru specifický materiál v lingvistickém modelu zaujímá (srov. nárůst počtu jednotek uvažovaných ve Skaličkově typologii vs. v distribuční typologii či nárůst počtu „jednotek“ v areálové lingvistice: počet areálů vs. počet jednotlivých událostí difuze).

Tato úvaha by si zasloužila podrobnější a mnoha doklady podepřený výklad, který však nemůže být předmětem přítomné práce. Je zde zmíněna zaprvé jako jistý vedlejší produkt přehledů prezentovaných v 2. kapitole a v předchozí podkapitole, zadruhé proto, že to, co naznačuje, má konsekvence pro porovnávání jazyků, včetně těch středoevropských.

4.3 Porovnávání středoevropských jazyků: nová perspektiva

Přehled dosavadních poznatků o středoevropských jazycích (3. kapitola) ukázal, že pokud jde o porovnávání středoevropských jazyků jako celku, byla taková komparace zaměřena hlavně na obecné strukturní rysy, lexikum a frazeologii. Stručný výklad ve 4.1 měl pak připomenout, že dnešní lingvistický výzkum ale uvažuje i o jiných jazykových jednotkách. Tím, že se z dichotomie gramatika–lexikon (a frazeologie) stala škála, rozevřel se mezi těmito póly vějíř jevů, které lze s dnešními technickými možnostmi zkoumat a které lze porovnávat – rovněž mezijazykově – a nalézat mezi nimi (alespoň částečné) podobnosti. Možná že právě tato perspektiva by přinesla zajímavé výsledky při porovnávání areálově blízkých jazyků, které jsou co do své základní strukturní architektury relativně velmi odlišné, ale o kterých zároveň víme, že mnoho jejich vzájemných podobností na „vyšších úrovních jazykového systému“ vzniklo kalkováním. Existují mezi těmito jazyky třeba kolokační kalky? Prefabrikátové kalky? Konstrukční kalky? Konceptualizační kalky? Jiné kalky, které lze shrnout pod idiomatičnost? Jak moc si jsou středoevropské jazyky v těchto ohledech podobné? Porovnávací výzkum středoevropských jazyků by se mohl upřít tímto směrem a pokusit se na tyto otázky odpovědět. Taková je první část zde předkládaného návrhu.

Další otázka se týká toho, „jak velkou“ shodu mezi porovnávanými jazyky je žádoucí hledat. Představa jazykového areálu přináší jistá výzkumná omezení. Snaží se totiž detekovat pouze ty vlastnosti, které jsou společné co největšímu počtu jazyků do areálu zahrnutých (pokud možno všem) a které jsou pro tyto jazyky navíc specifické, tedy odlišují je od jazyků vně areálu. Tím je však z analýzy vyloučeno množství poznatků, které by bylo možné o daných jazycích získat (právě při porovnání jich všech). Porovnávací výzkum středoevropských jazyků by se měl odpoutat od dosavadního pojetí jazykového areálu a podobně tak, jak navrhuje Campbell a další autoři (srov. 2.1.3.5), se zaměřit na jednotlivé podobnosti. Porovnávat programově všechny jazyky regionu pro všechny (smysluplné) vlastnosti a hledat pravidelnosti v tom, pro jaké typy jevů si jsou které jazyky podobné.

Některé pravidelnosti v „klastrování“ podobností jsou zřejmé a byly uvedeny i v přehledu podaném ve 3. kapitole. Co do vzájemné srozumitelnosti se klastrují jazyky genericky příbuzné (3.4). Stejně tak co do typologické vzdálenosti (3.5.1.5, 3.10). V oblasti frazeologie se ale čeština částečně klastruje v němčinou, zato polština s ruštinou (3.8). Vyvstává pak otázka, jak se klastrují středoevropské jazyky třeba co do různých typů konstrukcí, prefabrikátů atd. Je však v každém případě zřetelné, že omezovat se pouze na vlastnosti, pro které se klastrují de facto jazyky někdejší habsburské monarchie, zužuje oblast našeho poznání. Stejně tak jako neuvažovat o míře podobnosti na škále (a nikoli pouze v binární opozici).

Cílem takového přístupu by tedy vlastně bylo *mapovat* „*idiomatický*“ *terén* středoevropských jazyků. Výraz *mapovat* je zde vhodný ve dvou svých významech zároveň: 1) v přeneseném významu: odhalovat a registrovat jazykové struktury, jejich vlastnosti a podobnosti, 2) v doslovném významu: vztahovat tyto struktury, jejich vlastnosti a podobnosti ke skutečnostem geografickým.

Takový typ porovnávání středoevropských jazyků by přinesl rovněž konsekvence organizačního charakteru. Je pochopitelné, že výzkum zaměřený na různé aspekty idiomatickosti by byl časově, personálně i finančně náročnější než např. výzkum obecných strukturních rysů či lexikálních přejímek (srov. 11 rysů u Thomase /3.5.1.17/ či 38 rysů u Suihkonena oproti počtu konstrukcí, kolokací apod.). To si především vyžaduje týmovou práci. Ostatně individuální přístup byl v 3.10 uveden jako jeden z handycapů dosavadního porovnávání středoevropských jazyků. Teprve spolupráce týmu badatelů by mohla vyrušit jejich parciální inkompetence. Stranou jsou zde ponechány otázky výzkumné infrastruktury ve formě bibliografií, databází, digitalizace dat (např. lexikologických) atd.

Všechno, co bylo doposavad řečeno samozřejmě neznamená, že takové výzkumy již neexistují (srov. např. již citovanou studii Hansena /2005/). Nevoří ale (zatím) žádný koherentní badatelský program. Právě takový by si ale téma porovnávání středoevropských jazyků vyžadovalo.

5. Empirická studie: Pohybové události zaměřené na koncový bod (srovnání slovenštiny a maďarštiny)

5.1 Úvod

Empirická studie, která zde bude prezentována, slouží v rámci této práce jako jedna z mnoha možných exemplifikací výzkumného snažení navrženého ve 4. kapitole. Srovnává středoevropské jazyky s ohledem na aspekty, jež se netýkají ani obecných strukturních rysů, ani lexikonu, nýbrž idiomatičnosti. V části 4.1 bylo v několika bodech shrnuto, které jazykové jevy lze pod tento zastřešující pojem zahrnout. Jedním z nich byl rovněž výzkum toho, „how motion events were described in narrative discourse“ (Warren 2005: 37). Právě tento jev se stal předmětem této studie.

Můj výzkum se zároveň zapojil do kontextu celé linie bádání, které se věnovalo mj. některým středoevropským jazykům a jehož představitelkou je psycholingvistka Barbara Mertins[ová].¹⁵⁹ Maďarská data nasbíraná pro tento experiment, jenž porovnává slovenštinu a maďarštinu, poslouží nejen pro jeho účely, ale mají být rovněž součástí širšího srovnání většího počtu středoevropských jazyků.

Ve stručnosti je třeba na tomto místě nastínit, čeho se výzkum týká. Jde v něm o to, jaké informace mluvčí verbalizují, když mají popsat scénu, ve které se někdo nebo něco pohybuje směrem k nějakému koncovému bodu, ale ze scény není patrné, že by tohoto bodu dosáhl. Ukázalo se, že mluvčí různých jazyků se s ohledem na to, které části pohybové události preferují zahrnovat do svého popisu, liší. Uvedeme příklad: pokud pohybová událost spočívá v tom, že dvě ženy jdou po cestě směrem k domu, rodilí mluvčí němčiny, když mají takovou událost popsat, spíše zmíní dům, tedy cílový bod pohybu, zatímco rodilí mluvčí angličtiny spíše cestu:¹⁶⁰

(1) *Zwei Frauen laufen auf ein Haus zu*

(2) *Two girls are walking down the road*

¹⁵⁹ V dřívější literatuře též jako Schmiedtová. Chtěl bych na tomto místě prof. Mertins[ové] srdečně poděkovat za poskytnutí stimulů a rad k designu experimentu a také za poskytnutí slovenských dat, která byla použita v experimentu, na nějž jsem bezprostředně navazoval.

¹⁶⁰ Převzato ze Schmiedtová (2013).

Mluví němčiny, jazyka, který nemá gramatický vid, tíhnou k tomu, že zmiňují koncový bod pohybové události, což je dáno tím, že ji konceptualizují a verbalizují z holistické perspektivy, tedy jako celek. Naproti tomu mluví angličtiny, jazyka s průběhovými gramatickými časy, takovou událost konceptualizují a verbalizují z perspektivy průběhové – ne jako celek, ale jako nějakou fázi děje, jeho začátek, průběh, konec. U tohoto jevu byla prokázána souvislost se slovesným videm.¹⁶¹

5.2 Dřívejší výzkum střeoevropských jazyků

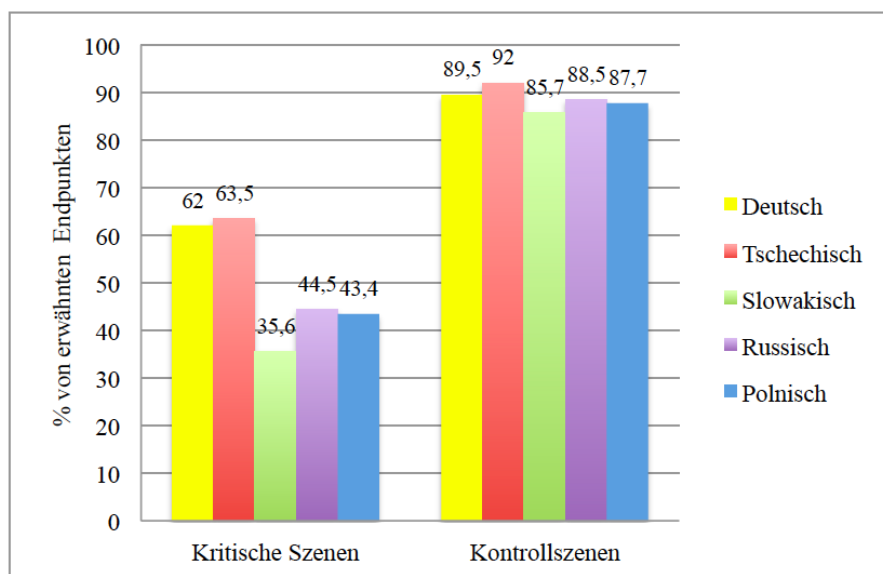
Výzkumná linie, na kterou tento experiment v zásadě navazuje, a to ve svém zaměření na střeoevropské jazyky, má svůj počátek v porovnání němčiny, češtiny a ruštiny. Co je na tomto porovnání zprvu pozoruhodné, je to, že čeština co do míry zmiňování koncového bodu u pohybových událostí podobná němčině a liší se od ruštiny. Ačkoliv oba slovanské jazyky mají – co do popisu pomocí obecných strukturních rysů – podobný vidový systém, teprve bližší výzkum Mertins[ové] ukázal, že v užívání perfektiva pro právě probíhající děj se čeština výrazně liší. Její vidový systém byl ovlivněn kontaktem s němčinou, a proto preferuje holistickou perspektivu, stejně jako němčina.¹⁶²

Kromě toho, že zkoumala němčinu, češtinu a ruštinu, věnovala Mertins[ová] jednu studii srovnání těchto dvou jazyků s daty ze slovenštiny a polštiny (Schmiedtová 2012: Kapitál 4). Záměrem zde bylo provést porovnání slovanských jazyků za účelem ověřit Dickeyho (2000) tezi tvrdící, že mezi dvěma skupinami slovanských jazyků je rozdíl ve stupni gramatikalizace slovesného vidu způsobený rozdílným historickým vývojem. Do skupiny východoslovanských jazyků, ve kterých se vid gramatikalizoval ve větší míře, patří ruština, ukrajinština, běloruština, bulharština, skupinu západoslovanských jazyků tvoří čeština, slovenština, slovinština a lužická srbština. Polština a srbochorvatština podle Dickeyho tvoří přechodové pásmo mezi těmito dvěma skupinami. V jedné z přechozích studií (Schmiedtová 2012: Kapitál 2) byl zjištěný rozdíl mezi češtinou a ruštinou interpretován na základě Dickeyho teze. Výzkumná otázka referované studie se tedy soustředila na to, zda se navržené rozdělení slovanských jazyků potvrdí rovněž v rámci použitého experimentálního designu. Z toho důvodu došlo ke sběru a analýze dat také pro slovenštinu (n = 15) a polštinu (n = 30). Výsledky shrnuje graf na obr. 15. Jak je patrné, oba nově zkoumané slovanské

¹⁶¹ K celé této kapitole srov. soubor studií Mertins[ové], který by měl v roce 2017 vyjít tiskem. Zde je citován rukopis jako Schmiedtová (2012, příp. s číslem kapitoly).

¹⁶² Schmiedtová (2012).

jazyky, tedy slovenština, která by podle Dickeyho předpokladu měla být podobná češtině, a polština, která by měla tvořit přechod, se ocitly ve stejné skupině s ruštinou.

Obr. 15. Procentuální zastoupení zmíněných koncových bodů (Schmiedtová 2012: Kapitel 4, Abbildung 01).

Autorka zdůrazňuje, že výsledky pro polštinu a slovenštinu jsou relevantním příspěvkem k diskusi o míře vlivu němčiny na tyto jazyky, jejichž kontakt s němčinou měl menší intenzitu, než tomu bylo v případě češtiny. V souvislosti se slovenštinou pak také píše:

Für die Untersuchung des deutsch-slowakischen Kontakts sind sicherlich zwei Faktoren von Belang: (1) Die eher mangelnde Schriftlichkeit auf dem slowakischen Gebiet zurzeit des Sprachkontakts; (2) der Spracheinfluss aus dem Ungarischen. (Schmiedtová 2012: Kapitel 4)

Zde nadnesená otázka zcela zapadá do oblasti porovnávacího výzkumu středoevropských jazyků načrtnutého v předchozí kapitole.

5.3 Vlastní experiment

5.3.1 Výzkumná otázka a hypotéza

Ačkoliv studie, o které byla řeč v 5.2, byla motivována Dickeyho „slavistickou“ tezí, její výsledky vedly k diskusi o jazykovém kontaktu a vlivu němčiny na zkoumané slovanské jazyky, které jí jsou areálově blízké (čeština, polština, slovenština). Interpretace odlišnosti češtiny od dalších slovanských jazyků je založena na výjimečně silném vlivu, který na ni

oproti polštině a slovenštině němčina měla. V případě slovenštiny vyvstala otázka vlivu maďarštiny, a to na základě podobně intenzivního dlouhodobého slovensko-maďarského multilingvismu (srov. 3.9). Pokud by se ukázalo, že maďarština vykazuje obdobnou míru sledované vlastnosti jako slovenština, potvrdila by se oprávněnost domněnky (2) z citátu v 5.2 (Schmiedtová 2012: Kapitел 4), že totiž vliv maďarštiny může být důvodem, proč se slovenština liší od němčiny (navzdory kontaktní situaci mezi nimi). Ověření tohoto předpokladu se stalo předmětem přítomného experimentu. Jeho výzkumná otázka tedy zní:

Liší se slovenština v daném ohledu od maďarštiny, svého historicky dominantního kontaktního jazyka?

Pracuji přitom s následující hypotézou:

Slovenština se co do míry zmiňování koncového bodu pohybové události neliší od maďarštiny.

Budu se snažit ji ověřit srovnáním slovenských dat, která byla použita ve výzkumu Mertins[ové] (Schmiedtová 2012: Kapitел 4, srov. 5.2),¹⁶³ a maďarských dat, která jsem v rámci výzkumu sám nasbíral podle shodného designu.

5.3.2 Participanti

První skupinu participantů tvořilo 30 rodilých mluvčích maďarštiny. Všichni participanté vyplnili dotazník (viz Příloha č. 2), ve kterém uvedli některé životopisné údaje. Na tomto základě lze uvést následující: Skupinu participantů tvořilo 20 žen a 10 mužů. Jejich průměrný věk¹⁶⁴ činil 22,4 (nejmladšímu bylo 20 let, nejstaršímu 31). S výjimkou jednoho mluvčího se všichni narodili a školní vzdělání získali v Maďarsku, různí participanté v různých částech země. Jedna mluvčí se narodila v Komárně na území tehdejšího Československa, školní vzdělání získala ve vedlejší obci Komárom na území Maďarska. Všichni participanté uvedli, že se svými rodiči a rovněž s případnými sourozenci či partnery mluví pouze maďarsky. V odpovědi na otázku, kterým cizím jazykem mluví dle svého názoru nejlépe, uvedl jeden participant italštinu, jeden němčinu, všichni ostatní angličtinu (jeden

¹⁶³ Slovenská data nasbíral Norbert Vaněk.

¹⁶⁴ V dotazníku uváděli participanté věk v celých číslech.

spolu s čínštinou). Ke sběru dat došlo v Budapešti na vysokoškolských kolejích a v kampusu filozofické fakulty (obojí patřilo k budapešťské univerzitě ELTE). Všichni participanti byli univerzitními studenty (ELTE), převážně na bakalářském stupni, několik z nich na stupni magisterském či doktorském. O něco málo více než polovina participantů byli studenti humanitních oborů, ostatní byli studenty přírodovědných a technických oborů, popř. práva či sociálních věd. Každý participant za svoji účast na experimentu obdržel 1000 maďarských forintů.

Druhou skupinu participantů tvořili rodilí mluvčí slovenštiny, kterých bylo 15, z toho 7 mužů a 8 žen. Jejich průměrný věk byl 33,3 (nejmladší bylo 18 let, nejstaršímu 41). Všichni mluvčí se narodili a získali školní vzdělání v západní části Slovenska, s výjimkou jedné osoby, která se narodila v Brně (do školy chodila v Trenčíně). Tato mluvčí také uvedla, že se svými sourozenci mluví česky (ovšem s rodiči a partnerem slovensky). Jedna další mluvčí uvedla, že s rodiči komunikuje slovensky a maďarsky. Všichni ostatní uvedli ve všech případech slovenštinu. Jako svůj nejlepší cizí jazyk uvedli čtyři participanti němčinu, jeden češtinu, zbytek angličtinu. Jedna třetina mluvčích dosáhla jako nejvyššího vzdělání maturity, ostatní vysokoškolského vzdělání různého stupně.

5.3.3 Elicitační materiál

Pro elicitaci slovních popisů pohybových událostí bylo použito 60 krátkých videoklipů zobrazujících situace z každodenního života. Klipy byly dlouhé 6–8 sekund. Kritických stimulů, zobrazujících pohybovou událost směřující ke koncovému bodu, ale bez momentu jeho dosažení, bylo 15. Stejný počet, tedy 15, bylo i položek kontrolních, tedy takových, které zachycovaly nějakou pohybovou událost, jež směřuje ke koncovému bodu, včetně momentu, kdy bylo koncového bodu dosaženo.¹⁶⁵ Pro ilustraci jsou na obr. 16, resp. obr. 17 představeny vždy první a poslední snímek jednoho videoklipu kritického, resp. kontrolního stimulu. Zbývajících 30 stimulů představovaly distraktořifillery, z čehož půlka zobrazovala scénu dynamickou (např. muž v kanceláři skartuje list papíru), půlka statickou (např. hořící cigareta v popelníku). Šlo v zásadě o stejný materiál, který byl použit pro elicitaci slovních popisů či eyetrackingových dat a paměťových testů v některých dřívějších studiích (srov. Schmiedtová 2012).

¹⁶⁵ Seznam těchto třiceti stimulů je uveden v Příloze č. 1.

Obr. 16. Úvodní a závěrečný snímek videoklipu jednoho z kritických stimulů.

Obr. 17. Úvodní a závěrečný snímek videoklipu jednoho z kontrolních stimulů.

5.3.4 Procedura elicítace

Před samotnou elicítací byl participant vyzván, aby si přečetl písemné instrukce (viz Příloha č. 3).¹⁶⁶ Úkolem bylo vlastními slovy popsat „co se děje“ v daném videoklipu, v dané scéně. Participant se měli soustředit pouze na událost, nikoli na detaily typu „nebe je modré“. Stimuly byly participantovi prezentovány na počítačové obrazovce. Nejprve absolvoval 5 zácvičných položek, poté již následovala výzkumná série. Mezi jednotlivými videoklipy bylo 8sekundové rozmezí vyplněné černou obrazovkou, které mělo mluvčímu poskytnout dostatečný čas na produkci slovního popisu. Při sběru maďarských dat měla série 60 výzkumných položek tři různé varianty pseudorandomizovaného pořadí, při sběru slovenských dat bylo pořadí vždy stejné. Celkově série trvala přibližně 16 minut. Následně byl participant požádán, aby vyplnil dotazník (Příloha č. 2).

¹⁶⁶ Jelikož osobně jsem prováděl sběr dat pro maďarštinu, Přílohy č. 2 a 3 uvádím v maďarštině.

5.3.6 Kódování a analýza dat

Ve shodě s předchozími výzkumy (Schmiedtová 2012: Kapitál 4) byly slovní popisy kritických a kontrolních položek kódovány s ohledem na to, které prvky pohybové události byly ve výpovědi značeny, tj. verbalizovány. Každý jednotlivý popis byl kódován pro následujících šest parametrů:

- 1) koncový bod pohybu (*endpoint, Endpunkt*),
- 2) místo pohybu (*location, Angabe des Ortes*),
- 3) dráha pohybu (*path, Trajektorie*),
- 4) způsob pohybu (*manner, Angabe der Art*),
- 5) holá verbální fráze (*nackte Verbalphrase*),
- 6) bez značení.

Nyní blíže k jednotlivým parametrům, včetně autentických příkladů.

5.3.6.1 Značení koncového bodu pohybu

Tento parametr je centrální pro celý výzkum. Jako značení koncového bodu byly kódovány všechny popisy, ve kterých bylo značeno jeho dosažení či směřování k němu. Např.:

(3) *Muž vchádza do kostola*

(4) *A férfi bemegy a templomba*
ART muž.NOM vcházet.PRS.3SG ART kostel.ILLAT
,Muž vchází do kostela‘

(5) *Dve ženy prichádzajú k lavičke*

(6) *Két lány sétál egy padhoz*
dvě dívka.NOM kráčet.PRS.3SG ART lavička.ALLAT
,Dvě dívky krácejí k lavičce‘

(7) *Dieťa kráča smerom k detskému ihrisku*

- (8) *Egy kisgyerek a játszótér felé sétál*
ART dítě.NOM ART hřiště.NOM směrem.k kráčet.PRS.3SG
,Dítě kráčí směrem ke hřišti‘

Pokud byl však „koncový bod“ pohybové události pouze zmíněn, ovšem nebyl verbalizován jako bod, který je pohybem dosažen nebo ke kterému pohyb směřuje, pak byl kódován jako bez značení (více viz 5.3.6.6). Např.:

- (9) *Kaviareň*

- (10) *Ló az istállóban*
kůň.NOM ART stáj.INESS

5.3.6.2 Značení místa a dráhy pohybu ve slovenštině

Parametry místa a dráhy budou probrány zvlášť pro slovenštinu a zvlášť pro maďarštinu. Jako značení místa pohybu ve slovenštině byly kódovány popisy takového typu:

- (11) *Dve ženy sa prechádzajú v parku*

- (12) *Žena sa bicykluje na polnej ceste*

Jako značení dráhy pohybu byly kódovány výpovědi akcentující trajektorii pohybu v dané události. Ukázky 11 a 19 jsou dva různé popisy téhož stimulu, stejně jako 12 a 20:

- (13) *Dve slečny idú po parku*

- (14) *Žena sa bicykluje po asfaltovej ceste*

- (15) *Človek kráča ulicou*

- (16) *Muž ide cez ulicu*

(17) *Popri kaviarni prechádzala žena*

(18) *Muž ide cez ulicu*

5.3.6.3 Značení místa a dráhy pohybu v maďarštině

Na rozdíl od dalších doposavad zkoumaných jazyků (např. čeština, němčina, slovenština) nelze na maďarštinu rozlišení místa a dráhy pohybu uplatnit. Oba parametry jsou totiž často vyjádřeny stejnými morfologickými prostředky.

(19) *Két nő sétál egy parkban*
dvě žena.NOM kráčet.PRS.3SG ART park.INESS
,Dvě ženy kráčí parkem‘ ale také ,Dvě ženy kráčí v parku‘

(20) *Egy nő biciklizik az úton*
ART žena.NOM jet.na.kole.PRS.3SG ART cesta.SUPER
,Žena jede na kole po cestě‘ ale také ,Žena jede na kole na cestě‘

(21) *Egy nő sétál egy kávézó mellett*
ART žena.NOM kráčet.PRS.3SG ART kavárna.NOM vedle/podél
,Žena kráčí podél kavárny‘ ale také ,Žena kráčí vedle kavárny‘

Kromě těchto typů existují ještě struktury, které mají jednoznačně význam dráhy pohybu (tedy již bez možné interpretace místa pohybu). Stojí však za povšimnutí, že i v nich je přítomen marker superesivu (SUPER). V nashromážděném materiálu jsou to kombinace superesivu s preverbii *be* a *át* a s postpozicí *keresztül*.¹⁶⁷ Např.:

(22) *Egy kutya bemegy egy ajtón*
ART pes.NOM vcházet.PRS.3SG ART dveře.SUPER
,Pes vchází dveřmi‘

(23) *Egy fiatal férfi átsétál az úton*

¹⁶⁷ Preverbia *be* ,do(vnitř)‘ a *át* ,skrze, napříč‘ jsou adverbialního původu, pospozice *keresztül* má význam ,skrze, napříč‘; *át* a *keresztül* se pojí výlučně se superesivem.

ART mladý muž.NOM přecházet.PRS.3SG ART cesta.SUPER
,Mladý muž přechází cestu‘

(24) *Kisfiú az anyukájával megy parkon keresztül*
chlapec ART maminka.POSS.3SG.INSTR jít.PRS.3SG park.SUPER skrze
,Chlapec se svojí maminkou jde přes park‘

Z důvodu této nerozlišitelnosti byl pro maďarštinu vytvořen zvláštní parametr místo & dráha pohybu, pro kterou byly kódovány uvedené věty a jim podobné. Pro účely srovnání (obr. 19 a 20) byl tento parametr v analýze dat vytvořen i pro slovenštinu a vypočítán jako součet značení místa a značení dráhy pohybu.

5.3.6.4 Značení způsobu pohybu

V tomto výzkumu – samozřejmě opět ve shodě s výzkumy, na které navazuje – byly pro tento parametr kódovány takové prvky popisů, které mimo sloveso doplňovaly to, jakým způsobem se pohyb odehrává. Pro nasbíraný materiál jsou typickými příklady následující:

(25) *Slečna ide na bicykli*

(26) *Egy nő nyugodtan sétál a banyatankjával*
ART žena klidně kráčet.PRS.3SG ART taška.na.kolečkách.POSS.3SG.INSTR
,Žena klidně kráčí s taškou na kolečkách‘

V uvedené větě je za způsob pohybu považováno doplnění *nyugodtan* ‚klidně‘, ale rovněž *a banyatankjával* ‚s taškou na kolečkách‘ je takto kódováno. Podobně ve větách jako:

(27) *Egy nő fut a táskájával*
ART žena.NOM běžet.PRS.3SG ART taška.POSS.3SG.INSTR
,Žena běží s taškou‘

(28) *Egy nő kabátban sétál*
ART žena.NOM kabát.INESS kráčet.PRS.3SG
,Žena v kabátě se prochází‘

5.3.6.5 Holá verbální fráze

V některých případech nebyl značen žádný prvek pohybové události a popis sestával jen z holé verbální fráze. (Takových vět bylo ve slovenštině 2,4 % a v maďarštině 4,6 % ze všech zkoumaných vět, tj. i kritických i kontrolních položek.) Např.:

(29) *Kajakár pádluje*

(30) *A vonat megy*
ART vlak.NOM jet.PRS.3SG
,Vlak jede‘

Zvláštním typem takovýchto popisů jsou v nashromážděném materiálu desubstantivní slovesa, která jsou odvozena od dopravního prostředku, pomocí kterého je pohyb vykonáván, a která třeba v češtině nejsou: ve slovenštině *bicyklovať sa*, *člnkovať sa*, v maďarštině *biciklizik* ‚jet na kole‘, *kajakozik* ‚plout v kajaku‘ a také *lovagol* ‚jet na koni‘ (v dnešní maďarštině *lovag* ‚rytíř‘):

(31) *Žena sa bicykluje*

(32) *Egy nő biciklizik*
ART žena.NOM jet.na.kole.PRS.3SG
,Žena jede na kole‘

V obou jazycích tvořila tato slovesa polovinu všech popisů s holou verbální frází. V přítomném výzkumu tvoří tato slovesa marginální případy, ovšem co do výzkumu sloves pohybu by se mohlo jednat o zajímavé téma dalšího bádání. Zvláště s ohledem na to, že slovenská slovesa *bicyklovať sa*, *člnkovať sa* apod. jsou kalky z maďarštiny.

5.3.6.6 Bez značení

Mezi popisy se vyskytly i takové, které nebylo možné kódovat žádným z předchozích parametrů. Často to byly zcela nominální popisy, věty obsahující sloveso, ale nikoli sloveso

pohybu, nebo takové věty nezachycovaly žádný prvek pohybové události (ale zároveň to nebyly holé verbální fráze). Takové popisy byly zahrnuty do analýzy výsledků, ale byly kódovány jako bez značení prvků pohybové události.¹⁶⁸ V objemu slovenského materiálu představovaly 8 %, v objemu maďarského materiálu 3,7 %. Např.:

(33) *Kaviareň*

(34) *Pani v oranžovom tričku na bicykli*

(35) *Kamarátky sa stretávajú*

(36) *Ló az istállóban*
 kůň ART stáj.INESS
 ‚Kůň ve stáji‘

(37) *Kenús egy híd alatt*
 kanoista ART most.NOM pod
 ‚Kanoista pod mostem‘

(38) *Egy idős hölgy a piacon nézelődik*
 ART starý paní ART trh nézélődik
 ‚Paní se rozhlíží na trhu‘

5.3.6.7 Kombinace více značení v jedné větě

V některých případech bylo v rámci popisu kombinováno více značení najednou (např. zároveň koncového bodu i způsobu pohybu). V takovém případě byla popisu přiřazena pouze jedna z těchto hodnot, a to na základě následující hierarchie:¹⁶⁹ *koncový bod* > *dráha pohybu* > *místo pohybu* > *způsob pohybu*. Pokud tedy popis obsahoval značení koncového bodu i způsobu pohybu, byl celý popis kódován jako zmínění koncového bodu. Další příklad představuje věta *Egy kisfiú bemegy a kapun a játszótérre nagyon egykedvűen*, která obsahuje značení místa & dráhy pohybu (*a kapun* ‚brankou‘), značení koncového bodu (*a játszótérre*

¹⁶⁸ Na základě konzultace s prof. Mertins[ovou].

¹⁶⁹ Schmiedtová (2012: Kapitál 6).

‚na hřiště‘) a značení způsobu pohybu (*nagyon egykedvűen* ‚velmi lhostejně‘). Podle uvedené hierarchie tedy byla kódována pro koncový bod:

- (39) *Egy kisfiú bemegy a kapun*
 ART chlapec.NOM vcházet.PRS.3SG ART branka.SUPER
a játszótérre nagyon egykedvűen
 ART hřiště.SUBL velmi lhostejně
 ‚Chlapec vchází velmi lhostejně brankou na hřiště‘

Na tomto místě je třeba zmínit ještě jeden jev specifický pro maďarský materiál. Týká se kódování koncového bodu a místa & dráhy pohybu a roli v něm hraje také způsob, jakým maďarština značí posesivitu. Na rozdíl od slovenštiny (i dalších jazyků, které byly zkoumány v citovaných studiích) vyjadřuje maďarština vztah přivlastňování pomocí osobních posesivních sufixů. V české konstrukci *brána kostela* je vztah posesivity vyjádřen genitivem na posesoru, v maďarské konstrukci stejného významu *a templom kapuja* (*templom* ‚kostel‘, *kapu* ‚brána‘) je tento vztah vyjádřen posesivním sufixem 3. osoby singuláru *-ja* na posesu. Následující příklady jsou všechno popisy stejné situace, ale produkované různými mluvčími (a mohou zároveň posloužit také jako ilustrace několika výše uvedených principů kódování):

- (40) *Egy kutya fut*
 ART pes.NOM.SG běžet.PRS.3SG
 ‚Pes běží‘
 kódování: holá verbální fráze

- (41) *A járdán egy kutya fut*
 ART chodník.SUPER ART pes.NOM.SG běžet.PRS.3SG
 ‚Po chodníku běží pes‘
 kódování: místo & dráha pohybu

- (42) *Egy kutya befut egy házba*
 ART pes.NOM.SG vbíhat.PRS.3SG ART dům.ILLAT
 ‚Pes vbíhá do domu‘
 kódování: koncový bod

- (43) *Egy kutya bemegy egy ajtón*
 ART pes.NOM.SG vcházet.PRS.3SG ART dveře.SUPER
 ‚Pes vchází dveřmi‘
 kódování: místo & dráha pohybu
- (44) *Egy kutya befut egy házba az ajtón*
 ART pes.NOM.SG vbíhat.PRS.3SG ART dům.ILLAT ART dveře.SUPER
 ‚Pes vbíhá do domu dveřmi‘
 kódování: koncový bod (> místo & dráha pohybu)
- (45) *Egy kutya befut egy épület ajtaján*
 ART pes.NOM.SG vbíhat.PRS.3SG ART budova dveře.POSS.3SG.SUPER
 ‚Pes vbíhá dveřmi budovy‘
 kódování: koncový bod (> místo & dráha pohybu)

Ve větě (42) je značen pouze koncový bod, ve větě (43) je značena pouze dráha pohybu, ve větě (44) jsou pak identickým způsobem značeny oba tyto prvky pohybové události, podle výše uvedené hierarchie je tento popis kódován pro koncový bod. Značení posesivity pak hraje roli při srovnání vět (43) a (45). V první z nich je značeno místo & dráha pohybu. Stejně tak v druhé z nich, ale v té je rovněž zmíněn koncový bod, ačkoliv ne v podobě, která by morfologicky vyjadřovala jeho dosažení či směřování k němu (srov. větu 42), nýbrž jako součást posesivní konstrukce. Ačkoliv tato konstrukce jako celek morfologicky značí místo & dráhu pohybu, byl v takových případech popis kódován pro koncový bod. Jeho zmínění v této podobě je dostačujícím znakem toho, že je ve slovním popisu konceptualizován. (Jednalo se celkově o 10 vět.)

5.3.6.8 Vícevětčné popisy

Ačkoliv většinu dat představovaly jednovětčné popisy (v případě maďarského materiálu 81,3 % popisů, v případě slovenského materiálu 72,2 % popisů), část z nich byly popisy tvořené více větami (u maďarského materiálu 16 % dvouvětčné, 2 % třívětčné, několik čtyř a jeden pětivětčný; u slovenského materiálu 19,5 % dvouvětčné, 6,6 % třívětčné, několik čtyřvětčných). Naprostá většina mluvčích zvolila strategii popisovat stimuly krátce a v souladu

s instrukcí popisovat, *co se děje*. Někteří mluvčí (v použitých datech vždy jeden mluvčí od každého jazyka) naopak zvolilo strategii vícevětných popisů.

Jedno- a dvouvětné popisy představovaly naprostou většinu nashromážděného materiálu (91,7 % slovenských popisů; 97,3 % maďarských popisů). V souladu s dřívějšími výzkumy byly popisy kódovány primárně podle jejich první věty, která by měla představovat nejvýraznější prvky toho, jak mluvčí konceptualizoval událost.¹⁷⁰ Případů, kdy byl koncový bod značen ve druhé větě, bylo malé množství (pro maďarštinu 3,4 %; pro slovenštinu 6,9 %). Pro srovnání ale bylo provedeno rovněž kódování případné druhé věty slovního popisu – o jeho výsledném kódování pak bylo rozhodnuto na základě výše uvedená hierarchie. Např.:

(46)	<i>Pán ide na bicykli po námestí</i>	<i>a vchádza do brány</i>
kódování:	(dráha pohybu <)	koncový bod

5.3.6.9 Spolehlivost kódování

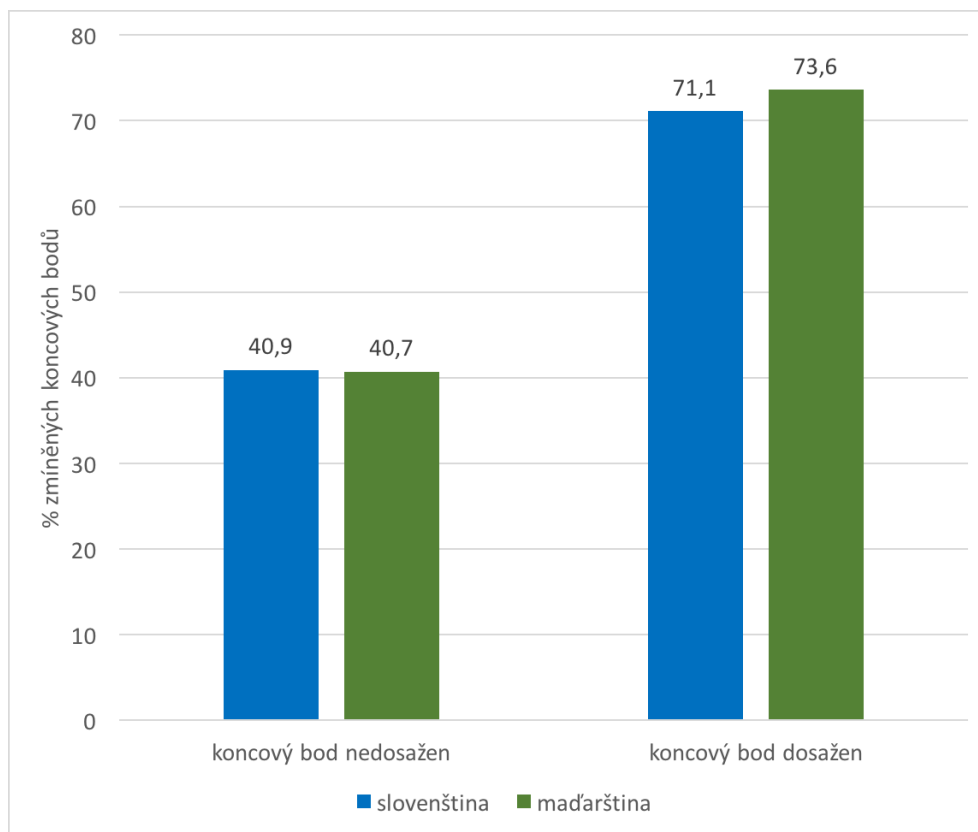
Spolehlivost kódování pro zmínění koncových bodů – tedy klíčové otázky výzkumu – byla ověřena druhým hodnotitelem na vzorku dat od dvou mluvčích pro každý z obou jazyků.¹⁷¹ Míra shody obou hodnotitelů (*inter-coder reliability*) byla ověřována pomocí výpočtu Cohenova koeficientu kappa, který dosáhl hodnoty 0,949, což podle škály Landisa a Kocha (1977), na níž hodnoty 0,81–1,0 představují téměř úplnou shodu, představuje spolehlivý výsledek.

5.3.7 Výsledky

Výsledky procentuálního zastoupení zmínění koncového bodu pohybových událostí jak pro kritické položky, tak pro kontrolní položky v obou skupinách mluvčích (pro kódování první věty popisu) znázorňuje graf na obr. 18.

¹⁷⁰ Na základě konzultace s prof. Mertins[ovou].

¹⁷¹ Chtěl bych na tom místě srdečně poděkovat dr. Evženu Gálovi za jeho pomoc.

Obr. 18. Procentuální zastoupení zmíněných koncových bodů pro kritické (vlevo) a kontrolní (vpravo) položky na základě shromážděného materiálu ze slovenštiny (modré sloupce) a maďarštiny (zelené sloupce).

Pro statistické zpracování těchto dat byly použity smíšené lineární modely (podrobněji viz např. Barr et al. 2013). Zpracování proběhlo s pomocí statistického softwaru R studio (RStudio Team 2015, verze 0.99.473) a funkce glmer (generalizovaný lineární smíšený model) v rámci balíčku lme4 (Bates et al. 2015).

Modelování bylo zahájeno nulovým modelem (md0) předpokládajícím, že variabilita není způsobena žádným z faktorů. V nulovém modelu (md0) jsou zahrnuty dva náhodné efekty: participant (tedy 45 participantů, tj. 15 slovenských a 30 maďarských) a stimul (tedy 30 stimulů, tj. 15 kritických a 15 kontrolních). Jako závislá proměnná v něm figuruje zmínění koncového bodu. Takový model předpokládá, že pro různé participanty a různé stimuly může být různá pravděpodobnost zmínění koncového bodu. Nulový model je pak srovnán s modelem md1, do kterého je zahrnut ještě fixní efekt typ stimulu (zda se jedná o stimul kritický, či kontrolní). Tento model pak předpokládá, že na zmínění koncového bodu má vliv typ stimulu, přičemž je kontrolována nahodilá variabilita mezi různými participanty a stimuly (takový model například výrazně snižuje riziko, že by naměřené rozdíly byly považovány za

statisticky významné, ale přitom by do značné míry byly určovány extrémním chováním některých jednotlivců). Srovnání modelů md0 a md1 pomocí testu poměrem věrohodnosti („likelihood ratio test“; funkce anova() v R) ukázalo, že signifikantně lepší je model md1 ($p < 0,01$) – typ stimulu má skutečně vliv na to, zda koncový bod zmíněn je, či není.

V dalším kroku byl vytvořen model md2, do nějž byl navíc (oproti md1) jako fixní efekt zahrnut ještě mateřský jazyk participanta (s hodnotami slovenština a maďarština). Při srovnání tohoto modelu s md1 vyšlo, že md2 není lepší ($p = 0,7681$). Jinými slovy: to, zda se jedná o data ze slovenštiny, či z maďarštiny nemění pravděpodobnost zmínění koncového bodu. To dobře odpovídá jednoduché deskriptivní statistice: u kritických položek zmiňovali mluvčí slovenštiny koncové body v 40,9 %, mluvčí maďarštiny ve 40,7 % případů; u kontrolních položek je slovenští mluvčí zmiňovali v 71,1 % případů a mluvčí maďarštiny v 73,6 % případů (viz obr. 18).

Model md1 byl dále srovnán s dalším modelem (md3), do kterého byl oproti md1 zahrnut náhodný regresní koeficient pro typ stimulu, resp. s modelem (md4), do kterého byl oproti md1 zahrnut náhodný regresní koeficient pro participanta. Ani tyto modely nebyly lepší. Jako nejlepší se tedy ukázal model md1, jehož výsledky představuje tab. 24.

Náhodné efekty				
	Rozptyl	Směrodatná odchylka		
Participant	0,4922	0,7016		
Stimul	2,2448	1,4983		
Fixní efekty				
	Odhad	Směrodatná chyba	z-hodnota	p
Regresní konstanta	- 1,4117	0,4181	- 3,376	0,000735
Typ stimulu	1,8663	0,5699	3,275	0,001057

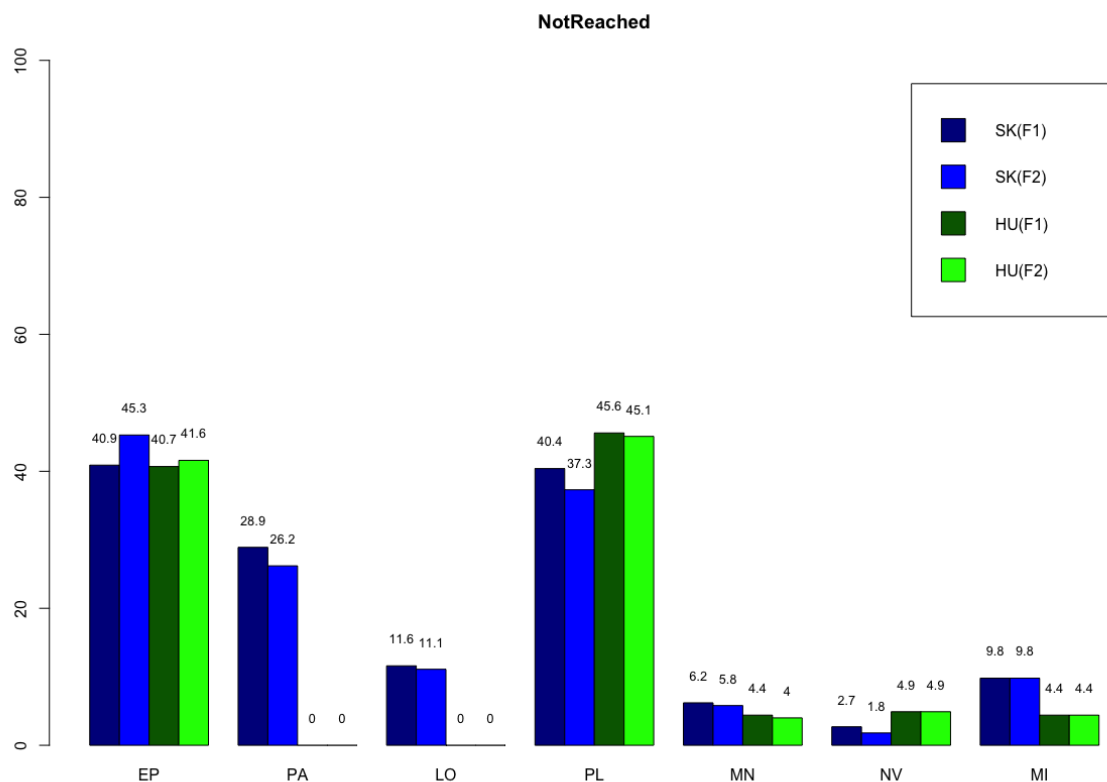
Tab. 24. Výsledky generalizovaného binomického smíšeného modelu (md1) obsahujícího fixní efekt typ stimulu (referenční hodnota = koncový bod nezmíněn) a náhodné efekty participant a stimul. Data pro kódování značení koncového bodu v rámci první věty slovního popisu.

Stejný postup byl pak proveden také s daty pro zmínění koncového bodu nejen v rámci první věty slovních popisů, ale v rámci prvních dvou vět. I tato analýza dospěla ke stejným výsledkům. Výsledky modelu md1 pro tato data zachycuje tab. 25. Kompletní deskriptivní

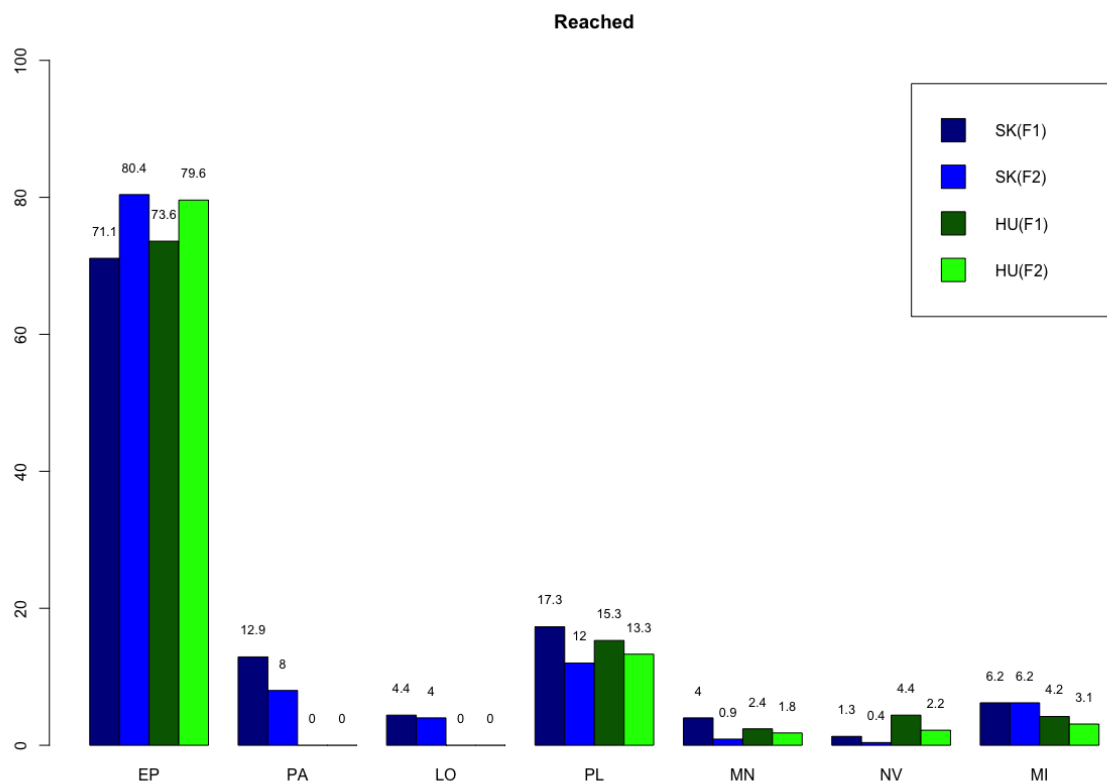
statistiku představují obr. 19 (pro kritické stimuly) a obr. 20 (pro kontrolní stimuly). Tyto grafy zachycují statistiky nejen pro zmínění koncového bodu, nýbrž i pro zmínění dalších kódovaných značení, a to jak pro kódování v rámci první věty slovního popisu, tak také pro kódování v rámci jeho prvních dvou vět.

Náhodné efekty				
	Rozptyl	Směrodatná odchylka		
Participant	0,5941	0,7708		
Stimul	2,3173	1,5223		
Fixní efekty				
	Odhad	Směrodatná chyba	z-hodnota	p
Regresní konstanta	- 1,9767	0,4326	- 4,570	0,00000489
Typ stimulu	2,3236	0,5828	3,987	0,0000668

Tab. 25. Výsledky generalizovaného binomického smíšeného modelu (md1) obsahujícího fixní efekt typ stimulu (referenční hodnota = koncový bod nezmíněn) a náhodné efekty participant a stimul. Data pro kódování značení koncového bodu v rámci prvních dvou vět slovního popisu.

Obr. 19. Procentuální zastoupení zmíněných prvků pohybové zdálosti u kritických stimulů. Modré sloupce označují slovenštinu, zelené maďarštinu; tmavší sloupec nalevo jsou výsledky získané na základě kódování první věty popisu, světlejší soupec napravo pro data z kódování v rámci prvních dvou vět. (EP = koncový bod, PA = dráha pohybu, LO = místo pohybu, PL = místo & dráha pohybu, MN = způsob pohybu, NV = holá verbální fráze, MI = bez značení.)

Obr. 20. Procentuální zastoupení zmíněných prvků pohybové zdálosti u kritických stimulů. Modré sloupce označují slovenštinu, zelené maďarštinu; tmavší sloupec nalevo jsou výsledky získané na základě kódování první věty popisu, světlejší soupec napravo pro data z kódování v rámci prvních dvou vět. (EP = koncový bod, PA = dráha pohybu, LO = místo pohybu, PL = místo & dráha pohybu, MN = způsob pohybu, NV = holá verbální fráze, MI = bez značení.)

Statistická analýza dat tedy potvrdila hypotézu: *Slovenština se co do míry zmiňování koncového bodu pohybové události neliší od maďarštiny.*

5.4 Diskuse a výhledy

Připomeneme-li původní domněnku (2) z citátu v 5.2 (Schmiedtová 2012: Kapitál 4), že totiž vliv maďarštiny může být důvodem, proč se slovenština liší od němčiny (navzdory kontaktní situaci mezi nimi), pak výsledky experimentu ukázaly její oprávněnost: Tím, že se maďarština neliší od slovenštiny, lze uvažovat o kontaktně-areálovém efektu maďarštiny na slovenštinu, která ač byla rovněž v kontaktu s němčinou, v tomto ohledu se jí nepřiblížila (na rozdíl od češtiny). Jistější poznatky ale může přinést teprve širší srovnání více jazyků, pro které by sesbíraná data měla v budoucnu posloužit (právě v rámci týmové spolupráce).

V předkládané práci slouží tato experimentální část (kromě výše zmíněného ověření podobnosti maďarštiny a slovenštiny) jako jedna z mnoha možných ilustrací nově navržené výzkumné perspektivy pro porovnávání středoevropských jazyků.

Pro budoucí srovnání více jazyků bude třeba překódovat data podle sjednocených principů. Srovnání obr. 15 a obr. 19 a 20 totiž ukazuje, že výsledky analýzy slovenských dat, která byla použita v přítomné studii, a té, která byla použita u Mertins[ové] (Schmiedtová 2012: Kapitál 4), se mírně liší. Na experiment provedený v rámci této práce a jeho výsledky to však vliv nemá.

Výraznou odlišností maďarštiny oproti všem zkoumaným slovanským jazykům a oproti němčině je značení, pro které jsme zde zavedli kódování místo & dráha pohybu. Tato vlastnost maďarštiny by se mohla do budoucna stát výzkumným tématem.

6. Závěr

V předkládané práci jsem se zabýval tématem porovnávání středoevropských jazyků. Mým záměrem bylo kriticky přehodnotit dosavadní přístup k této problematice a nabídnout alternativní možnosti komparativního výzkumu těchto jazyků.

V kapitole věnované středoevropským jazykům jsem nejprve představil rozlišení důležité pro samotnou přítomnou práci, které by ale mohlo přinést užitek i mimo ni. Jde o typologizaci souvislostí, pro které může být a bývá používáno adjektivum *středoevropský* (3.2.2). Toto rozlišení je založeno na počtu středoevropských zemí/jazyků/kultur atd., kterých zároveň se adjektivum v daném použití týká. Pokud se týká všech středoevropských zemí/jazyků/kultur atd. zároveň, je zde uváděn jako *omnilaterální*, pokud více než dvou, pak *multilaterální*, pokud přesně dvou, tak *bilaterální*.

V další části této kapitoly jsem přinesl přehled (typů) dosavadních poznatků o porovnávání středoevropských jazyků jako celku. Zejména přehled koncepcí *středoevropského jazykového svazu* (*/po/dunajského jazykového svazu, středoevropského jazykového areálu*) od začátku 40. let 20. století po současnost (3.5) zaplňuje jistou mezeru v odborné literatuře. Tento přehled je uzavřen shrnutím, které sumarizuje dynamiku vývoje zájmu o tento koncept, použitou terminologii, přehled toho, které jazyky do něj jednotliví autoři zahrnovali a které strukturní rysy pro něj považovali za identifikační. Je třeba zmínit, že tento pojem našel své zastánce (většina uvedených autorů) i odpůrce (Futaky et al., Fodor, Honti, Danylenko).

Ukázalo se, že kromě problematiky jazykového svazu je druhým nejčastěji zpracovávaným tématem lexikum středoevropských jazyků (3.7), zejména sdílené a vzájemné lexikální přejímky (evropeismy, karpatismy, austracismy a germanismy a jednotlivé bilaterální vztahy přijímání; 3.7.1) a také kalky (3.7.2). Jak v oblasti evropeismů, tak austriacismů i kalků navrhli různí autoři koncepty vymezující je jako svébytnou jednotku (např. *středoevropský lexikální svaz, habsburský svaz*).

Další tematizovanou problematikou je srovnávání frazeologie a také popisy situací jazykového kontaktu ve středoevropském regionu (3.9). Jsou to tedy zejména obecné strukturní rysy (definující jazykový svaz) a lexikální přejímky, které představují nejdůležitější oblasti lingvistického výzkumu regionu střední Evropy jako celku.

Tento závěr je ve 4. kapitole konfrontován se skutečností, že v mnoha směrech současné lingvistiky se z ostré dichotomie gramatika–lexikon (a frazeologie) stala škála naplněná novými typy jazykových jednotek, např. konstrukce (v chápání konstrukční

gramatiky), kolokace, prefabrikáty, konstruování události atd. Jako zastřešující pojem by pro oblast těchto jednotek mohl být použit pojem *idiomaticnost* (na návrh Warren[ové] /2005/). Na tomto základě pak navrhuji, aby porovnávání středoevropských jazyků rozšířilo svůj horizont za obecné strukturní rysy a lexémy (lexikální přejímky) a soustředilo se na otázky typu: Existují mezi středoevropskými jazyky kolokační kalky? Prefabrikátové kalky? Konstrukční kalky? Konceptualizační kalky? Jiné kalky, které lze shrnout pod *idiomaticnost*? Nakolik si jsou středoevropské jazyky v těchto ohledech podobné? Porovnávací výzkum středoevropských jazyků by se mohl upřít tímto směrem a pokusit se na tyto otázky odpovědět.

Tato změna výzkumné perspektivy by však neměla být jediná. Ve 2. kapitole jsem podal výklad o areálové lingvistice jako disciplíně zabývající se porovnáváním geograficky blízkých jazyků. Zejména jsem v této kapitole analyzoval pojem *jazykový areál/svaz*, jeho různé definice a také shrnul kritiku, které byl v pracích současných areálových lingvistů podroben. Např. v podání Campbella (2006b) to znamená výzvu k opuštění tohoto konceptu a zaměření pozornosti na jednotlivé výsledky mezijazykového kontaktu. To konvenuje druhé části návrhu, který prezentuji v 4.3: Představa jazykového areálu přináší jistá výzkumná omezení. Snaží se totiž detekovat pouze ty vlastnosti, které jsou společné co největšímu počtu jazyků zahrnutých do areálu (pokud možno všem), a které jsou pro tyto jazyky navíc specifické, tedy odlišují je od jazyků vně areálu. Tím je však z analýzy vyloučeno množství poznatků, které by bylo možné o daných jazycích získat (právě při porovnání jich všech). Komparativní výzkum středoevropských jazyků by se měl od dosavadního pojetí jazykového areálu odpoutat a pokusit se programově porovnávat všechny jazyky regionu z hlediska všech (smysluplných) vlastností a hledat pravidelnosti v tom, pro jaké typy jevů si jsou které jazyky podobné, a pracovat při tom s podobnostmi nejen v binárních opozicích, ale zejména ve škálách.

Takové výzkumné zaměření či program by rovněž vyžadoval jisté předpoklady (které nejsou specifické jen pro něj, ale v kontextu porovnávání středoevropských jazyků by šlo jistě o změnu dosavadního stavu). Také s ohledem na objem a různost dat, které by si takové bádání vyžádalo, by muselo jít o týmovou práci, ideálně také vybavenou vhodnou infrastrukturou (bibliografie, databáze, digitalizace již nashormážděných dat apod.)

Tento několikabodový návrh změny výzkumné perspektivy představuje další hlavní výsledek této práce. Práce nechce tvrdit, že jednotlivé studie naplňující výše uvedené předpoklady neexistují. Netvoří ovšem ucelený program či perspektivu.

Třetím a posledním výstupem mé práce jsou nashromážděná a analyzovaná maďarská data získaná experimentální cestou. Navazují na předchozí výzkum konstruování pohybových událostí zaměřených na koncový bod (Schmiedtová 2012). Použitými stimuly v těchto experimentech jsou krátké videoklipy zobrazující pohyb živých bytostí či neživých předmětů, který směřuje k nějakému koncovému bodu, ale v rámci videoklipu jej nedosáhne. Předchozí studie prokázaly, že jazyky se liší co do míry, se kterou jejich rodilí mluvčí ve slovním popisu těchto událostí nedosažený koncový bod zmiňují. Zajímavým výsledkem práce Mertins[ové] je zjištění, že čeština je v tomto ohledu podobná němčině a zároveň se liší od dalších zkoumaných slovanských jazyků (slovenština, polština, ruština). Tato odlišnost je interpretována jako výsledek silného kontaktově-areálového vlivu němčiny na češtinu. To, že se od češtiny odlišuje i slovenština, rovněž vystavená kontaktu s němčinou, vyvolalo mj. otázku, zda to nemůže být zapříčiněno vlivem jejího intenzivního kontaktu s maďarštinou. Prvním krokem v rozkrývání této problematiky je vůbec ověření toho, zda se ve sledované vlastnosti maďarština od slovenštiny liší. Výsledek analýzy dat ukázal, že neliší.

Představená analýza dat je pouze částečným výstupem. Nasbíraná a zpracovaná data mají v budoucnu sloužit pro širší analýzu se shrnutím většího počtu středoevropských jazyků (právě v rámci týmové spolupráce). V předkládané práci slouží tato experimentální část (kromě výše zmíněného ověření podobnosti maďarštiny a slovenštiny) jako jedna z mnoha možných ilustrací nově navržené výzkumné perspektivy pro porovnávání středoevropských jazyků.

Tato práce narazila na mnohá omezení a nemohla plně rozvinout potenciál svého tématu, který by si vyžádal mnohem více prostoru a výzkumných kapacit. Je ji však možné chápat jako první krok novým směrem k intenzivnímu a široce pojatému výzkumnému programu. Ten by se v následujících krocích mohl ubírat cestou exemplární srovnávací analýzy konstrukcí, kolokací, prefabrikátů atd. na materiálu středoevropských jazyků.

Literatura

- AIKHENVALD, Alexandra Y. a R. M. W. DIXON, 2001. Introduction. In: AIKHENVALD, Alexandra Y. a R. M. W. DIXON, eds. *Areal Diffusion and Genetic Inheritance: Problems in Comparative Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 1–26.
- AIKHENVALD, Alexandra Y. a R. M. W. DIXON, eds., 2001. *Areal diffusion and genetic inheritance: problems in comparative linguistics*. New York: Oxford University Press.
- ARANY, Ladislav A., 1947. K porovnávaciemu jazykovému výskumu na Slovensku. *Jazykovedný sborník*. 389–422.
- ASH, Timothy Garton, 1999. The Puzzle of Central Europe. *New York Review of Books*. 46 (18 March 1999), 18–23.
- AUROUX, Sylvain a E. F. K. KOERNER, eds., 2000. *History of the language sciences: an international handbook on the evolution of the study of language from the beginnings to the present*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- BALÁZS, János, 1983. *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI, Géza, 1958. *A magyar szókincs eredete*. 2. bőv. kiad. Budapest: Tankönyvkiadó. Mesterművek (Budapest, Hungary), 1.
- BALÁZS, János, ed., 1989. *Nyelvünk a Duna-tájon*. Budapest – Szeged: Tankönyvkiadó – Szegedi Ny.
- BARR, Dale J., Roger LEVY, Christoph SCHEEPERS a Harry J. TILLY, 2013. Random effects structure for confirmatory hypothesis testing: Keep it maximal. *Journal of Memory and Language*. 68 (3), 255–278. Dostupné také z: <http://linkinghub.elsevier.com/retrieve/pii/S0749596X12001180>.
- BASAJ, Mieczysław a Janusz SIATKOWSKI, 2006. *Bohemizmy w języku polskim: słownik*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Instytut Sławistyki Zachodniej i Południowej.
- BATES, Douglas, Martin MÄCHLER, Ben BOLKER a Steve WALKER, 2015. Fitting Linear Mixed-Effects Models Using lme4. *Journal of Statistical Software*. 67 (1), 1–48. Dostupné také z: <http://www.jstatsoft.org/v67/i01/>.
- BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan Niecisław, 1903. Językoznawstwo. In: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana XXXIII–XXXIV*. Warszawa: Drukarnia Aleksandra Tadeusza Jezierskiego, 278–296.
- BECKER, Henrik, 1948a. *Der Sprachbund*. Leipzig: Humboldt-Bücherei.
- BECKER, Henrik, 1948b. *Zwei Sprachanschlüsse*. Leipzig: Humboldt-Bücherei.
- BĚLOHRADSKÝ, Václav, 1991. Mitteleuropa: rakouská říše jako metafora. In: BĚLOHRADSKÝ, Václav. *Přirozený svět jako politický problém: Eseje o člověku pozdní doby*. Praha: Československý spisovatel, 39–60.

- BERGER, Tilman, 1995. Überlegungen zur Geschichte des freien Akzents im Westslavischen. In: JUNGHANNS, Uwe. *Linguistische Beiträge zur Slawistik aus Deutschland und Österreich. II. JungslawistInnen-Treffen Leipzig 1993*. Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien. Wien, 29–49.
- BERGER, Tilman, 2008. *Studien zur historischen Grammatik des Tschechischen: Bohemistische Beiträge zur Kontaktlinguistik*. München: Lincom Europa. Travaux linguistiques de Brno.
- BICKEL, Balthasar, 2015. Distributional typology: statistical inquiries into the dynamics of linguistic diversity. In: HEINE, Bernd a Heiko NARROG, eds. *The Oxford handbook of linguistic analysis*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 901–923.
- BIELFELDT, Hans Holm, 1965. *Die Entlehnungen aus den verschiedenen slavischen Sprachen im Wortschatz der neuhochdeutschen Schriftsprache*. Berlin: Akademie-Verlag.
- BIELFELDT, Hans Holm, 1982. *Die slawischen Wörter im Deutschen: Ausgewählte Schriften 1950–1978*. Leipzig: Zentralantiquariat der DDR. Opuscula. Sammelausgaben seltener und bisher nicht selbständig erschienener wissenschaftlicher Abhan.
- BINDER, Theo, 2006. *Njemačke posuđenice u hrvatskom govoru Osijeka*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- BIRNBAUM, Marianna D., 1986. *Humanists in a shattered world: Croatian and Hungarian Latinity in the sixteenth century*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers.
- BLÁHA, Ondřej, 2015. *Jazyky střední Evropy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- BOAS, Hanc C., 2010. *Contrastive studies in construction grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- BOWERN, Claire a Bethwyn EVANS, eds., 2015. *The Routledge handbook of historical linguistics*. New York: Routledge.
- BRADÉAN-EBINGER, Nelu, 2009. Dialog der Sprachen und Kulturen in Mitteleuropa. *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*. 14 (3), 339–349.
- BRATKOWSKY, Joan Gloria, 1988. *Yiddish linguistics: a multilingual bibliography*. New York: Garland Pub.
- BRIGHT, William a Joel SHERZER, 1978. Areal Features in North American Indian Languages. In: BRIGHT, William. *Variation and Change in Language: Essays by William Bright*. Stanford: Stanford University Press, 228–268.
- BUFFA, Ferdinand, 1998. *Pol'sko-slovenský frazeologický slovník*. Prešov: Náuka.
- CAMPBELL, Lyle, 1985. Areal Linguistics and Its Implications for Historical Linguistic Theory. In: FISIÁK, Jacek, ed. *Proceedings of the Sixth International Conference of Historical Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins, 25–56.
- CAMPBELL, Lyle, 2002. Areal Linguistics. In: COMRIE, Bernard, ed. *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*. Oxford: Pergamon, 729–733.

- CAMPBELL, Lyle, 2004. *Historical linguistics: an introduction*. 2nd edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- CAMPBELL, Lyle, 2006a. Areal Linguistics. In: BROWN, Keith, ed. *Encyclopedia of Language and Linguistics*. 2nd Edition. Oxford: Elsevier, 454–460.
- CAMPBELL, Lyle, 2006b. Areal linguistics: A closer scrutiny. In: *Linguistic areas: Convergence in historical and typological perspective*. 1–31.
- CAMPBELL, Lyle, v tisku. Why is it so Hard to Define a Linguistic Area? In: *The Cambridge Handbook of Areal Linguistics*. Cambridge University Press.
- COETSEM, Frans van, 2000. *A general and unified theory of the transmission process in language contact*. Heidelberg: Winter. Monographien zur Sprachwissenschaft, 19.
- CORDELL, Karl, ed., 2000. *The politics of ethnicity in Central Europe*. Basingstoke, Hampshire: St. Martin's Press.
- CORRIGAN, Roberta, Edith A. MORAVCSIK, Hamid OUALI a Kathleen M. WHEATLEY, eds., 2009. *Formulaic language*. Philadelphia: John Benjamins. Typological studies in language, 82.
- CSIZMAZIA, Zsuzsanna, 1980. Német mintára létrejött magyar összetett főnevek. *Magyar nyelv*. 76 (4), 447–458.
- ČERMÁK, Petr, Claudio POETA a Jan ČERMÁK, eds., 2012. *Pražský lingvistický kroužek v dokumentech*. Praha: Academia. Historie (Academia).
- DAHL, Östen, 2001. Principles of Areal Typology. In: HASPELMATH, Martin, Ekkehard KÖNIG, Wulf OESTERREICHER a Wolfgang RAIBLE, eds. *Language typology and language universals: an international handbook*. Berlin: De Gruyter, 1456–1470.
- DAMBORSKÝ, Jiří, 1977. *Studia porównawcze nad słownictwem i frazeologią polską i czeską*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- DAMBORSKÝ, Jiří, 2003. Poměr češtiny a slovinštiny (poznámky k přejatému lexiku). In: *Studia Slavica – Slovanské studie*, sv. 7. Ostrava: Ostravská univerzita, 213–218.
- DANIEL, Michael, 2011. Linguistic Typology and the Study of Language. In: SONG, Jae Jung, ed. *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 43–68.
- DANYLENKO, Andrii, 2013. Ukrainian in the Language Map of Central Europe: Questions of Areal-Typological Profiling. *Journal of Language Contact*. 6, 134–159.
- DAUMÉ III, Hal, 2009. Non-Parametric Bayesian Areal Linguistics. In: *NAACL '09 Proceedings of Human Language Technologies: The 2009 Annual Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics*. 593–601.
- DEÁK, István, 1983. *Assimilation and nationalism in east central Europe during the last century of Habsburg rule*. Pittsburgh, PA: Russian and East European Studies Program, University of Pittsburgh. Carl Beck papers in Russian and East European studies, no. 202.
- DÉCSY, Gyula, 1973. *Die linguistische Struktur Europas*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- DICKEY, Stephen M., 2000. *Parameters of Slavic aspect: a cognitive approach*. Stanford, Calif.: Center for the Study of Language and Information.
- DOBERSTEIN, Erich, 1968. Zu den Lehnbildungen und Lehnbedeutungen nach dem Deutschen in der polnischen Sprache der Gegenwart. *Zeitschrift für Slawistik*. 13 (1), 277–285. Dostupné také z: <http://www.degruyter.com/view/j/slwa.1968.13.issue-1/slwa.1968.13.1.277/slwa.1968.13.1.277.xml>.
- DOLNÍK, Juraj, 1993. Analogiebildungen im Slovakischen unter Einfluss des Tschechischen. *Die Welt der Slaven*. 37 (1), 1–11.
- DORULA, Ján, 1977. *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Bratislava: Veda.
- DRŠATOVÁ, Jitka a Marta PATÓ, 2006. Způsoby oslovování ve středoevropském regionu. In: ZACHOVÁ, Alena, Petr POSLEDNÍ a Václav VÍŠKA, eds. *Setkání s druhým: sborník příspěvků z VI. literární laboratoře Setkání s druhým konané v Hradci Králové 25.–26. ledna 2006*. Hradec Králové: Gaudeamus, 124–137.
- DRYER, Matthew S., 1989. Large Linguistic Areas and Language Sampling. *Studies in Language*. 257–292.
- DRYER, Matthew S., 1992. The Greenbergian Word Order Correlations. *Language*. 81–138.
- DRYER, Matthew S. a Martin HASPELMATH, eds., 2013. *WALS Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Dostupné také z: <http://wals.info/>.
- DUBISZ, Stanisław, ed., 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego, tom 3*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DUDÁS, Előd, 2011. Madžarski kalk hištvo in sorodno v stari knjižni prekmurščini. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies*. 8, 35–43.
- DUDÁS, Előd, 2016. A magyar jövevényszók beilleszkedése a muravidéki szlovén irodalmi nyelv rendszerébe. *Magyar Nyelv*. 112 (4), 444–450.
- ŘURČO, Peter, 1994. *Probleme der allgemeinen und kontrastiven Phraseologie: am Beispiel Deutsch und Slowakisch*. Heidelberg: Groos.
- EHLERS, Klaas-Hinrich, 2004. Zur Anrede mit Titeln in Deutschland, Österreich und Tschechien. Ergebnisse einer Fragebogenerhebung. *Brücken – Germanistisches Jahrbuch*. (11), 85–115.
- EICHINGER, Ludwig M., Albrecht PLEWNIA a Claudia Maria RIEHL, eds., 2008. *Handbuch der deutschen Sprachminderheiten in Mittel- und Osteuropa*. Tübingen: G. Narr.
- ELŠÍK, Viktor, 2003. Interdialect contact of Czech (and Slovak) Romani varieties. *International Journal of the Sociology of Language*. (162), 41–62.
- EMENEAU, Murray Barnson, 1956. India as a Linguistic Area. *Language*. 32 (1), 3–16. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/410649?origin=crossref>.
- EMERICZY, Tibor, 1980. Faux amis in ungarisch-deutscher Relation. In: JUHÁSZ, János, ed. *Kontrastive Studien Ungarisch-Deutsch*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 49–64.
- ERDŐDI, József, 1974. Magyar szavak a német nyelvben. *Magyar Nyelvőr*. 98 (3), 284–286.

- ERMAN, Britt a Beatrice WARREN, 2000. The idiom principle and the open choice principle. *Text: Interdisciplinary Journal for the Study of Discourse*. 20 (1), 29–62. Dostupné také z: <http://www.degruyter.com/view/j/text.1.2000.20.issue-1/text.1.2000.20.1.29/text.1.2000.20.1.29.xml>.
- FEDOSOV, Oleg, 2002. Венгерско-немецко-чешские фразеологические параллели (на фоне актуальных проблем русской фразеологии). *Rossica Olomucensia*. 40, 385–396.
- FELLERER, Jan, 2011. Multilingual states and empires in the history of Europe. The Habsburg Monarchy. In: KORTMANN, Bernd a Johan VAN DER AUWERA, eds. *The Languages and Linguistics of Europe*. Berlin – Boston: de Gruyter, s. 713–728.
- FODOR, István, 1984. Van-e a Dunatájnak egységes nyelvi alkata? *Magyar nyelv*. 80 (1), 36–47 & 177–186.
- FÖLDES, Csaba, 1987. *Magyar–német–orosz beszédfordulatok: A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- FÖLDES, Csaba, 1990. Zur Äquivalenz ungarischer und deutscher Phraseologismen. *Finnisch-Ungarische Forschungen*. 49, 169–187.
- FÖLDES, Csaba, 2011. Mitteleuropa als Erkenntniskategorie und Raum-Modell: ein Arbeitsfeld für die germanistische Kontaktlinguistik. In: ŠČUKANEC, Aleksandra, ed. *Deutsch in Südost- und Mitteleuropa*. Zagreb: Sveučilište, 7–25.
- FRIED, István, 1974. Szláv jövevényszavaink kutatásának történetéből. *Magyar nyelv*. 70 (2), 245–249.
- FRIED, Mirjam a Jan-Ola ÖSTMAN, 2004. Construction grammar: a thumbnail sketch. In: FRIED, Mirjam a Jan-Ola ÖSTMAN. *Construction Grammar in a Cross-language Perspective*. Philadelphia, PA: John Benjamins, 11–86.
- FRIED, Mirjam, 2013. Pojem konstrukce v konstrukční gramatice. *Časopis pro moderní filologii*. 95, 9–27.
- FURYCH, Josef, 1925. *Diferenční slovník polsko-český*. V Praze: Josef Fuhrich.
- FUTAKY, István, Erzsébet HOCHWALD, Stefan NIEDERKIRCHNER a Jürgen UDOLPF, 1978. Der Donau-Sprachbund – gibt es ihn? *Finnisch-ugrische Mitteilungen*. (2), 181–192.
- GABAL, Ivan, 1999. *Etnické menšiny ve střední Evropě: konflikt nebo integrace*. Praha: G plus G.
- GÁLDI, László, 1946. A Dunatáj nyelvi alkata. In: RADISICS, Elemér, ed. *A Dunatáj: történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből*. Budapest, 91–114.
- GÁLDI, László, 1947. *A Dunatáj nyelvi alkata*. In: GÁLDI, László. *A Dunatáj nyelvi alkata. A Dunatáj irodalmi fejlődése*. Budapest: Gergely R. 3–26.
- GÁLDI, László, 1986. *A Dunatáj nyelvi alkata*. In. *Helyünk Európában*. Magvető Kiadó Budapest. 44–72.
- GAZDÍKOVÁ, Martina, 2005. *Die tschechischen Kontaktwörter in der slowakischen Sprachpraxis und in der Rezeption der zeitgenössischen Slovakistik*. München: Sagner.

GERHARDT, Sebastian, 2008. Východostřední Evropa – Centrální Evropa – Střední Evropa. Přiblížení pojmů a pokus o objasnění jejich obsahu. *Střední Evropa: Revue pro středoevropskou kulturu a politiku*. 21 (131), 37–48.

GESTER, Silke., 2001. *Anglizismen im Tschechischen und im Deutschen: Bestandsaufnahme und empirische Analyse im Jahr 2000*. New York: P. Lang. GIGER, Markus, 2012. The „Recipient Passive“ in West Slavic: A Calque from German and its Grammaticalization. In: WIEMER, Björn, Bernhard WÄLCHLI a Björn HANSEN. *Grammatical Replication and Borrowability in Language Contact*. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton, 559–588.

GLADROW, Wolfgang a Sonja HEYL, 1996. *Slawische und deutsche Sprachwelt: typologische Spezifika der slawischen Sprachen im Vergleich mit dem Deutschen*. New York: P. Lang.

GLOVACKI-BERNARDI ET AL., Zrinjka, 2013. *Agramer: rječnik njemačkih posuđenica u zagrebačkom govoru*. Zagreb: Novi Liber.

GOEBL, Hans, Peter H. NELDE, Zdeněk STARÝ a Wolfgang WÖLCK, eds., 1997. *Kontaktlinguistik: ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. Berlin: Walter de Gruyter. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft.

GOLUBOVIĆ, Jelena a Charlotte GOOSKENS, 2015. Mutual intelligibility between West and South Slavic languages. *Russian Linguistics*. 39(3), 351–373. Dostupné také z: <http://link.springer.com/10.1007/s11185-015-9150-9>.

GREENBERG, Joseph, 1963. Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful Elements. In: GREENBERG, Joseph, ed. *Universals of language*. Cambridge, Mass: MIT Press, s. 58–90.

HAARMANN, Harald, 1976. *Aspekte der Arealtypologie: die Problematik der europäischen Sprachbünde*. Tübingen: TBL-Verlag Gunter Narr. Tübinger Beiträge zur Linguistik, 72.

HAARMANN, Harald, 1977a. Arealtypologie der finnisch-ugrischen Sprachen - Prinzipien einer interdisziplinär orientierten Finnougristik. *Finnisch-ugrische Mitteilungen*. (1), 3–14.

HAARMANN, Harald, 1977b. *Prinzipielle Probleme des multilateralen Sprachvergleichs: Anmerkungen zur Methodik und Methodologie*. Tübingen: TBL Verlag Narr.

HADROVICS, László, 1976. Das System der Verbalpräfixe im Slavischen und Ungarischen. *Die Welt der Slaven*. 21 (1), 81–95.

HADROVICS, László, 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

HADROVICS, László, 1989. A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága. In: BALÁZS, János, ed. *Nyelvünk a Dunatájon*. Budapest: Tankönyvkiadó, 7–28.

HAMMARSTRÖM, Harald a Mark DONOHUE, 2014. Some principles on the use of macro-areas in typological comparison. *Language Dynamics and Change*. Brill, 4 (1), 167–187.

HAMP, Eric P., 1989. Yugoslavia – A crossroads of Sprachbünde. *Zeitschrift für Balkanologie*. 25, 44–47.

- HANSEN, Björn, 2000. The German Modal 'müssen' and the Slavonic Languages: Reconstruction of a Success Story. *Scando-Slavica*. 46, 77–93.
- HANSEN, Björn, 2005. Ako merat' geografickú konvergenciu jazykov: prípadová štúdia gramatikalizácie v dôsledku jazykového kontaktu v nemecko-maďarsko-slovanskej oblasti. *Jazykovedný časopis*. 56 (2), 81–98.
- HASPELMATH, Martin, ed., 2001a. *Language typology and language universals: an international handbook*. Berlin: Walter de Gruyter. Handbooks of linguistics and communication science, Bd. 20.1.
- HASPELMATH, Martin, 2001b. The European Linguistic Area: Standard Average European. In: HASPELMATH, Martin, ed. *Language Typology and Language Universals*. Berlin: de Gruyter, 1492–1510.
- HAVRÁNEK a Miloš WEINGART, 1932. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich. Výchledy.
- HAVRÁNEK, Bohuslav, 1940. Vliv nové spisovné češtiny na spisovné jazyky jihoslovanské. In: MATHESIUS, Vilém, ed. *Co daly naše země Evropě a lidstvu 2: Obrozený národ a jeho země na fóru evropském a světovém*. Praha: Evropský literární klub, 228–236.
- HEERINGA, Wilbert, et al., 2013. Lexical and orthographic distances between Germanic, Romance and Slavic languages and their relationship to geographic distance. In: *Phonetics in Europe: Perception and Production*. Frankfurt a. M.: Peter Lang, 99–137.
- HELIMSKI, Eugen, 2003. Areal groupings (Sprachbünde) within and across the borders of the Uralic language family: a survey. *Nyelvtudományi Közlemények*. 100, 156–167.
- HEŘMAN, Karel, Markéta BLAŽEJOVÁ a Helge GOLDHAHN, 2010. *Deutsch-tschechisches Wörterbuch der Phraseologismen und festgeprägten Wendungen: Německo-český slovník frazeologizmů a ustálených spojení*. V Praze: C.H. Beck. Beckovy odborné slovníky.
- HESSKY, Regina, 1988. *Beiträge zur Phraseologie des Ungarischen und des Deutschen*. Budapest: Elte. Budapest Beiträge zur Germanistik, 16.
- Areal features of the anglophone world, 2012. In: HICKEY, Raymond. *Areal features of the anglophone world*. Berlin – Boston: Walter de Gruyter, s. 1–19.
- HICKEY, Raymond, 2010. *The handbook of language contact*. Malden, Mass.: Wiley-Blackwell.
- HINDERLING, Robert a Ludwig M. EICHINGER, 1996. *Handbuch der mitteleuropäischen Sprachminderheiten*. Tübingen: Narr. ISBN 38-233-5255-5.
- HOFMAŃSKI, Wojciech, 2014. *Transfer ujemny a kompetencja językowa: język polski w nauszaniu Słowian*. V Praze: Karolinum. Studia philologica Pragensia.
- HONTI, László, 2000. A magyar mint "európai" nyelv – mit kellene ezen érteni? *Magyar Nyelvjárások*. 38, 187–196.
- HORECKÝ, Ján, 1977. Kalkovanie v slovenčine. *Studia Academica Slovaca*. Bratislava, 6, 151–160.

- HORVÁTH, Mária, 1978. *Német elemek a 17. század magyar nyelvében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HUKNÉ KISS, Szilvia, 2007. A magyar jövevényszavak elterjedtsége és szerepe a német nyelvben. *Szakmai Füzetek*. (18), 117–121.
- CHIRIKBA, Viacheslav A., 2008. The problem of the Caucasian Sprachbund. In: *From linguistic areas to areal linguistics*. 25–93.
- CHOMSKY, Noam, 1957. *Syntactic structures*. The Hague: Mouton. *Janua linguarum*.
- JAKOBSON, Roman, 1929. *Remarques sur l'évolution phonologique du russe*. Prague: Jednota československých matematiků a fysiků.
- JAKOBSON, Roman, 1931b. Les unions phonologiques de langues. *Le Monde slave*. 1, 371–378.
- JAKOBSON, Roman, 1931a. Über die Phonologischen Sprachbünde. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague*. 4, 234–240.
- JAKOBSON, Roman, ed., 1985. *N. S. Trubetzkoy's letters and notes*. Berlin: Mouton.
- JANUŠKA, Jiří, 2012. Dějiny výuky maďarštiny a maďarské filologie na českých univerzitách. *Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis (Sborník příspěvků k dějinám University Karlovy)*. 52 (2), 69–100.
- JEROEN VAN, Pottelberge, 2006. Schmiedt, Johannes (1843-1901). In: BROWN, Keith, ed. *Encyclopedia of language and linguistics, vol. 11*. Second edition. Oxford: Elsevier, 24–25.
- JODAS, Josef, 1997. Lexikální bohemismy v současné rakouské němčině. In: *Sborník z 1. mezinárodního semináře Význam německé střední školy při multikulturním rozvoji Moravy: Olomouc 14. 11. 1996 = Janua consensus reserata via paedagogica*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 37–42.
- JODAS, Josef, 1998. Česko-německá frazeologická kongruence ze srovnávacího slavistického hlediska. In: Hana GLADKOVA a Vladimír KŘÍŽ, ed. *Slavica Pragensia ad tempora nostra: Sborník statí z mezinárodní vědecké konference ke 150. výročí založení stolice slovanské filologie na Karlově univerzitě (Praha, 8.–10. června 1998)*. Praha: Euroslavica, 186–189.
- JODAS, Josef, 2014. Německé prvky ve slovní zásobě češtiny ve slavistickém kontextu. *Slavica Wratislaviensia*. CLIX, 169–177.
- JOSEPH, Brian D. a Richard JANDA, ed., 2005. *The handbook of historical linguistics*. Malden: Blackwell Publishing. Blackwell handbooks in linguistics.
- KÁLMÁN, Béla, 1981. A magyar nyelv európaisága. *Magyar nyelv*. (2), 129–136.
- KÁLMÁN, Béla, 1983. Das Ungarische: eine europäische Sprache. In: ROT, Sándor. *Languages in Function*. Budapest, 145–151.
- KAMIŠ, Adolf, 1983. Die Germanismen im Tschechischen und der tschechische Purismus im 19. Jahrhundert. In: LAUER, Reinhard a Brigitte SCHULTZE, eds. *Slavisches Spektrum*:

Festschrift für Maximilian Braun zum 80. Geburtstag. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 190–202.

KARLÍK, Petr, Marek NEKULA a Jana PLESKALOVÁ, eds., 2016. *Nový encyklopedický slovník češtiny.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

KIEFER, Ferenc, 2010. Areal-typological aspects of word-formation: The case of aktionsart-formation in German, Hungarian, Slavic, Baltic, Romani and Yiddish. In: Franz RAINER, Wolfgang U. DRESSLER, Dieter KASTOVSKY a Hans Christian LUSCHÜTZKY, eds. *Variation and Change in Morphology: Selected papers from the 13th International Morphology Meeting, Vienna, February 2008.* Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 129–148.

KISS, Lajos, 1976. *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

KNIEZSA, István, 1955. *A magyar nyelv szláv jövevényszavai.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

KNOLL, Vladislav, 2008. Výskyt německých dialektismů v západoslovanských jazycích. In: PŘÍHODA, Marek a Hana VAŇKOVÁ, eds. *Slavistika v moderním světě.* Červený Kostelec: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, s. 289–302.

KNOLL, Vladislav, 2012. *Kašubština v jazykovém kontaktu.* Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

KOBILAROV-GÖTZE, Gudrun, 1972. *Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Gemeinsprache.* Wiesbaden: In Kommission bei O. Harrassowitz. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Bd. 7.

KOPECKÁ, Martina a et al., 2011. *Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch.* Bratislava: Veda.

KOPEČNÝ, František, 1981. *Základní všeslovanská slovní zásoba.* Praha: Academia.

KRÁL, Václav, 1999. *Fyzická geografie Evropy.* Praha: Academia.

KREJČÍ, Oskar, 2016. *Geopolitika střeoevropského prostoru: pohled z Prahy a Bratislavy.* Páté, upravené a doplněné vydání (v PP třetí). Praha: Professional Publishing.

KRIŽAN, Zdenko, 2006. *Příspěvek ke znalosti rozdílů mezi českým a chorvatským jazykem: slovník česko-chorvatských homonym.* Rijeka: Češka beseda.

KUČERA, Henry a George K. MONROE, 1968. *A comparative quantitative phonology of Russian, Czech, and German.* New York: American Elsevier Publishing Company. Mathematical Linguistics and Automatic Language Processing.

KUČEROVÁ, Irah, 2015. *Střední Evropa: komparace vývoje střeoevropských států.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.

KURZOVÁ, Helena, 1996a. Mitteleuropa als Sprachareal. *Germanistica Pragensia*, 13, 57–73.

KURZOVÁ, Helena, 1996b. The future in Central European languages. *Listy Filologické*, 119, 4–18.

- LANDIS, J. Richard a Gary G. KOCH, 1977. The Measurement of Observer Agreement for Categorical Data. *Biometrics*. 33 (1), 159–174. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/2529310?origin=crossref>.
- LANSTYÁK, István, 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Pozsony: Kalligram.
- LEWY, Ernst, 1942. *Der Bau der europäischen Sprachen*. Dublin: Hodges and Figgis.
- LEWY, Ernst, 1964. *Der Bau der europäischen Sprachen*. 2., unveränderte Aufl. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- LINDSTEDT, Jouko, 2000. LINGUISTIC BALKANIZATION: CONTACT-INDUCED CHANGE BY MUTUAL REINFORCEMENT: CONTACT-INDUCED CHANGE BY MUTUAL REINFORCEMENT. *Studies in Slavic and General Linguistics*. [Editions Rodopi B.V., Brill], 28, 231. Dostupné také z: <http://www.jstor.org/stable/40997168>.
- LIPOWSKI, Jaroslav, 2005. *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státě*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Acta Universitatis Wratislaviensis, no 2727.
- LOTKO, Edvard, 1992. *Zrádná slova v polštině a češtině: (lexikologický pohled a slovník)*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- ŁAZIŃSKI, Marek, 2008. *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- MAĆKIEWICZ, Jolanta, 1992a. Wyrazy międzynarodowe a kształtowanie się europejskiej ligi słownikowej. In: Jolanta MAĆKIEWICZ a Janusz SIATKOWSKI, eds. *Język a kultura. Tom 7. Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. 145–153.
- MAĆKIEWICZ, Jolanta, 1992b. Nowe ligi językowe, czyli o obszarach występowania internacjonalizmów. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze*. Gdańsk, (16), 159–164.
- MAĆKIEWICZ, Jolanta, 1996. Polszczyzna w europejskiej lidze językowej. In: *Symbioza kultur słowiańskich i niesłowiańskich*. Kraków, 197–202.
- MAĆKIEWICZ, Jolanta, 2000. Czy Polska jest częścią Europy? Polszczyzna w europejskiej lidze językowej. In: *Język trzeciego tysiąclecia. Język a komunikacja 1*. 49–56.
- MAĆKIEWICZ, Jolanta, 2004. Czy istnieje środkowoeuropejska wspólnota językowa? (na podstawie występowania europeizmów w językach Europy Środkowej). In: KAŹNY, Andrzej, ed. *Kontakty językowe w Europie Środkowej*. Olecko, 7–14.
- MAĆKIEWICZ, Jolanta, 2006. Język górnołużycki wśród języków Europy Środkowej. *Lětopis*. 53 (1), 107–114.
- MARÁCZ, László, 2010. Multilingualism in the Hungarian Kingdom (1867–1918): Language Policy and Practice. In: RÓKA, Jolán. *Concepts & consequences of multilingualism in Europe*. Budapest: Századvég, 55–95.
- MÁROVÁ, Sabina, 2015. *Nástrahy blízke príbuznosti: (Slovensko-česká lexikální mezijazyková homonymie)*. Praha. Diplomová práce. Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Vedoucí práce doc. PhDr. Mira Nábělková, CSc.

- MARTINS, Eva, 1970. *Studien zur Frage der linguistischen Interferenz: Lehnprägungen in der Sprache von Franz von Kazinczy (1759–1831)*. Stockholm: Almqvist. Acta Universitatis Stockholmiensis.
- MASICA, Colin P., 1976. *Defining a linguistic area: South Asia*. Chicago: University of Chicago Press.
- MATHESIUS, Vilém, 1936. Deset let Pražského linguistického kroužku. *Slovo a slovesnost*. 2, 137–145.
- MATRAS, Yaron, April M. S. MCMAHON a Nigel. VINCENT, eds., 2006. *Linguistic areas: convergence in historical and typological perspective*. New York, N.Y.: Palgrave Macmillan.
- MEILLET, Antoine, 1928. *Les langues dans l'Europe nouvelle*. Paris: Payot.
- MENAC, Antica, Dubravka DOROTIĆ SESAR a Renata KUCHAR, 1998. *Hrvatsko – češko – slovački frazeološki rječnik s indeksom čeških i slovačkih frazema*. 2. proš. i dop. izd. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Mali frazeološki rječnici, 14.
- MIDDENDORF, Vanessa, 2012. *Deutsche Lehnwörter im Slowenischen als Zeugen deutscher Vergangenheit und des deutschen Einflusses auf das Slowenische*. München: GRIN Verlag.
- MOKIJENKO, Walerij a Harry WALTER, eds., 2008. *Komparacija systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich. Tom 3, Frazeologia*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- MOLLAY, Károly, 1982. *Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. század végéig*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Nyelvészeti Tanulmányok, 23.
- MOLLAY, Károly, 1989. A német–magyar nyelvi érintkezések. In: BALÁZS, János, ed. *Nyelvünk a Dunatájon*. Budapest: Tkv. Kiadó, 231–291.
- MOLNÁR CSIKÓS, László, 2015. A magyar nyelv areális európaisága. *Hungarológiai közlemények*. 15–24.
- MORAVCSIK, Edith Andrea, 2013. *Introducing language typology*. Cambridge: Cambridge University Press. Cambridge introductions to language and linguistics.
- MRHAČOVÁ, Eva, Grażyna BALOWSKA a Anna ZURA, 2011. *Příroda: země – vesmír – život – smrt – barvy – prostor – čas v české a polské frazeologii a idiomatice*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- MRHAČOVÁ, Eva a Mieczysław BALOWSKI, 2009. *Česko-polský frazeologický slovník*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- MÜLLER, Klaus, 1995. *Slawisches im deutschen Wortschatz: bei Rücksicht auf Wörter aus den finno-ugrischen wie baltischen Sprachen: Lehn- und Fremdwörter aus einem Jahrtausend*. Berlin: Volk und Wissen.
- MUYSKEN, Pieter, ed., 2008a. *From linguistic areas to areal linguistics*. Philadelphia: John Benjamins Pub. Co. Studies in language companion series, v. 90.

- MUYSKEN, Pieter, 2008b. Introduction: Conceptual and methodological issues in areal linguistics. In: MUYSKEN, Pieter, ed. *From linguistic areas to areal linguistics*. Philadelphia: John Benjamins Pub. Co., 1–23.
- NÁBĚLKOVÁ, Mira, 2008. *Slovenčina a čeština v kontakte: pokračovanie príbehu*. Bratislava: Veda.
- NAGÓRKO, Alicja, 2006. Lehnprägungen als Mittel der Wortbildung. In: KRYS'KO, V. B. *Slavistika: synchronija i diachronija: sbornik statej k 70-letiju I. S. Uluchanova*. Moskva: Izdatel'nyj centr "Azbukovnik", 400–419.
- NEKULA, Marek, 1993. Sprachbund. Zur Geschichte eines Begriffs. *Germanistica Pragensia*. 11, 113–124.
- NEKULA, Marek, 1996. *System der Partikeln im Deutschen und Tschechischen: Unter besonderer Berücksichtigung der Abtönungspartikeln*. Tübingen: Niemeyer.
- NEKULA, Marek, 2002. Svaz jazykový. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 470.
- NEKULA, Marek, Verena BAUER a Albrecht GREULE, eds., 2008. *Deutsch in multilingualen Stadtzentren Mittel- und Osteuropas: um die Jahrhundertwende vom 19. zum 20. Jahrhundert*. Wien: Praesens.
- NEKVAPIL, Jiří a Tamah SHERMAN, 2009. Czech, German and English: finding their place in multinational companies in the Czech Republic. In: CARL, Jenny a Patrick STEVENSON, eds. *Language, Discourse and Identity in Central Europe: the German language in a multilingual space*. Houndmills: Palgrave Macmillan, 122–146.
- NEKVAPIL, Jiří, Marián SLOBODA a Peter WAGNER, 2009. *Mnohojazyčnost v České republice: základní informace = Multilingualism in the Czech Republic: basic information*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny.
- NEWERKLA, Stefan Michael, 2000. Language Affinity in Central Europe – Some Thoughts on the Interrelations of German, Czech, Slovak and Magyar. *Opera slavica – Slavistické rozhledy*. 10 (4), 1–16.
- NEWERKLA, Stefan Michael, 2002a. Sprachliche Konvergenzprozesse in Mitteleuropa. In: POSPÍŠIL, Ivo, ed. *Crossroads of Cultures: Central Europe. Kreuzwege der Kulturen: Mitteleuropa*. Brno: Masarykova univerzita, 211–236.
- NEWERKLA, Stefan Michal, 2002b. Středoevropský jazykový areál a rakouská monarchie. In: KRAUSOVÁ, Alena, Markéta SLEZÁKOVÁ a Zdeňka SVOBODOVÁ, eds. *Setkání s češtinou: sborník z konference Setkání s češtinou konané v Praze 6.–7. září 2001*. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, 72–87.
- NEWERKLA, Stefan Michael, 2004. *Sprachkontakte Deutsch, Tschechisch, Slowakisch: Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. New York: P. Lang.
- NEWERKLA, Stefan Michael, 2004a. Rozmanitost jazyků a kultur v Rakousku-Uhersku a jejich konvergenční tendence. In: POSPÍŠIL, Ivo a Michael MOSER, eds. *Comparative*

Cultural Studies in Central Europe. Brno: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 11–42.

NEWERKLA, Stefan Michael, 2007a. Areály jazykového kontaktu ve střední Evropě a německo-český mikroareál ve východním Rakousku. *Slovo a slovesnost*. 68, 271–286.

NEWERKLA, Stefan Michael, 2007b. Kontaktareale in Mitteleuropa. In: *Słowiańsko–niesłowiańskie kontakty językowe*.

NEWERKLA, Stefan Michael, 2011. Stopy vzájomného ovplyvňovania a prelínania jazykov a kultúr na východe Rakúska s osobitným zreteľom na slovenčinu. In: ORGOŇOVÁ, Oľga, ed. *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej 8.–9. 9. 2010 na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*. Bratislava: Univerzita Komenského, 203–214.

NEWERKLA, Stefan Michael, 2014. Specific language contact phenomena in the Habsburg Empire and their possible utilization for teaching Czech as a foreign language in Austria. *Studie z aplikované lingvistiky*. (Special: Teaching and learning foreign languages), 18–38.

NOVAK, Kristian, 2012. What can language biographies reveal about multilingualism in the Habsburg Monarchy? A case study on the members of the Illyrian movement. *Jezikoslovje*. 13 (2), 395–417.

NOVÁK, Ludovít, 1932. De la phonologie historique romane. La quantité et l'accent. In: *Charisteria Guilelmo Mathesio quinquagenario a discipulis et Circuli linguistici Pragensis sodalibus oblata*. Praha: Pražský lingvistický kroužek.

NOVÁK, Ludovít, 1934. Slovenčina a maďarčina v prvých storočiach ich dejín v strednej Európe. In: *II. międzynarodowy zjazd slawistów, Sekcja I. Księga referatów*. Warszawa, 85–88.

NOVÁK, Ludovít, 1939/40a. Slovenské a podkarpatoruské nárečia vo svetle európskej fonologickej geografie. Synchronické i diachronické poznámky k porovnávacej jazykovede stredoeurópskej. *Linguistica Slovaca*. 1–2, 85–105.

NOVÁK, Ludovít, 1939/40b. Neznáme nemecké vplyvy na západoslovanský, východoslovanský a maďarský konsonantizmus. Germanoslavistický príspevok k porovnávacej jazykovede stredoeurópskej (o zmenách (x) > h a f > ř). *Linguistica Slovaca*. 1–2, 106–117.

NOWOWIEJSKI, Bogusław, 2010. W sprawie wpływów języka niemieckiego na polszczyznę. *Poznańskie Studia Polonistyczne*. 17, 113–129.

NUCKOLS, Mark E., 2003. An evaluation of German-Croatian Contact. *Ohio State University Working Papers in Linguistics*. 57, 100–119.

NYOMÁRKAY, István, 1980. Német tükörfordítások a horvátban és a magyarban. *Magyar nyelv*. 76, 436–447.

NYOMÁRKAY, István, 1989. *Ungarische Vorbilder der kroatischen Spracherneuerung*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Studies in modern philology (Budapest, Hungary), 7.

- NYOMÁRKAY, István, 1993. A tükörfordításokról, különös tekintettel a (szerb)horvátára. *Magyar nyelv.* 89, 180–189.
- NYOMÁRKAY, István, 2002. Horvát tükörszavak magyar és német mintára. In: *Cirill és Metód példáját követve...: Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 351–355.
- OBARA, Jerzy, 1989. *Teoretyczne problemy kalkowania*. Wrocław: Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego.
- ORŁOŚ, Teresa Zofia, ed., 2006. *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- OSERS, Ewald, 2009. Existuje v literatuře středoevropská identita? In: TRÁVNÍČEK, Jiří, ed. *V kleštích dějin*. Brno: Host, 231–237.
- PANČÍKOVÁ, Marta, 1993. *Zradné slová v poľštine a slovenčine*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- PANČÍKOVÁ, Marta, 2002. Koloristika v poľskej a slovenskej frazeológii. *Studia Slavica: Slavistika osudem i volbou*. 6, 193–197.
- PANČÍKOVÁ, Marta, 2003. Niekoľko príkladov medzijazykovej homonymie – slovinčina, slovenčina. In: VIDOVIČ-MUHA, Ada a Ksenija LEBAN, eds. *Slovenski knjižni jezik: aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 495–501.
- PANČÍKOVÁ, Marta, 2005. *Zradnosti poľskej a slovenskej lexiky*. Opole: PRO.
- PANČÍKOVÁ, Marta, 2014. Nazwy roślin w wybranych frazeologizmach polskich, słowackich i słoweńskich. In: GROCHALA, Beata a Edyta PAŁUSZYŃSKA, eds. *Teksty, podteksty i konteksty: O współczesnej polszczyźnie i jej kontaktach z innymi językami słowiańskimi*. Łódź: Oficyna Wydawnicza Leksem, 112–122.
- PAVLICA, Josip, 1960. *Frazeološki slovar v petih jezikih: rječnik slovenačkih, hrvatskosrpskih, latinskih, njemačkih, francuskih i engleskih fraza*. Ljubljana.
- PIIRAINEN, Elisabeth, 2012. *Widespread idioms in Europe and beyond: toward a lexicon of common figurative units*. New York: Peter Lang. *International folkloristics*, v. 5.
- PIIRAINEN, Elisabeth, 2016. *Lexicon of Common Figurative Units: Widespread Idioms in Europe and Beyond. Volume II*. New York: Peter Lang.
- PILARSKÝ, Jiří, 1990. Zur Interpretation einer ungarisch-rumänisch-slawischen lautgeschichtlichen Isoglosse. *Slavica*. Debrecen, XXIV, 57–67.
- PILARSKÝ, Jiří, 1991. Harmonisierungstendenzen auf der Silben-/Wortebene im Konnex der eurasischen Arealkonvergenz. *Slavica*. Debrecen, XXV, 21–42.
- PILARSKÝ, Jiří, 1995a. A kvantitás-korreláció kérdése a dunai nyelvészövetségben. *Debreceni Szlavisztikai Füzetek*. (1), 33–44.
- PILARSKÝ, Jiří, 1995b. Der phonetisch-phonologische Status der r-Laute in den Sprachen des Donausprachbundes. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. (1), 41–50.

- PILARSKÝ, Jiří, 1996a. Die Arealtypologie der orthographischen Systeme Europas und die Neuregelung der deutschen Rechtschreibung. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. (3), 49–60.
- PILARSKÝ, Jiří, 1996b. Didaktische Probleme der deutschen r-Laute im Rahmen des Donausprachbundes. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. (3), 41–48.
- PILARSKÝ, Jiří, 1997a. Zum Status der Vokalquantität in den Sprachen des Zentraleuropäischen Areals. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. (6), 27–39.
- PILARSKÝ, Jiří, 1997b. Der Westrand des eurasischen Sprachbundes. *Slavica*. Debrecen, XXVIII, 215–223.
- PILARSKÝ, Jiří, 1998. Zur arealtypologischen Ratio einer mehrdimensionalen Fortis-Opposition von gutturalen Frikativen innerhalb des Donausprachbundes. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. 8 (2), 177–203.
- PILARSKÝ, Jiří, 2000a. Zur Frage einer syntaktischen Konvergenz im Donau-Sprachbund. Struktur und Stellungstyp der Nominalphrase. *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. 10 (2), 167–198.
- PILARSKÝ, Jiří, 2000b. Zur Didaktik der deutschen r-Laute aus arealtypologischer Sicht. In: VIOREL, E., I. TÓTH-NAGY a E. MUNCACIU-CODARCEA, eds. *Beiträge zur Germanistik I*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, s. 145–162.
- PILARSKÝ, Jiří, 2000c. Interferența paronimică interlinguală. Cuvântul moravo-valah portăș. *Analele Universității din Oradea*. Oradea, IV, 294–304.
- PILARSKÝ, Jiří, 2001b. *Donausprachbund: das arealistische Profil einer Sprachlandschaft*. Debrecen. Habilitační práce.
- PILARSKÝ, Jiří, 2001a. Auslautverhärtung als strukturtypisches Merkmal des Donausprachbundes? *Sprachtheorie und germanistische Linguistik*. 11 (1), 43–68.
- PINKER, Steven, 1999. *Words and rules: the ingredients of language*. New York, NY: Harper Perennial.
- PRUNČ, Erich, 1967. *Das innere Lehngut in der slovenischen Schriftsprache: Versuch einer Typologie der Lehnprägungen im Slovenischen*. Graz. Inauguraldissertation.
- PRZYBYLSKI, Michal, 2013. Teoretická a terminologická východiska pro přípravu česko-slovenského slovníku mezijazykových homonym a paronym. *Opera Slavica*. 23 (4), 318–325.
- PUSZTAY, János, ed., 1994. *Das sprachliche Bild der Bernsteinstrasse-Region*. Szombathely: Savaria University Press.
- PUSZTAY, János, 1996. Közép-Európa nyelvi képe. In: SZÉKELY, Gábor a Erzsébet JÓNÁS, ed. *Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében I*. Nyíregyháza, 11–28.
- PUSZTAY, János, 1998a. *Finn-magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely: BDTF.
- PUSZTAY, János, 1998b. *Német-magyar szójegyzék az EU Magyarországról írt véleményéhez*. Szombathely: BDTF.

- PUSZTAY, János a Tiina RÜÜTMAA, 1999. *Észt-magyar szójegyzék az EU Észtországról írt véleményéhez*. Szombathely: Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola.
- PUSZTAY, János, 2015a. *Convergent linguistic tendencies in the Bernsteinstrasse/Central-European linguistic area: (Central Europe as a landscape of convergence)*. Nitra: Constantine the Philosopher University, Faculty of Central European Studies. *Europica varietas*.
- PUSZTAY, János, 2015b. Central Europe as a landscape of convergence. *Studia Linguistica Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*. (132), 85–106.
- RACKEBRANDT, Klaus, 1988. Zur Problematik einer Untersuchung der ungarischen Lehnprägungen nach dem Deutschen. *Berliner Beiträge zur Hungarologie*. Bd. 3, 169–177.
- RACLAVSKÁ, Jana, 2015. *Pes v jazyce a myšlení: sonda do slovanské frazeologie a idiomatiky*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- RÁDULY, Zsuzsanna, 1997. Kalki niemieckie w języku polskim i węgierskim. *Studia Slavica Hungarica*. 42, 381–387.
- RÁDULY, Zsuzsanna, 1998. Kласыфікацыя kalk niemieckich w języku polskim. In: *VI. Nemzetközi Szlavisztikai Napok*. Sambotel—Pečuh: Knjiga 3/2, 284–290.
- RÁDULY, Zsuzsanna, 1999. Kalki niemieckie w języku polskim i ich odpowiedniki w języku rosyjskim, ukraińskim i białoruskim. *Studia Russica*. T. 17, 88–92.
- RÁDULY, Zsuzsanna, 2002a. Német tükörszavak a magyar, a horvát és a lengyel nyelvben. In: JAUK-PINHAK, Milka a Csaba Gy. KISS, eds. *Croato-hungarica: uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza*. Zagreb: Katedra za hungarologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Matica hrvatska, 263–279.
- RÁDULY, Zsuzsanna, 2002b. Európai műveltségyszavak – nemzetközi tükörszavak. In: *Cirill és Metód példáját követve...: Tanulmányok H. Tóth Imre 70. születésnapjára*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 421–426.
- RAMMELMEYER, Matthias, 1975. *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen: Beitr. z. Lexikologie u. Wortbildung*. Wiesbaden: F. Steiner.
- RINDLER SCHJERVE, Rosita, 2003. *Diglossia and power: language policies and practice in the 19th century Habsburg Empire*. New York: Mouton de Gruyter. Language, power, and social process, 9.
- RINDLER SCHJERVE, Rosita, 2007. Linguistic diversity in Habsburg Austria as a model for modern European language policy. In: DEN THIJE, Jan a Ludger ZEEVAERT, eds. *Receptive Multilingualism*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 49–70.
- RINDLER SCHJERVE, Rosita, 2010. What are the lessons to be learned from the language policy in the Western part of the 19th century Habsburg Empire? In: RÓKA, Jolán, ed. *Concepts & consequences of multilingualism in Europe*. Budapest: Századvég, 34–54.
- RINGE, Don a Joseph F. ESKA, 2013. *Historical Linguistics: Toward a Twenty-First Century Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.

- ROCCHI, Luciano, 2010. *Hungarian loanwords in the Slovak language*. Trieste: Scuola superiore di lingue moderne per interpreti e traduttori.
- ROT, Sándor, 1998. Multilateral language contacts in the Danube-Carpathian linguistic area and problems of plurilingualism. In: BOMBI, Raffaella a Giorgio GRAFFI. *Ethnos e comunità linguistica: un confronto metodologico interdisciplinare*. Udine: Forum, 445–456.
- RSTUDIO TEAM, 2015. *RStudio: Integrated Development for R*. Boston, MA: RStudio, Inc., URL <http://www.rstudio.com/>.
- RUDOLF, Rainer, 1991. *Die deutschen Lehn- und Fremdwörter in der slowakischen Sprache*. Wien: VWGÖ.
- SANDFELD, Kristian, 1930. *Linguistique Balkanique: problèmes et résultats*. Paris: Honoré Champion.
- SATINSKÁ, Lucia, 2015. "Keď sme mali Taschengeld, tak sme si kúpili jeden krémes.": Prešporáčtina ako špecifický mestský sociolekt. In: BARNOVÁ, Katarína a Alexandra CHOMOVÁ. *Varia XXI: zborník príspevkov z XXI. kolokvia mladých jazykovedcov (Banská Bystrica – Šachtičky 30. 11. – 2. 12. 2011)*. Banská Bystrica: Belianum, vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, Filozofická fakulta, 437–450.
- SAWICKA, Irena, 2012. On the methodology of areal investigation. *Philologica Jassyensia*. 8 (1), 195–199.
- SÉRIOT, Patrick, 2002. *Struktura a celek: intelektuální počátky strukturalismu ve střední a východní Evropě*. Praha: Academia.
- SHERZER, Joel, 1973. Areal linguistics in North America. In: SEBEOK, Thomas. *Current Trends in Linguistics, vol. 10*. The Hague: Mouton, 749–795.
- SHIBATANI, Masayoshi a Theodora BYNON, 1999. Approaches to language typology: a conspectus. In: SHIBATANI, Masayoshi a Theodora BYNON, eds. *Approaches to Language Typology*. Oxford: Oxford University Press, 1–25.
- SCHALLER, Helmut W., 1975. *Die Balkansprachen: Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg: Winter.
- SCHMIEDTOVÁ, Barbara, 2010. Einflüsse des Deutschen auf das Tschechische: ein Sprachvergleich aus der Lernerperspektive. In: HÖHNE, Steffen a Ludger UDOLPH, eds. *Deutsche – Tschechen – Böhmen: Kulturelle Integration und Desintegration im 20. Jahrhundert*. München: Oldenbourg, 91–117.
- SCHMIEDTOVÁ, Barbara, 2012. *Untersuchung zu Sprache und Kognition am Beispiel von Ereigniskonzeptualisierung und Textkohärenz im Deutschen und Tschechischen: Habilitationsschrift*. Rukopis. Heidelberg.
- SCHMIEDTOVÁ, Barbara, 2013. Zum Einfluss des Deutschen auf das Tschechische: Die Effekte des Zeitdrucks auf die Sprachproduktion. In: NEKULA, Marek, Kateřina ŠICHOVÁ a Jana VALDROVÁ, eds. *Bilingualer Sprachvergleich und Typologie: Deutsch – Tschechisch*. Tübingen: Stauffenburg/Julius Groos.

- SCHUCHARDT, Hugo Mario, 1884. *Dem Herrn Franz von Miklosich zum 20. November 1883: Slawo-deutsches und Slawo-italienisches*. Graz: Leuschner.
- SCHUSTER-ŠEWC, Heinz, 1977. Die deutschen Lehnübersetzungen im Obersorbischen und ihre Stellung im System der obersorbischen Lexik und Wortbildung. *Zeitschrift für Slawistik*. 22 (1), 455–468. Dostupné také z: <http://www.degruyter.com/view/j/slav.1977.22.issue-1/slav.1977.22.1.455/slav.1977.22.1.455.xml>.
- SCHWYZER, Eduard, 1914. *Genealogische und kulturelle Sprachverwandtschaft*. Zürich: Schulthess & C.
- SIATKOWSKI, Janusz, 1996. *Czesko-polskie kontakty językowe*. Warszawa: Energeia.
- SIATKOWSKI, Janusz, 2015. Historia badań nad wpływami słowiańskimi na język niemiecki. *Gwary Dziś*. 7, 141–154.
- SINCLAIR, John McHardy, 1991. *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press. Describing English language.
- SKÁLA, Emil, 1977. Vznik a vývoj česko-německého bilingvismu. *Slovo a slovesnost*. 38 (3), 197–207.
- SKÁLA, Emil, 2000. Středoevropský jazykový svaz. *Přednášky LŠSS*. 77–85.
- SKALIČKA, Vladimír, 1968. Zum Problem des Donausprachbundes. *Ural -Altaische Jahrbücher*. 40 (1–2), 1–9.
- SKALIČKA, Vladimír, 1935a. Zur mitteleuropäischen Phonologie. *Časopis pro moderní filologii*. 21, 151–154.
- SKALIČKA, Vladimír, 1935b. *Zur ungarischen Grammatik*. V Praze: Universita Karlova. Práce z vědeckých ústavů.
- SLOBODA, Marián a Katja BRANKAČKEC, 2014. The mutual intelligibility of Slavic languages as a source of support for the revival of the Sorbian language. In: FESENMEIER, Ludwig, Sabine HEINEMANN a Federico VICARIO, eds. *Sprachminderheiten: gestern, heute, morgen = Minoranze linguistiche: ieri, oggi, domani* [online]. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 25–44.
- SMÓLKOWA, Teresa, 2015. Języki zachodniosłowiańskie wobec pożyczek angielskich w ostatnim dwudziestoleciu – gramatyka, leksyka, pragmatyka, uwarunkowania społeczno-kulturowe. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*. 50, 223–236. Dostupné také z: <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/sfps/article/view/sfps.2015.013>.
- SODEYFI, Hana., Lenka. NEWERKLA a Marie. GRUSCHER-MERTL, 2011. *Idiomatische Redewendungen, Sprichwörter und Begriffe der Gegenwartssprache in Österreich und der Tschechischen Republik: Frazeologické a idiomatické výrazy v současné češtině a rakouské němčině*. Wiesbaden: Harrassowitz in Kommission.
- SONG, Jae Jung, ed., 2011. *The Oxford handbook of linguistic typology*. Oxford: Oxford University Press. Oxford handbooks in linguistics.

- STRIEDTER-TEMPS, Hildegard, 1958. *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Wiesbaden: In Kommission bei O. Harrassowitz.
- STRIEDTER-TEMPS, Hildegard, 1963. *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Osteuropa-Institut Berlin.
- STUTTERHEIM, Christiane Von, Martin ANDERMANN, Mary CARROLL, Monique FLECKEN a Barbara SCHMIEDTOVÁ, 2012. How grammaticized concepts shape event conceptualization in language production: Insights from linguistic analysis, eye tracking data, and memory performance. *Linguistics* [online]. 50 (4), 833–867.
- SUIHKONEN, Pirkko., 2015. *Areal distribution and typological diversity of languages spoken in Europe and North and Central Asia I-II*. Muenchen: LINCOM.
- SULÁN, Béla, 1963a. A cseh szókincs magyar elemeinek problematikája. *Nyelvtudományi közlemények*. 65, 283–296.
- SULÁN, Béla, 1963b. Les problèmes des éléments hongrois de la langue tchèque. *Studia slavica academiae scientiarum hungaricae*. 9, 9–26.
- SZÚCS, Tibor, 2014. A magyar nyelv és kultúra areális helye Európában. *Hungarológiai évkönyv*. 14 (1), 226–234.
- ŠIMEČKOVÁ, Alena, 1996. Zur individuellen tschechisch-deutschen Zweisprachigkeit in Böhmen (2): Eine Fallstudie aus dem 16. Jahrhundert. *Germanistica pragensia*. 13, 93–103.
- ŠIMEČKOVÁ, Alena, 1994. Zur individuellen tschechisch-deutschen Zweisprachigkeit in Böhmen (1): Eine Fallstudie aus dem 16. Jahrhundert. *Germanistica pragensia*. 12, 109–119.
- ŠTÍCHA, František, 2015. *Česko-německá srovnávací gramatika*. Praha: Academia. Lingvistika (Academia).
- TAMBOR, Jolanta, 2006. *Mowa Górnoślązaków oraz ich świadomość językowa i etniczna*. Katowice: Wydawn. Uniwersytetu Śląskiego. Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr. 2401.
- THOMAS, George, 1991. *Linguistic purism*. London: Longman.
- THOMAS, George, 2003. Puristic attitudes to German phraseological and syntactic calques in the Slavic Languages of the former Habsburg Empire. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*. 45 (1–2), 201–225.
- THOMAS, George, 2008. Exploring the parameters of a Central European Sprachbund. *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes*. 50 (1–2), 123–153.
- THOMAS, George, 2010. Serbo-Croatian as a Bridge between the Balkan and Central European Sprachbuende. *Balkanistica*. (23), 371–388.
- THOMAS, Margaret, 2011. *Fifty key thinkers on language and linguistics*. New York, NY: Routledge.
- THOMASON, Sarah, 2001. *Language contact*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

- TOKARZ, Emil, 1998. *Pułapki leksykalne: słownik aproksymatów polsko-chorwackich*. Katowice: "Śląsk".
- TOKARZ, Emil, 1999. *Pułapki językowe: słownik aproksymatów polsko-słoweńskich*. Katowice: "Śląsk".
- TÖLGYESI, Tamás, 2009a. *Lexikální germanismy v dnešní češtině: Studie kontaktovělingvistická*. Piliscsaba: PPKE BTK.
- TÖLGYESI, Tamás, 2009b. Středoevropská kuchyně jako zrcadlo kontaktů interkulturních. *Bohemica Olomucensia 3 – Philologica Juvenilia*. 145–150.
- TÖLGYESI, Tamás, 2012. Német–cseh–szlovák–magyar nyelvi kontaktusok a közép-európai konyhaművészet tükrében. In: KOCSIS, Mihály a Henrietta MAJOROS, eds. *Legendák, kódexek, források: Tanulmányok a 80 esztendő H. Tóth Imre tiszteletére*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 331–338.
- TÖLGYESI, Tamás, 2013. Jako ryba ve vodě. Wie ein Fisch im Wasser. Mint hal a vízben. Kontrastivní analýza českých, německých a maďarských frazémů o vodě. In: ZOLTÁN, András, Oleg FEDOSOV a Szabolcs JANURIK. *"Voda" v slavjanskj frazeologii i paremiologii = A víz a szláv frazeológiában és paremiológiában = Water in Slavonic Phraseology and Paremiology II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 633–638.
- TOMAN, Jindřich, 2011. *Příběh jednoho moderního projektu: Pražský lingvistický kroužek, 1926–1948*. Praha: Karolinum.
- TOMIĆ, Olga Mišeska, 2006. *Balkan Sprachbund morpho-syntactic features*. Dordrecht: Springer. Studies in natural language and linguistic theory, volume 67.
- TÓTH, Sándor János, 2011b. Ungarische, deutsche und slowakische Eisenbahnterminologie 1919-1924. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica*. Miskolc: Miskolci Egyetem, Tomus XV. (Fasciculus 3.), 317–326.
- TRÁVNÍČEK, Jiří, ed., 2009. *V kleštích dějin: střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host.
- TRÁVNÍČEK, Jiří, 2010. Gibt es einen mitteleuropäischen Roman oder gibt es ihn nicht? *Bayerische Akademie der Schönen Künste, Jahrbuch*. 23, 65–75.
- TRUBETZKOY, Nikolai, 1928. Proposition 16. In: *Actes du premier congrès international de linguistes à La Haye, du 10–15 avril 1928*. Leiden: A. W. Sizthoff, s. 18.
- UNBEGAUN, Boris, 1932. Le calque dans les langues slaves littéraires. *Revue des études slaves*. 12 (1–2), 19–48.
- URBAN, Mateusz, 2007. Defining the linguistic area/league: an invitation to discussion. *Studia Linguistica Universitatis Iagellonicae Cracoviensis*. 137–157.
- UUSKÜLA, Mari, 2011. Terms for red in Central Europe. *New Directions in Colour Studies* [online]. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, s. 147 [cit. 2016-10-25]. Dostupné také z: <https://benjamins.com/catalog/z.167.17uus>.
- VAN DER AUWERA, Johan, 1998a. Revisiting the Balkan and Meso-American linguistic areas. *Language sciences*. 20 (3), 259–270.

- VAN DER AUWERA, Johan, 1998b. Conclusion. In: VAN DER AUWERA, Johan a Dónall P. Ó BAOILL, eds. *Adverbial constructions in the languages of Europe*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 813–836.
- VAŇKO, Juraj, 2003. *Slovaško-slovenska homonimija: slovar slovaško-slovenskih medjezikovnih homonimov*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko.
- VAŠEK, Antonín, 2006. On the notion of "linguistic union". In: *Correspondances – Kapcsolatok: Hommage à Martonyi Éva*. Piliscsaba: PPKE BTK, 527–541.
- VELTEN, 1943. The Nez Perce Verb. *The Pacific Northwest Quarterly*.
- VELUPILLAI, Viveka, 2012. *An introduction to linguistic typology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- VIDOVIĆ BOLT, Ivana, 2011. *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- VIG, István, 2002. Egyezések a horvát, magyar és német nyelv között a közös fogalomkörbe tartozó olasz jövevényszavak tükrében. In: FÖLDES, Csaba, ed. *MMI: Annuum Tempus Linguarum Europae. Scripta Philologica Pannoniensis*. Veszprém: MTA VEAB – Veszprémi Egyetemi Kiadó, 69–78.
- VINCENZ, Andrzej a Gerd HENTSCHEL, 2010. *Wörterbuch der deutschen Lehnwörter in der polnischen Schrift- und Standardsprache: von den Anfängen des polnischen Schrifttums bis in die Mitte des 20. Jahrhunderts*.
- WARREN, Beatrice, 2005. A Model of Idiomaticity. *Nordic Journal of English Studies*. 4 (1), 35–54.
- WOLF, Michaela, 2015. *The Habsburg Monarchy's Many-languaged soul: translating and interpreting, 1848–1918*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- WÖLKE, Sonja a Hauke BARTELS, eds., 2015. *Einflüsse des Deutschen auf die grammatische Struktur slawischer Sprachen: Internationale Konferenz des Sorbischen Instituts 14.–15. 10. 2011 in Cottbus/Chóšebuz*. Bautzen: Domowina-Verlag.
- WOŁOSZ, Robert, 1989. Wyrazy węgierskie w języku polskim. *Studia slavica*. 35, 215–317.
- WOŁOSZ, Robert, 1992. Wyrazy węgierskie w języku polskim. *Studia slavica*. 37, 3–27.
- WOOD, David, 2015. *Fundamentals of Formulaic language: an introduction*. Bloomsbury.
- WRAY, Alison, 2002. *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ZEMAN, Dalibor, 2008. K některým aspektům kontrastivní frazeologie na příkladu češtiny a němčiny. Fraseologismy a středoevropský jazykový areál. *Cizí jazyky*. 51 (5), 148–151.
- ZEMAN, Dalibor, 2009. Überlegungen zum mitteleuropäischen Sprachbund: zum Begriff des Sprachbundes und den linguistischen Aspekten des tschechisch-deutschen Sprachkontaktes. *Germanoslavica: Zeitschrift für germano-slawische Studien*. 20 (2), 35–50.

ZOLTÁN, András, 1999. Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok. In: *A Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Liceum) Évkönyve az 1998/99. tanévről az iskola fennállásának 442. évében*. Sopron, 216–224.

Příloha č. 1: Seznam stimulů použitých v experimentu

Kritické položky (koncový bod pohybu nebyl dosažen)

	Popis
1	nakládní auto jede krajinou (směrem k vesnici / domům)
2	žena jde po parkovišti (směrem k autu)
3	žena jde volnou plochou u budovy (směrem k závoře)
4	chlapec jde po cestě (směrem k hřišti)
5	muž leze po žebříku (směrem nahoru k balkonu)
6	muž přechází silnici (směrem k autu)
7	dvě ženy jdou po cestě (směrem k domu)
8	dívka jede na koni (směrem k bráně)
9	matka a dítě jdou po travnaté ploše (směrem ke skluzavce)
10	auto jede po silnici (směrem k benzinové pumpě)
11	žena jede na kole po cestě (směrem k vesnici)
12	dívka jde po ulici (směrem ke kavárně)
13	žena jde prostranstvím (směrem k tržnici)
14	kajakář pádluje po řece (směrem k mostu)
15	dvě dívky jsou v parku po cestě (směrem k lavičce)

Kontrolní položky (koncový bod pohybu byl dosažen)

	Popis
1	auto zajíždí do garáže
2	dívka vbíhá do budovy nádraží
3	nakládní auto zahybá do dvora
4	muž na kole zahybá do průjezdu
5	žena vchází do supermarketu
6	pes vbíhá do domu
7	kočka vchází do kuchyně
8	dítě vchází brankou na hřiště
9	muž vchází do kostela
10	dívka na koni vjíždí do stodoly

11	dívka vjíždí na kole do lesa
12	vlak vjíždí do tunelu
13	dívka přichází k lavičce, na které sedí další dvě dívky
14	kůň bez jezdce vchází do stájového boxu
15	pes na louce přibíhá k plotu

Příloha č. 2: Dotazník pro sběr základních údajů o participantech (v maďarštině)

KÉRDŐÍV

Köszönjük, hogy részt vesz a kutatásunkban. Legyen szíves válaszolni a kérdőív összes kérdésére. Válaszait bizalmasan kezeljük, csak a kutatás belső céljaira használjuk.

*) A nem megfelelő választ húzza át.

Dátum: _____

Név (családnevének első betűje + keresztnéve; pl.: S. Anna): _____

E-mail cím (nem kötelező megadni) _____

Életkor (évszám): _____

Nem: nő / férfi*)

Jobbkezes / Balkezes? *)

Születési hely (város, ország) _____

Hol járt iskolába? (város, ország) _____

Tanul(t)-e egyetemen / főiskolán (város, ország)? _____

Milyen nyelv(ek)en beszél: a szüleivel _____ testvéreivel _____ párjával _____
gyerekeivel _____

Milyen nyelv(ek)et tanult az iskolában? Hány évig?

Milyen képzést szerzett? *)

alapfokú szakképzettség érettségi egyéb: _____

Milyen akadémiai fokozattal rendelkezik?

BA MA doktorátus

KÉREM, FORDÍTSA MEG A LAPOT!

Ha tanul(t) egyetemen / főiskolán, melyik szak(ok)on? _____

Ha már dolgozik, milyen munkát végez? _____

Melyik ország(ok)ban tartózkodott már vagy tanult? Mennyi ideig?

Milyen nyelv(ek)en beszélt a külföldi tartózkodása(i) idején?

Véleménye szerint melyik idegen nyelvet beszéli a legjobban (az anyanyelvén kívül)? _____

Értékelje a nyelvtudását az Ön által legjobban beszélt idegen nyelven! Kérem, írja be az X-betűt a táblázat megfelelő ablakába!

	Kiváló	Nagyon jó	Jó	Elegendő	Rossz
Olvasás					
Írás					
Megértés					
Beszé(lés)d					

Nagyon szépen köszönjük az együttműködését!

*) A nem megfelelőt húzza át.

Příloha č. 3: Instrukce participantům (v maďarštině)

Látni fogsz 60 rövid videóklippet, jelenetet, amelyek hétköznapi eseményeket ábrázolnak, és semmilyen módon nem függnnek össze egymással. A feladatod az, hogy mindegyik jelenetnél mondd el, írd le „mi történik”. Elkezdheted mondani azonnal, amint felismered, mi történik az adott jelenetben. Nem kell részletesen leírni a jelenetet (pl. „kék az ég” stb.). Kérlek, fókuszálj csak a történéésre.